

Ерліктің
тәңірлік алауы

Қожабай ЖАЗЫҚОВ

ЕРЛІКТІҢ
МӘҢГІЛІК АЛАУЫ

“Елорда” баспасы
Астана, 2000

ББК 84 (5 қаз)

Ж 18

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕННЕТ, АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ КЕЛІСІМ
МІНИСТРЛІГІНІҢ БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША ШЫҒАРЫЛЫП ОТЫР

Ж 18 Қ. Жазықов. Ерліктің мәңгілік алауы. - Астана: “Елорда”,
2000. - 160 б.

ISBN 5-7667-6420-0

“Ерліктің мәңгілік алауы” атты бұл кітап - Соғыстың сұрапыл майданына жастық шағын қиған, есею жылдары ерлік пен орлікке толы, еңбек жолы жоғарғы қызмет орындарымен жалғасқан, қаһармандықтың қайталанбас үлгісі, ел үшін төккен тері еш кетпеген Кеңес Одағының Батыры - Қожабай Жазықовтың ерлік және еңбек жолы туралы деректі әңгімелер жинағы.

Құрастырушы Балғали Жазықов

Ж $\frac{4702250104}{450 (05)-2000}$ 17-2000

ББК 84 (5 қаз)

ISBN 5-7667-6420-0

© “Елорда”, 2000

Жақсының аты өлмейді

Түрікпенбай Айжарықов,
Байғанин ауданының әкімі

КИЕЛІ ТОПЫРАҚ ПЕРЗЕНТІ

Екі мыңыншы жылдың күзінде ауданымыздың жұртшылығы кешегі алапат соғыстың қаһармандарының бірі, кәрі Жем бойынан түлсп ұшып, туған жерінің даңқын асырған хас батыр Жазықов Қожабайдың туғанына 80 жыл толуын атап өтеді. Басқыншыға қарсы көтерілген көп ұлтты халықтың арасында қазақ халқының да ұлы жеңіске олшеусіз үлес қосқанын біз зор мақтаныш етеміз. Қанды жорыққа қатысқан майдангерлердің қай-қайсын да жауынгер ұрпақ ретінде ұлықтайтынымыз рас. Ал, солардың ішінде ерекше ерлігімен танылып, батыр атағын иеленген жүзге жуық қазақтың біреуі біздің жерлесіміз Қожабай Жазықов болуы ауылдастарының ғана емес, аймақтастарының да мәртебесін биікке көтерді.

Өздерінің “тектілігін” әлемге жария етіп, мардамсыған ұлт өкілдерімен қан майданда бетпе-бет келгенде, ауыздарына қан жалатып жіберген қазақтың қарапайым қара домалақ ұлдары болғанын олардың өздері де мойындағанына дәлел жеткілікті. Ата жаумен айқаста біздің қандастарымызды жаппай батырлық пен ерліктің үлгісін көрсетуге итермелеген қандай күш...? Егер оған бірден бір ықпал етуші,

кезінде екі сөздің бірінде айтылып жүретін кеңестік патриотизм десек онда ерлік дәстүрінің мәнін жете түсінбегендік, дұрыс бағамдай алмағандық болар еді.

Ол әрі-беріден соң аз санды халықтардың ғасырлар бойғы тарихи күресі жолына шек қоюдың көрінісі болып шығар еді. Шындығында күні кешеге дейін ерлік дәстүрін әлгі айтқандай түсініп және түсіндіріп келгенімізді несіне жасырамыз, қазақ халқының ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан ерлік дәстүрі туралы жалпылама әңгімелей қалғанның өзінде тарих қойнауын аралап тым әріге кетуге болады. Ал, келте қайырған жағдайда, жоңғар шапқыншылығынан кейінгі үш ғасырға жуық кезеңде халқымыздың сыртқы жауларға қарсы күресінің бір сәтке де толастамағанын көреміз. Бүкіл саналы өмірін сол жаулармен шайқастарда өткізген батыр бабаларымызды заманалар көші уақыт өткен сайын бізден алыстата түсетіні белгілі, бірақ ерлік істері, халқына сіңірген еңбектері ешқашан комескі тартпақ емес. Батырлар рухы осы кезге дейін ұрпақтарының есінде қалай сақталса, бұдан былай да тот баспайтын асылдай жарқырап, халқымызды бірлік пен ынтымаққа шақырып, Темірқазық жұлдызындай болашаққа жол көрсетіп тұратын болады.

Уақыт астарына үңіліп, мән-мағынасын бағамдайтын болсақ, халқымыздың тарихи жолы тіпті де оп-оңай болмаған. Бүгінге жеткен ұрпақтың ата-бабалары соқтықпалы, соқпаксыз өмір өткелдерін бастан кешірген. “Мен - қазақпын мың өліп, мың тірілген” - деген ақынның сөзінде шынғырған шындық жатқанына тарихымыз куә. Ойткені, Қазақстан деп аталатын осынау алып өлкені сан ғасыр бойы мекен етіп келе жатқан халықтың дұшпаны аз болмаған.

Олар халқымыздың айдарлысын - құл, тұлымдысын – күң ету, байтақ жерін иемдену мақсатында дүркін-дүркін шабуыл жасап, ойран салудан тайынбаған. Соның ең қайғы-

лысы да, қасіреттісі де XVIII ғасырдың бас кезіндегі жоңғар шапқыншылығы. Қазақ елінің тарихында “ақ табан шұбырынды, Алқакөл сұлама” атанған бұл шабуыл қазақ деген халықтың Жер бетінен жойылып кету қаупін төндіргені белгілі. Алайда, халықтың халықтығы, елдің елдігі осындай сын сағаттарда танылған ғой. Асқар-асқар таулар мен көлдерді, қазіргі өлшеммен айтқанның өзінде Атыраудан - Алтайға, Қиыр Сібірден – Алатауға дейін кең қосіліп жатқан даланы еркін жайлап, ерке өскен халықтың басқыншы жаудың табанында тапталып қала беруі мүмкін емес еді.

Атадан балаға мирас болған дәстүр халықты болаттай шыңдап, кескілескен шайқасқа шығарды. Мұндайда елім деп еңіреген ерлер тектен-тек жатқан ба? Халықтың өзі тудырған ардагер ұлдары елінің жел жағынан пана бола білді. Сол кездің қол бастаған серкелері - Қанжығалы Бөгенбай, Қаракерей Қабанбай, Шақшақұлы Жәнібек, Тама Есет сынды батырлары болатын. Бұлар – біздің мысал үшін айтып отырғанымыз ғана. Әйтпесе, жасақты жауға қарсы шыбынжанын шүберекке түйіп, туған жерінің азат болуы үшін, туған халқының намысына сызат түсірмеу жолында батырлығымен даңқы шыққан бабаларымызды Қазақ елінің кез келген өңірінен де ондап, жүздеп санауға болады.

Ерлік дәстүрі және оның ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқаны жөнінде айтылар сөз де, шертілер шежіре де көп. Жоғарыда айтылған жоңғар шапқыншылығынан кейін де қазақ елі мамыражай тыныштықта өмір сүре алмаған. Қазақ елінің басқа түсын былай қоя тұрып, осы батыс өңірі туралы әңгіме етсек те, бұл сөзімізге дәлел жеткілікті. Бір жағынан Еділ қалмақтары, екінші жағынан Хиуа хандығы қанды жорықтар жасап, бұл өңір халқының да ереуіл үстінде күн кешуіне тура келген. Ал, Ресей патшалығының қазақ жерін жаулап алу мақсатында ел ішіне мысықтабандап ене

бастауына қарсы бағытталған қантоғісті шайқастар да аз болмаған.

Ақ найзаның ұшымен, ақ білектің күшімен осылайша тағдырдың талай белестерінен өткен халықтың бетке ұстар алып тұлғаларын ардақ тұтып, олардың есімдерін ұрпаққа үлгі-өнеге ете алмай келсек, бұл да халқымыздың басына түскен зауалдың бір белгісі.

Кешегі тоталитарлық жүйенің түсында қазақ халқының азаттық пен тәуелсіздік күресі және сол күрестің басшылары саяси қуғын-сүргінге ұшырауының өзінен-ақ аталған қасиетті ұғымдарды халық санасынан аластаудың сынынан өткен әдіс – тәсілдерінің бірі екенін аңғару қиын емес. Солай десек те өткенге өкініш білдіруден пайда жоқ. Оның ессіне жүріп өткен жолымыздың жақсысын да, жаманын да сарапқа сала отырып, бүгінгідей еңсемізді көтеріп, иінімізді тіктеген шағымызда өркениетті елдер қатарына қош түзесуді ойлануымыз керек. Егеменді ел болып, тәуелсіз мемлекет атануымыз, дүниежүзілік қауымдастық Біріккен Ұлттар Ұйымына толыққанды мүше болуымыз қазақ халқының мәртебесін өсіріп, мерейін биіктеткен аса ірі саяси оқиғалар. Бұлар іргелі ел болуға ғасырлар бойы құлаш ұрып келген қазақ халқының қажырлы күресінің арқасында бізді бүгінде төрткүл дүние біліп, танып отыр.

“Елу жылда ел жаңа, қырық жылда қазан жаңа” деген аталы сөз бар халқымызда. Қазақ даласындағы қазіргі ұлы өзгерістер мен жаңғыру процестері елу жылдан едәуір кешігіп келгенімен, сол халық айтқан өулиелік сөздің айна-қатесіз алдымыздан шыққанына қайран қалмасқа болмайды. Тарихи өлшемге салсақ, қас қағымдай уақыттың ішінде болып жатқан ұлы өзгерістер бізден осыны да бір қаперге алып қоюды талап етеді.

Әкімшіл-әміршіл жүйенің жүргізген саясаты мен идеологиясының әсерінен қазақ халқы тілі мен дінінен, имандылық үрдістерінен, әдет-ғұрпынан жүрдай болуға шақ қалды деп айтылып та, жазылып та жүр. Әрине, бұл пікірде шындық та аз емес. Бірақ қазақ халқы бұл қасиеттердің барлығын ауылда сақтай да білген екен. Қазір қазақ елінің қай түкпіріне барсаң да халқымыздың елдік, ерлік дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, ұлттық өнері, имандылық иірімдері жаңа қырынан көрініс береді. Демек, халықтың асыл қазыналары жойылып кетпеген, олар бүгінгі және болашақ ұрпақтар үшін уақытын күтіп жатқан деп ойлауға толық негіз бар.

Осылардың ішінде біздің әңгімемізге арқау болып отырғаны ерлік тақырыбы. Біз болашақ жастардікі дейміз. Сонда олар не нәрсеге иелік етеді? Әрине, елге, туған жерге иелік етеді, ата-бабадан қалған мұраны қадірлеп, қастерлеп білумен бірге соларды қорғай да білуі керек. Бұл ретте олардың ойында елге, жерге деген сүйіспеншілік, патриоттық рух болуы тиіс. Бұл ізгі қасиеттерді жастарға дарыту кең көлемді, үздіксіз жүргізілетін тәрбие жұмысының жемісі болмақ.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың тікелей бастамасымен 1999 жыл “Ұрпақтар бірлігі мен сабақтастығы жылы” деп атауы тегіннен тегін емес.

Мұның өзі - қазіргі жастарымыздың өткенді аса қадірлей, бүгінгі аға ұрпақтың өнегелі ісінен сабақ алып, келешекке кемелдене беруін қамтамасыз етуді жете ойластырған ерекше маңызы зор бастама. Қастерлі ерлік дәстүрін бүгінгі ұрпаққа жалғастырушы буынның белді өкілдерінің бірі - Қожабай Жазықов. Ал, оның ел басына ауыр сын түскен кезінде қарулас достарымен бірге майдан даласында ерлік

істерімен танылуы тіпті де тегіннен-тегін емес екен. Бабалардан қалған шежіре деректеріне жүгінсек, Қожекеннің тікелей ата-тегінен де ұрандап жауға шапқан талай батырлар болған.

Откен-кеткенді, оң-солын танып білуге құмар талапты ұланның өзі туып өскен киелі жердің топырағынан жаратылған әкелі-бабалы Барақ-Асау-Дәуіт батырларды, Сөнкібай, Балуанияз батырлар мен Ер Қарымысты білсе керек. Бұл батырлардың тұлпарларының тұяғы Жем-Сағыз өңірін де дүбірлеткен шығар-ау. Кешегі Сырым батыр, Исатай мен Махамбет бастаған халық көтерілістерінің тарихын Қожекеннің жаттап өскені сөзсіз. Сондықтан да фашистік басқыншыларымен болған соғыстан Қожабай Жазықовтың Батыр атағымен оралуы бабалардың ерлік дәстүрінің жалғасы іспетті.

Ұлы Отан соғысынан Батыр атағымен оралған ол ұзақ жыл мектепте ұстаздық етті.

Ал, Қожекеннің Батыр атағына қалай ие болғаны өзі оқытқан шәкірттерінің қызығушылығын тудыру өте-мөте заңды. Бала көңілді, әсершіл, көрсем, білсем, болсам деген қиял жеткіншекті қияға жетелейді. Омырауында жұлдызы жарқыраған Батыр ұстаз алдында тұрғанда, оқушының бірі болмаса бірі: “Ағай, Батырлық атакты қалай алдыңыз?” — деп сұрай қалуының ешқандай әбестігі жоқ. Осындай жағдайдың бірінде Қожекен тебірене отырып майданда бастан кешкен жәйттерді баяндап берген екен. Әрине, өзі тікелей қатысқан оқиғаларды әңгімелеу тыңдаушыға әсерсіз болмайды және тарихшы ұстаздың сөзі шәкірт ойын баурап алатыны сөзсіз. Дегенмен, әңгіменің аты әңгіме ғой. Енді ресми құжаттарда бұл жөнінде қандай деректер бар екен, сөған келелік. Алдымызда Қожабай Жазықов қызмет еткен әскери бөлім басшыларының оны ең жоғарғы үкімет наградасына ұсынған парақшысы жатыр. Онда ықшам айтқанда, былай делінген:

1942 жылғы 4-ші шілдеден 1943 жылғы 10-шы қазанға дейін Оңтүстік-Батыс Майдан сапында, ал 1944 жылдың басынан 2-ші Украин Майданы құрамында соғысқан. Осы уақыттар аралығында төрт рет жараланған, оның біреуі ауыр жарат.

Сондай-ақ, екі Қызыл Жұлдыз, бір рет III дәрежелі “Даңқ” орденімен, “Ерлігі үшін” медалімен наградталған. Ал, оның жеке жауынгерлік ерлік істері турасында қысқаша томендегідей келтірілген: 1943 жылғы 21 қаңтарда 40-шы Армия Соғыс Советінің бұйрығы бойынша Қ.Жазықов басқарған барлаушылар взводы Старый Оскол ауданында жау тылына 40 шақырымдай еніп, темір жол көпірлері мен Набокино разъезін талқандауға тапсырма алды. Осы операцияны жүзеге асыру кезінде Қожабай өз өміріне төнген қауіпке қарамастан, белгіленген объектілердің күлін көкке ұшыруды қамтамасыз еткен. Жаңбырша жауған пулемет оғының астында батылдық көрсетіп, қаруластарын жеке ерлігімен жігерлендіріп, соңынан ерте білген. Тапсырманың табысты орындалуы нәтижесінде Старый Оскол мен Воронеж арасында жау күштерінің қарым-қатынасы үзілді.

1943 жылғы бесінші ақпанда Горшечное ауданында қоршауға алынған жау тобы тұтас колонна болып жол бойымен солтүстікке қарай жылыстап бара жатты. Жолды қорғау үшін жау Волчье станциясына екі жүздей солдатын қалдырды. Сол түні Қожабайдың жауынгерлері станцияға тосынан шабуыл жасап, жаудың жүзге жуық солдатын тұтқынға алып, қалғандарын жойып жіберді.

1943 жылғы 26-шы қыркүйекте Днепропетровск қаласының оңтүстігіндегі Вовначи ауданы тұсынан негізгі күштің Днепрден отуін қамтамасыз ету үшін озеннің оң жағасынан плацдарм тартып алу жөнінде тапсырма алған Қ.Жазықовтың барлаушылар тобы Басмачка ауданында жау тылына

терседей өтіп, оның қорғаныс күшін, жаңа армияның келетін жолын анықтап, бұл жөнінде командованиесге дер кезінде нақты мәлімет берді.

1944 жылғы 28 тамызда екінші Украина майданы әскерлері Яссы қаласы маңындағы жау тобын талқандауға кіріскен кезде, Қожабай Жазықовтың барлаушылар тобы жаудың алпысқа жуық адамын тұтқындап, олардан жау тобының күші мен ойластырған мақсаты жөнінде құнды мәлімет алды.

1944 жылғы желтоқсан айының 25-іне қараған түнде Қ.Жазықов басшылық еткен барлаушылар партиясы (разведболімі) ені 1200 метрлік Дунай өзенін жүзіп өтіп, жаудың қорғаныс шебіне жетеді. Сойтіп, жаудың жаяу әскер взводының ту сыртынан шабуыл жасайды. Тұтқиылда қысқа шайқастан соң жаудың 6 солдаты взвод командирімен бірге тұтқынға алынады. Тұтқындардан жауап алу кезінде Будапешттің солтүстік жағына Дунай өзенінің Сантендрой-сигет аралын дұшпанның жан сала қорғап тұрғаны, осы арал арқылы қарсы жақ Будапешт маңында қоршауға алынған жау тобымен байланыс жасап отырғаны анықталды.

Келесі күні түнде Қ.Жазықов тобы Дунайды тағы да жүзіп өтіп, аралға жетеді, бұл сапарда венгрлер ротасына тосыннан шабуыл жасайды. Осы шайқаста да барлаушылар көп адамның көзін жойып, жетпістен астам жау солдатын, аға лейтенант дәрежесіндегі рота командирін және үш офицерін тұтқындап келеді.

Міне, біздің Батыр ағамыз Қожабай Жазықовтың және ол басқарған шағын әскери топтың жаумен шайқаста атқарған ерлік істерінің басты-бастысы осылайша баяндалған.

Наградаға ұсынған парақшаның соңғы жағында: “За героические подвиги тов. Жазыков достоин высшей правительственной награды – Героя Советского Союза” деп жазылған. Бұл ұсыныс 1944-ші жылғы 31-ші желтоқсанда дайындалған. Оған Богдан Хмельницкий орденді, Қызыл тулы 25 гвардиялық атқыштар дивизиясының барлау бастығы гвардия майоры Дроваль қол қойған. Оны осы дивизиясының командирі гвардия полковнигі Переманов пен саяси бөлімінің бастығы гвардия полковнигі Павлов 1945-ші жылғы екінші қаңтарда бекіткен. Содан кейін құжат сол жылғы 19-шы қаңтарда отызыншы атқыштар Станиславский корпусының командирі генерал-майор Лысконың қолынан өткен. Қорытындыны жетінші гвардиялық армияның әскери Кеңесі жасаған. Армия Командашысы гвардия генерал-полковнигі Совет Одағының Батыры Шумилов және Әскери Кеңес мүшесі гвардия генерал-майоры Мухин 1945-ші жылғы алтыншы ақпанда қол қойған. Осы сатылардың бәрінен өту барысында құжатқа “Совет Одағының Батыры атағын бөріге лайықты” деген тұжырым жасалған. Сонымен, 1945-ші жылғы 23-ші сәуірде СССР Жоғарғы Советі Президиумының Указымен Қожабай Жазықовқа Совет Одағының Батыры атағы беріліп, Ленин орденімен “Алтын Жұлдыз” медалі қоса тапсырылады.

*Әскери бөлімінің штаб бастығы П.Штаненконың
госпитальдағы майдандас досы, Совет Одағының
Батыры Қожабай Жазықовқа жазған хаты.*

1945 жыл 3 мамыр

Саламат па, қымбатты да сүйікті досым Коля!*

Әрине, сен білмейсің, бірақ мен ротаға қайтып оралып, өз міндетімді атқарып жүрмін. О, достарым мені қалай қарсы алды дейсің ғой, мен өзімді үйге келгендей сезіндім. Бірақ сенің болмағаның қиын болды Коля! Егер сен болсаң, уақытты қалай жақсы өткізген болар едік, бұл жерде бәрі де бар екенін өзің білесің ғой. Бізде үлкен бақытсыздық болды. Логовицин, Дронин, Загидуллин сияқты жақсы достар және жаңадан келгендердің үшеуі қаза болды.

Жігіттерге жаным ашиды...

Иә, Коля алда не күтіп тұрғаны белгісіз. Сен, әрине соғысып болдың, үйге барасың. Мен сенен жақсы дос ретінде сұрайтыным, біздікіңе соқ, ол сені туған бауырындай қарсы алады, адресі: Омск облысы, Горкий ауданы, Рошино деревнясы. Ағамның аты Федя. Коля, сенен шынымен сұраймын, мүмкіндік болса соғып, мен жөнінде айтарсың. Сені бір айға дейін жібермейді. Менің ағам үшін ол үлкен бақыт.

Коля, саған Совет Одағының Батыры деген құрметті атақ берілуімен құттықтаймын. Бұл біздің болімше үшін, өсірсен мен үшін үлкен қуаныш. Досым Коля – Совет Одағының Батыры Руновтың** госпитальдің бастығының атына жіберген құттықтауын айтып қояйын саған.

Коля, сен “Даңқтың” көшірмесін сұрайсың, сен бұйрықтың нөмірін білесің, сондықтан оны аласың, сондай бұйрық бар. Бірақ мен әлі де толығырақ білермін. Жарайды, қымбатты Коля, хатты қысқа жазғаным үшін гафу ет. Асығып отырмын.

Саламат бол, Отанға қайтып орал.

Құрметпен сенің досың П.Штапенко.

---

*Қожабайды оның жауынгер достары орысша осылай атаған.

** Совет Одағының Батыры Қожабай Жазықов болған болімнің командирі.

Бұл хат академик М.Қ. Қозыбаев жетекші редакторы болған “Сәлем саған майданнан, Қазақстан” атты хаттар жинағының 394-ші бетінде жарияланған. (Алматы, “Қазақстан” баспасы 1975 ж.).

Бұл кезде Қожекен соғыста алған кезекті жарақатын емдетіп, госпитальда жатқан болатын. Оның жоғары атаққа ие болғандығы жөніндегі хабар Қожекен қызмет ететін әскери болімге мәлім болады. Бұл хабарды қарулас достары зор қуанышпен қарсы алған. Жақын достарының бірі, әскери болімінің штаб бастығы П. Штаненко қуаныш үстінде 1945-ші жылғы 3-ші мамырда хат жазып, Қожекенді батыр атағына ие болуымен құттықтаған. Ол өзінің хатында әскери болім командирі Совет Одағының Батыры Рунов госпиталь бастығына жедел хат жіберіп Қожекенді батыр атағымен құттықтауды өтінген.

Қожабай Жазықовтың үш жарым жылға созылған жорық жолында Отан алдында сіңірген еңбегі, ерлік істері осылайша бағаланды. Біз сұрапыл соғысты коргеніміз жоқ, бірақ оның зардаптарын сезініп өскен ұрпақтың өкіліміз. Демек, майдангердің ұрыс даласында қалай соғысқаны, жан алып, жан беріскен шайқастарда кімнің ерлік жасағаны жөнінде сөз қозғау бізге жөн болмас. Сондықтан соғысқа қатысқан ардагерлердің жазған естеліктерінде келтірілген деректер біраз жайдан хабардар етеді ғой деген сенімдеміз. Сол сияқты Қожекеннің елге оралғаннан кейінгі жылдардағы атқарған сан салалы қызметтері де жеткілікті баяндалған.

Осы орайда батыр ағаның өмір жолына қатысты мына бір деректерді айта кетсек, артықтық етпес. Бұл кісінің қызметі ұдайы халық ағарту, мәдениет, әлеуметтік салалармен тікелей байланысты болған ғой. Ол өзінің бар күш-жігерін, білімін, өмірлік бай тәжірибесін осы салаларды барынша дамытуға арнаған. Аудан өңірінде болып жатқан игі

өзгерістер мен қол жеткен табыстар оны үлкен ризашылық сезімге болейтін. Мерекелік салтанаттарда, жиындарда жақсы істерді жан-жақты паш стіп, толғана әңгімелесітін. Облыс бойынша өткен беделді де келелі бір мәжілісте Қожекенге бүгінгі ауыл интеллигенциясы жөнінде сөз сойлеуге тура келген.

Батырдың жеке іс қағаздарының арасында сақталған сол сөзін оқығанымызда, ол ауданымыздың мәдени жағынан өсу сатысына сонау 1925-ші жылы Жарқамыста алғашқы бастауыш мектеп ашылғанынан бері қарай қысқаша шолу жасаған екен. Алпыс жылдай уақыт ішінде аудан көлемінде отыздан астам бастауыш, орталау және орта мектеп, әрбір елді мекенде клуб, кітапхана, аякклубтар, ондаған медициналық мекемелер дүниеге келгенін мақтана сөз етеді. Әсіресе, ауыл интеллигенциясының шарықтап өскенін ерекше толғаныспен баяндайды: - Ауданымыздағы зиялы қауым өкілдері, - дейді ол, - жоғары білімділерінің саны жөнінен облыс бойынша Ақтобе қаласынан кейінгі екінші орынды алады, - деп зор қуанышпен мәлімдейді. Одан әрі Жем-Сағыз өңірінің киелі топырағынан жаратылған, туған жерінің атағын алысқа танытып, абыройын аспандатқан жерлестерімізді атайды. Олар ғылым саласында: С.Бөйішев, Б.Былиев, Н.Күзембаев, Қ.Бақытов, Н.Копсеев, І.Тәжімұратов, А.Жалғасов, Ә.Нұрлыбаев, Ж.Амантасев, Б.Қауанов, Қ.Дүйсеннов, ақын-жазушылар – Ж.Тәженов, Б.Тәжібаев, С.Жиенбаев, М.Айымбетов, О.Нұрғалиев, Т.Жармағанбетов, Е.Дүйсенбаев, С.Баймолдин, Қ.Мұханбет-қалиев, т.б.

Осындай кең пейілді парасатты азаматты көзіміз көріп, жанамалай болса да, біраз жыл қатар қызмет еткенімізді өзімізге біз де биік мәртебе санаймыз. Алғашқыда батыр ағамызды біз сырттай таныдық, орта бойлы дембелше қызыл шырайлы кісі екен. Оның өзгеден бір ерекшелігі – жасы

қырыққа жетер-жетпес шағының өзінде шашы аппақ екен. Тіпті бір тал да қара шаш жоқ деп айтуға болады. “Қыпқызыл орттің ішінде жүрміз” деп Қасым ақын айтқандай, бұл кісі қаншама рет оқ пен оттың ортасына түсіп шықты екен. Соның бәрінде шыбын жан шүберекке түюлі жүрді ғой. Орыс пен украинның шексіз-шетсіз даласымен, ит түмсығы отпестей орманымен, тау-тасымен, аяқ алып жүргісіз батпағымен қаншама жорық жолын артқа тастамады дейсіз. Соның ішінде оралмастай сапарға шығатын барлаушылар жорығы басқаларға қарағанда әлденеше есе ұзақ болары сөзсіз. Байқап отырсақ, бұл ағамыз 1943-ші жылғы қыркүйектің аяғында Днепр өзенінен бір рет, 1944-ші жылғы желтоқсан айында екі рет өрі-бері жүзіп өткен. Осының, өзі-ақ жанкешті сапар ғой. Ал, төрт рет жарақаттанғанда төгілген қаны қаншама? Олай болса Қожекеннің қылшылдаған қырық жасында-ақ шашының борға малғандай ағарып кетуі таң қаларлық құбылыс емес.

Біз әңгімеміздің басында халқымыздың ерлік дәстүрі және оның ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқаны жөнінде сөз еткен едік. Сол дәстүрді бүгінге жеткізген Қожекеннің батырлық өнегесі келешек ұландардың да намысын шыңдап, оларды әлі талай ерлік істерге жігерлендіріп отыратын болады.

ЕРЛІК ЖОЛЫ

(Деректі повесть)

...Соңғы сабақтан шыққан Қожабай кабинетіне келіп класс журналын столдың суырмаасына салды да, аз-кем тыныстай-ын деп терезенің жақтауына сүйенген күйі, сыртқа көз жіберді. Ақ қырау өшекейлеген өйнектің алақандай ашық жерінен әлгінде тарап, үйді-үйіне кетіп бара жатқан кішкентай шәкірттері көрінді. Көбісі сырт киімдерінің жағасын көтеріп алған. Қайсы бірінің қолтыққа қысқан аз ғана кітабы ырыққа көнбей, бытырап, сусып, сәл оқыс қимылдың өзінен жерге шашылып түсетіндей. Таңертең үйлерінен құрауыз шығып, қарындары ашты ма, әлде қаңтардың қақаған аязы отіп бара ма, ауық-ауық томпаңдап жүгіріп алады.

Балалар мектептен бірте-бірте алыстап, ұзаған сайын ұстаздың жаны жабырқап, көңілі құлази бастады. Өзін осы болмеде емес, жапанда жалғыз қалғандай сезінді. Жүрегінің бір нәзік тамыры солқылдап, сыздағандай болды. Ол қалай қиналмасын, майданнан келіп жатқан жайсыз хабарлардан жүдеу жүретін кездерінде жанына жалғыз жұбаныш, алданыш осылар еді, балалармен бірге болған төрт-бес сағатта ауыр ойдан арылып, бойы жеңілдеп, сергіп қалатын. Енді міне, сол шәкірттері ақырын-ақырын алыстап барады. Қожабай өзіне бауыр басып қалған балғындарды қимай, терезе алдында біраз тұрды.

Бүгін соңғы сабақ ән-күй еді. Қожабай оны тәрбие сағаты ретінде откізгісі келді. “Қазір ән шырқап шалқитын кез бе, соған кімнің зауқы бар дейсің. Ол жәй көңіл делбеу болып шығады ғой. Адам өзін-өзі зорлап ән салғаннан қандай ләззат алмақ. Одан да оқушылармен әңгімелессейін, пікірлессейін, алыс сапарға аттанғалы тұрмын, әрі бұл бір жағынан қоштасу сәті болсын” деп түйген ол.

Бірақ тәрбие сағаты ойлағандай болмады. Оқушылармен өзара әңгіме жеке сұрақтарға қысқа жауап қайырудан әрі

орбімей қойды. Бір томаға түйықтық бар. Бұрын кезекті бір күн демалысты асыға күтіп, оған тезірск жеткендеріне мәз боп қалатын балалар бүгін оқу жылының бірінші жартысы аяқталып, қысқы каникулға шыққанмен, көңілсіз таррады. Жаңа жылды қалай қарсы алып, каникул күндерін қалай өткізетіндері жайлы жарытымды ештеңе айтпады. Бәрі де салмақты, сабырлы қалыпқа кошкен, әншәйіндегі ойнақы мінез, асау албырттықтың бірі жоқ. Ертерек есейіп, ер жетіп қалған тәрізді. Томен қарап тұрып: “Ағай, сау болыңыз” деп қоштасты да, біртіндеп шығып жүре берді.

Қожабай сң соңғы бала үйінің ауласына енгенше терезе алдынан кетпей, қарап тұрды. Шәкірттерін сырттай қадағалап, түгел ұзатып салды. Бұл оның күндегі әдеті. Бүгін де сол дағдысынан жаңылмады. Сабақ біткен соң оқушылардың бәрі де үйлеріне жеткенін көзімен көрмесе, бір нәрсесі ұмыт қалғандай, көңілі көншімейді. Күні бойы алаң болып жүргені. Кейде, бұра тартып кетті-ау деп күмәнданған баланың үйіне срінбей-жалықпай барып, көзімен көріп, екі есеп-бір есеп, оның жай-жағдайын біліп қайтатыны да бар.

Ой күшағында тұрған Қожабай: “Иә, алты айдан бері жұрттың апшысын қуырған мына сұрапыл соғыстың ауыртпалығы үлкендер түгіл балалардың да жанына бата бастаған ғой. Елдегі ауыр тұрмыс, бастан асып жатқан жұмыс өз алдына, бұлар қан майданда оқ пен оттың ортасында жүрген өкелері мен ағаларын ойлап, солардың амандығын тілеп, ішпей күйзелмейді дейсің бе? Балдан тәтті қайран балалық шақ-ай, шырқын бұзылды-ау” деп ауыр күрсінді.

Айнала тұтасқан ақ қар. Сыртта бейсауат жүрген ешкім көрінбейді. Ауық-ауық ішін тартып соққан ызғарлы жел жаяу борасынмен балалардың ізін жедел жасырып жатыр. Бірен-саран үйдің мүржасынан баяу көтерілген түтін болмаса, аядай ауылда тіршілік белгісі бар дерлік басқа ештеңе бай-

қалмайды. Іргесін қар басқан, кейбірінің сырты сыланбаған, аласа, жатаған үйлер, қытымыр қыс қаһарынан қаймық-қандай, бұрынғыдан бетер бұға түскен. Бірін-бірі ықтасындап, бой тасалап тұрған тәрізді.

Үйіне жақындай берген Қожабай күзде түсірген аз ғана отын қыс ортасы аумай-ақ бітуде айналғанын байқады. Колхоз председателінен көлік сұрап алып ертең отын қамдастыру керек екен деп ойлады ол. Бірінен бірі асып, тогіліп, құм шекердей шашылған сусыма қар жал-жал боп есікке жақындап қалыпты. Саз балшықтан соғылған үйдің жоғары кенересінде қылтиып көрінген бір тал қамыс, жел екпінімен ызындап, беу-беу күйге басып тұр.

- Қожажан-ау, мұнша неге кешіктің, - деді кіре беріс бөлмеде күйбеңдеп жүрген анасы Алтын сырттан келген баласының жүзіне бағдарлап қарап, - бір аққұман шай демдеп қойғаным қашан, суып кетпей тұрып қанып іш, қалқам, бойың жылынсын. Таңертең жұмысыңа ылғи оразаңды ашпай кетесің, жүрегің сазған шығар... Мектептерің де салқын болар. Суық бөлмеде қалай отырасыңдар? Бөрінен де анау күйттақандай балаларға обал-ау.

- Жалғыз отын емес, жетпейтін нәрсе көп қой, апа, - деді Қожабай сырт киімін шешіп жатып, - басқа түскен соң қиыншылыққа тозу керек. Қыстан бірдеңе ғып лаждап шығады да, мектеп суық екен деп, балалардың оқуын тоқтатуға болмайды ғой.

Қожабай сүтсіз қара шайды жарытып іше алмады. Бәйек боп қалбалақтаған ана сәлден кейін: “Басымның сақинасы ұстады ма, ертеден бері жүрегім лобып, көзімнің түбі суырып ауырып отыр. Маңдайым жіпсір ме екен, аз ғана жантайып” деп, жамбасына шағын құрақ көрпе төсеп, тас бүркеніп жатып қалды.

Кеше осы Аманкелді атындағы колхозда біраз адамға аудандық әскери комиссариаттан шақыру қағаз келген-ді. Солардың бірі бастауыш мектеп мұғалімі Қожабай Жазыков. Онда 1942 жылдың 4 январында киім-кешегіңізбен, азық-түлігіңізбен Жарқамыс поселкісінде болуыңыз керек деп жазыпты. Ел басына хауіп-қатер төнген, алты айдан бері Отан үшін ауыр арпалыс - қанды шайқас болып жатқан шақта біреу болмаса біреу “осы не бітіріп жүр” деп айта ма деп кірерге тесік таппай жүрген Қожабай қолына шақыру қағаз тиген соң ауыл азаматтарымен бірге майданға аттанатынына іштей қоңілденіп қалды. Бірақ бұл туралы анасына ештеңе айтпады. Онсыз да жұмыс басты болып қажып жүр, енді менің түп-тура соғысқа баратынымды білсе, сары уайымға салынып, жүдеп кетер. Сабыр ете тұрайын, бірер күн болса да коз жасын төкпесін, күйзелмесін деген. Алтынның пеш түбінде қаннен-қаперсіз жатқаны сондықтан еді.

Қожабай алдындағы шыны-аяқтарды жинастырып, орнынан түрды. Бұрылып анасына қарады. Басына көнетоз жамылғы бүркенген күйі тізесін бауырына алып, бұйығып жатыр. Кенет жігіттің тұла бойын тосын бір сезім толқыны шарпып өтті. Бейкүнә анасын аяп кетті ол. Өтірік айтқан баладай қуыстанып, өз-өзінен қысылды: “Апырай, ақ жолға аттанайын деп тұрғанда мұным қалай? Мен айтпағанмен бәрібір ертең көрші-көлемнен естімей ме? Сонда “Қалқам-ау, менен жасырғанда шыныңды кімге айтпақсың?” десе не деймін. Мұным әнтектік екен. Әскерге алынаатынымды тұрған бойда анама айтайын. Аз күн болса да жалғызын аймалап, мауқын бассын. Ксйін окініші естен кетпес... Бұл соғыс кімге оңай соғып тұр дейсің. Баршаға бүлік болып тиді ғой. Жүдеп-жадап жүріп жұрт қатарлы күнін көреді де”.

Қожабай кешеден бері бекер қобылжыған екен. Әлгінде өзінің қан майданға аттанғалы тұрғанын айтып еді, Алтын кейбір көңілі бос әйелдер құсап бас салып солқылдап жылаған жоқ. Қайта осы хабарды коптөн күткендей, риза болған қалып байқатты. Баласы анасының осынау қиын-қыстау кезде іштей ширығып алған шымырлығына, табандылығына қайран қалды.

- Құлыным, сен менің маңдайдағы жалғызым, иіскейтін жалбызым емес пе едің, - деді Алтын баласына тура қарап, - әкең ерте дүние салып, жас келіншек күнімнен жесір қалғанда бір сені бауырыма басып, алданыш еттім. Өсірдім, оқыттым, қатарыңнан кем қылғаным жоқ. Енді міне жігіт болдың, халқыңның қажетіне жарайтын жасқа жеттің. “Ат басына күн туса, ауыздықпен су ішер, ер басына күн туса, етігімен су кешер” деген, қару асынып ел қорғауға баратын болсаң, ақ батамды беріп аттандырып саламын. Жортқанда жолың болсын. Тағдырдың маңдайына жазғанын көресің. Ауылда бала-шағаның арасында шоқиып жалғыз қалғанша, қатарыңмен бірге қан майданда азаматтық борышыңды өтегенің абзал. Құдайға шүкір, тұғырдан тайып, үлкендікке мойын ұсынып отырғаным жоқ. Ауылдағы біз бірдеңе ғып амалдаймыз, өзіңнің амандығыңды тіле, қарғам.

Қожабай анасын бүгін көргендей құшақтап, балаша еркеледі.

- Әскерге жүретінімді бірден айтуға батылым бармай, кешеден бері жүрексініп едім. “Жылауық кемпір” атана ма десем, қара нардай қайыспайтын берік екенсің ғой. Озіңе тартқан болсам, мен де намысты қолдан бермеспін. Ақ сүтінді ақтайтын кез келді, апа...

Ол осылай деп, анасының тізесіне басын сүйсіп жатып алды. Бұл оның бала кезінен қалыптасқан дағдысы. Анасының ыстық ықыласы мен мол мейірімін аңсап, рақатқа бат-

қысы келгенде, осылай басын алдына беріп, маңдайынан сипатады. Алтынның қара жұмыста қажалып, мүйізденген алақаны бұған мап-майда сезіліп, бейне бесікке бөленгендей, бойы балбырап ұйықтап кетеді. Сол дағдысымен ол анасының алдында аунап-қунап, оң мен түстің арасындағы бір бей-жай күйде біраз жатты.

Отбасының ұсақ-түйек шаруасымен Қожабай арада екі күннің қалай өткенін байқамай қалды. Күн жылынып, жер кепкенше ылаждай тұратын шамалы отын түсірді. Үйдің айналасын күреп, қарын кейін ысырып тастады. Қора-қопсыны тазартты. Педучилищеде оқығаннан бері жинастырған кітаптарын қорапқа салып, буып тастады. Қоңілі жақын жолдастарының адрестерін алақандай қағазға түртіп алды.

Жұмыстан шаршап келгенмен Алтынның да тындырған ісі аз емес. Ол баласының киім-кешегін жамап, кір-қонын жуды. Жолға жетерлік азық өзірледі. “Ертеде аталарымыз жорыққа аттанарда құрбандыққа мал шалады екен, “бастан құлақ садақа” деген ырымдары гой. Қожажаным ауылға аман оралар ме екен, жеті күлше садақа үлестірейінші, наннан үлкен не бар” деп, коршілеріне ыстық күлше таратып, ауыз тигендердің “қабыл болсынын” естіп қайтты.

Жалғыз бұл үй емес, батыр атындағы азғантай ауыл түгел абыр-сабыр. Бірсудің әкесі, бірсудің баласы, біреудің балдызы дегендей, өйтеуір аяулы азаматын әскерге жөнелтпейтін шаңырақ аз. Бәрі де қымбатты адамын қатерлі жолға қимай, жылап-сықтап, соның көңілін аулап, қасынан шықпады. Әсіресе кемпір-шал жағы “жалғызымды жебей гөр” деп жаратқанға жалбарындан жалығар емес.

- Ағаңа айт, үлкен үйден дәм татып кетсін, бұл киелі босаға...

- Жамандарға ұқсап жалғыз өзі не гып отыр, шақырмында, қатар-құрбысымен ойнап-күліп көңіл көтерсін...

- Барғасын бір бөлімге сұранындар, бір-біріңе бас-көз болып жүрулеріңе жақсы...

- Қарағым, хатты жиі салып тұр, амандығыңды біліп отырайық. Мына жаман шешен уайымшыл, көзінен жас кетпес...

- Кәмәндіріңнің тілін алсаң, қор болмайсың...

Қай үйге барсаң да еститінің осы сөздер. Бұрын батырлар жырын таң атқанша тындап, талай рет құлақ құрышын қандырғаны болмаса, соғыс жайлы мағлұматы аз, оны қанжар мен найзаның төңірегінде топшылайтын дарқан дала адамдарының болашақ майдангерлерге айтып жатқан ақыл-кеңестері де осы тақылеттес. “Азын-аулақ ақшаны үнемдеп жұмса, қарның ашып қалмасын”, “Жаңа киім берген соң, мына көне киімдеріңді елге салып жібер, біз жұмысқа киерміз”, “Үйқың дәудің үйқысындай қатты еді, түн қатып кірпік ілмей жүргенде, аз ғана мызғып алайын деп, бір бұтаның түбінде қалып қоймасаң неғылсын”, “Бос белбеу болмай, қатарыңа қара” деп бар білгендерін болашақ солдаттардың құлағына құйып жатыр. Ал олар кім не айтса да, жауап қатпай, үнсіз бастарын ізсей береді. Тындап тұр ма, әлде ойлары басқа жақта ма, ол белгісіз.

Өскен орта, қара шаңырақты қанша қимағанмен, ауыл-аймақпен қош айтысатын күн де келіп жетті. Әскерге шақырылғандар Жарқамысқа дейінгі ұзақ жолда ара-тұра аяқ суытар көлік болсын деп, азық-түлікті бірнеше түйеге бөліп теңдеп, сәрсенбінің сәтіне батысқа бағыт алды. Жерлестерін аттандарып салуға ауылдың қаусаған қартынан қаршадай баласына дейін шықты. Бәрі де етектерін басып еңтігіп жүр. Асығыстықтан жеңіл-желпі киіне салған бірер әйел, қаңтардың қақаған аязын елсең қылмай, оқпелерін қолына алып, керуендей шұбалған топтың соңынан жедел басып барады. Бейне қыз ұзатқандай шеру тартқан осынау көпшілік ауыл жанындағы төбенің басына жетіп тоқтады.

Биігіне шықсаң айнала атшаптырым жер көрінетін, төңіргі теп-тегіс бұл төбе колхоздың табиғат “сыйға тартқан” ипподромы. Әринс, қаладағыдай қайдан болсын. Құрал-жабдық атаулыдан бары: ұшар басында қызыл жалау желбіреген жалғыз дінгек. Дегенмен қандай жарысқа болса да жарап жатыр. Жылда мамыр айының аяқ шенінде, малшылар қысқы қоныстан кең жайлауға көшіп шыққан кезде, еңбекші қауым осы тобенің басына жиналып, “Төл тойын” өткізеді. Қоңілді коктейль, жасыл жайлау мерекесі ретінде тойланатын бұл салтанат үстінде мал төлдету науқанының қорытындысын жариялап, колхоздың маңдай алды малшыларының есімдері аталады. Оларға мақтау қағаз, бағалы сыйлықтар беріледі. Жұрт бәйгеге ат қосып, жорға жарыстырады, кокпар тартады. Түрлі ойындарды тамашалайды. Сойтіп, бой жазып, қоңіл көтеріп, бір жасап қалады.

- Уа, халайық, жау жағаға жармасып, ортамызға ойран салып жатқанда, ер азамат үйінде шыдап отыра алар ма? Ол бес қаруын асынып, асыға атқа қонып, Отан үшін отқа түспей ме, халқы үшін қан төкпей ме?! Қасиетті жерімізді жаудан қорғау баршамыздың борышымыз емес пе?! Олай болса әр үйден азаматтық жолға аттанғалы тұрғанда, жас төгіп жаман ырым бастамандар. Бұларың алдымен жігіттердің жанына батады, соларғы ауыр соғады. Рас, “ат жауырға шыдамайды, адам бауырға шыдамайды”. Дегенмен ет-бауырымыз елжіреп, күр егіле бергенмен ештеңе онбейді. Қайта мұндайда тас-түйін боп бекіп, табандылық көрсету керек... Ал енді ардақты азаматтарымызға айтар тілегіміз: жортқанда жолдарың болсын! Қайда жүрсеңдер де аман болып, ауылға жеңіспен оралыңдар! Алдарыңнан ақ күн тусын!...

Председательдің сөзінен кейін жұрт қайта дуылдап кетті. Қатар тұрған торт-бес жігіттің бірі қасындағы жолдасын жеңінен тартып, оған: “Мұғалімсің ғой, бірдеңе десеңші,

үнсіз қалғанымыз ұят болар” деп сыбырлады. Қожабай табан астынан сойле дегенге өуелі жүрексініп, сәл кібіртктеп қалды. Бірақ ор нәрсенің ретін білетін сезімтал жігіт, кім де болса араларынан әйтеуір біреу сойлеуі керек екенін тез ұғынып, көп күттірмей, көпшіліктің ара-арасымен өтіп, председателдің жанына барды. Сөйткенше бергі жақтан біреу: “Біздің атымыздан Қожабай Жазыков сойледі” деп дауыстады.

Бойы аласа болғанмен дауысы көтерінкі Қожабай сөзін “Жолдастар” деп бастап, жұртты жалт қаратты. Ол қазір қаңтардың аязы қандай қатты болса, халықтың опасыз жауға деген ашу-ызасы да сондай қатулы, қаһарлы екенін, фашистерді арадан біржола аластамай бел шешпейтіндерін айтты. “Біз - деді, - мына тұрған балалардың, ата-ана – сендердің тыныш, бейбіт өмір сүрулерің үшін жан аямай күресеміз!”. Жұрт қол шапалақтады.

“Алдымыз - ұрыс, енді не тұрыс” деп, әскерге шақырылғандар топтан біртіндеп бөліне бастады. Алтын баласын шетке таман алып шықты да: “Құлыным, жасаған ием жаныңа жамандық бермесін”, деп бетінен, маңдайынан емірлене сүйді. Қанша берік болғанмен осы сәтте жан-жүйесі босап, жүрегі елжіреп, жанарынан ыстық жас ыршып кеткенің өзі де байқамай қалды.

* * *

Бұрын ауылда жүргенде апта түгіл айлар бойы есте қаларлықтай тосын оқиға, жаңалық атаулы болып жарымайтын. Уақыт дегенің аққан судай жылжып, бірқалыпты өте беретін. Қайран ол күндер қаймағы бұзылмаған бейбіт өмір екен-ау. Ал соғыстың жоні бөлек, мұның оз қатал заңы барын Қожабай енді білді. Бүгін сентябрьдің төрті. Бұлар елден шыққа-

лы аттай сегіз ай. Содан бері бастан кешкендері, коріп-білгендері талай түн жыр ғып айтуға жетерлік. Қыруар қиыншылық, еңсені езген ауыр азап өз алдына, шыбын жанды шүберекке түйген қатерлі күндер балаң жігітті от пен суға бірдей салып, аз да болса шыдамдылыққа шыңдап, батылдыққа баулыған торізді.

Солай дегенмен Қожабай қан майданның қақ ортасына өлі жетіп үлгіргені жоқ, оны шетпұшақтап қана көрді. Уақыттың біразы жолда өтті. Ауылдан жаппай аттанып позсага отырған соң кісінің өңменінен отетін аяз азынаған қызыл вагонда тоңып-шаршап он екі күн дегенде Бугуруслан қаласына жетті. Мұнда мұғалім жігіт 206-шы атқыштар дивизиясының 337-ші атқыштар полкіне, кіші командирлер құрамын әрі пулеметшілер даярлайтын мектебі бар оқу-жаттығу батальонына жіберілді. Батальон қаланың оңтүстік-шығыс жағындағы Краснояр селосында екен. Қожабай осында үш ай әскери жаттығудан өтті, соғыстың тактикалық тәсілдеріне тоселді, белге асынған бес қарумен ұрыс салуға машықтанды. Сөйтіп ол кіші сержант әрі пулеметші болып шықты.

Енді түп-тура алғы шепке апаратын болар деп жүрген. Бірақ бұл кезде үдере шабуылға шығып, біраз ілгерілеген біздің жауынгерлерге жету үшін екі ай уақыт кетті. Жаздың шыжыған ыстығында сап түзеп жол жүру қандай ауыр. Арқада қапшық, иықта автомат, белде граната, аяқта зілдей бөтенкі, таңертеннен кешке дейін шеру тартып шаңға батқан солдаттар ұзақ жолда болдырмағанымен, көп қиналды. Бірақ мұны ешқайсысы елеген жоқ. Алдағы ауыр сынмен салыстырғанда бұл түк те емес еді.

Майдан шебі Воронсжге жақын жерде екен. Тылдан келген тың күш 24 июнь күні кішкентай қаланың бойында алғаш ұрысқа енді. Күш жинап үлгіре алмай, шарасыздан шегінген жау өлердей ошіккен болу керек, бұларды “музы-

калатып”, “салтанатпен” қарсы алды. Жерден атқылап, аспаннан бомбылап, жасыл жағалаудың астан-кестенін шығарды. Осы ойран-ботқаның ортасында Қожабай тоулікке жетпей жараланып қалды. Үш ай оқып, скі ай жол жүрген сңбегіне дұрыс екі күн соғыса алмай, “қап, сң болмаса не тірі, не өлі фашисті қорс алмадым-ау” деп опынды ол.

Абырой болғанда жарақаты жеңіл екен. Борисоглебскідегі 393-ші госпитальда екі айдан астам емделіп, сауығып шықты. Енді қайда жіберетіні белгісіз. Ақтобеден бірге келген азаматтардан ұрысқа алғаш снген күні-ақ қоз жазып қалды. Ол осылай жалғызсырап жүргенде қалада қайта жасақталған полктан әр жаққа адам іріктелді. Госпитальдан шыққандарды, басқа құрамалардан қалып қойғандарды қараған комиссия кезек Қожабайға келгенде: “Мамандығы мұғалім... жаттығу батальонынан откен... бойы аласа болғанмен қозінде ұшқын бар, шымыр жігіт болуға тиіс, барлаушылар ротасына барсын” деп шешті. Ол 25-ші дербес барлаушылар ротасына жіберілді. Сойтіп Қожабай бір күнде барлаушы боп шыға келді.

Енді ойлап отырса, осы сегіз айдың ішінде ол кіші командирлікке оқыған, ұрысқа да снген, жарқаттанып та үлгерген. Тағдыр тағы не дайындап қойғанын кім білсін? Не де болса нар тәуекел!

Ротаға кеше келген Қожабай әлі сшкімді танымайды. Танысуға уақыт та бола қойған жоқ. Жаңа киім-кешек алды. Қару-жарағын тазалады, ауылына хат жазды. Әлгінде рота командирі, аға лейтенант Александр Дроваль жаңадан келгендерді жалпы тәртіппен, барлаушы бұлжытпай орындауға тиіс міндеттермен таныстырды. “Қырағы да батыл, табанды да тапқыр, жаудан айласын асыра білетін адам барлаушы бола алады” деп түйді ол әңгімесін.

Бойдағы қажыр-қайраты, қабілеті ең хауіпті, ең жауапты жағдайда сыналатын кез келгенін Қожабай енді сезді. Жаяу әскерлер сапында коп солдаттың бірі боп ұрысқа сну оған жайшылықтағы жаттығу ойындары сияқты жеңіл корінді. Қаумалаған қатар құрбының қалың ортасында қоян-қолтық жүргенге не жетсін. Шарасыздан шегініп, жазатайым жарақаттана қалсаң, олардың бірі болмаса бірі қол ұшын беруге әзір. Қан майданда қарулас жолдастарыңның көмегі қандай қажет.

Ал жау ортасына жасырын барып, тірілей “тіл” әкелетін үркердей үш-төрт барлаушының басқан әрбір қадамы хауіп-қатерге толы деуге болады. Олар жеме-жемге келгенде тым құрыса дұшпанмен ашық айқаса да алмайды. Бар айла-амалы таусылып, түйыққа тірелгенде болмаса, басқа жағдайда оқ шығару - өзін-өзі ұстап бергенмен бірдей. Сондықтан да тұтас бір операцияның тағдыры оздеріне байланысты скенін жете сезінген барлаушылар жауынгерлік тапсырманы қалай да орындауға күш салады. Жасырын майданның осындай жауапкершілігі бар.

Қожабай жігіттерден шеткерірек шығып, ой құшағында оқшау отырған. Кенет ту сыртынан бірсудің аяқ тықыры естілді. Қараса, жасы озімен шамалас, орта бойлы, дембелше сары жігіт желке тұсына кеп, миығынан күліп тұр.

- Ойынды бөлдім бе, гафу ет, достым... Түтіндетсе отырайық, көне, темскінді әкел, - деді ол жанына жайғасып. Қожабай темекі тартпайтын. Бірақ озіне тиесілі темскіні тастамай, қалтасына сала жүретін. Бірсу-міреу сұрай қалса, бере қояды. Бұл да озінше қызық.

- Темекі тартпаушы ем, дегенмен қалтама сала жүретін әдетім бар, - деп Қожабай жігітке махоркі ұсынды. — Маған осынау майданның көк түтіні жетіп жатыр...

- Кок түтін сштеңе смес, жауган оқтан аман болғанды айт...

- Иә, фашистермен де, ажалмен де қоса айқасуға тура келеді. Екеуін бірдей жеңуіміз керек қой...

Сәл үнсіз қалды да бейтаныс жігіт:

- Кәне, танысып қоялық, - деп қолын ұсынды. – Сергей Махоркин. Пензалықпын. Фамилиям солай аталғандықтан ба, темекіні көп шегемін.

- Қожабай Жазықов. Қазақстаннан келдім. - Қожабай әріптесінің күректей алақанын күшырлана қысты.

- Е-е-е, солай де... Мұнда жерлесің бар.

Ол осыны айтты да, анадай жерде отырған жігіттердің бірін дауыстап шақырды:

- Василий, бермен кел! Жерлесіңмен жүздестірейін!.. Бұл шақыруға бес-алты барлаушы түгел келді.

- Сүйіншімді кейін бере жатарсың, мына жігіт жерлесін болып шықты. Есімі “Ко-же-бей” немесе Коля, Никола десек те болады, - деді Махоркин Қожабайды бетінде шешек дағы бар семіз жігітке таныстырып. – Жалғызсырап жүрсің, жақсы болды!

- Достым, бұ жерлесің осал адам смес, - деп сөзді екінші барлаушы іліп өкетті, - барлық азық-түлік, киім-кешектің кілтін қолына мықтап ұстаған старшина Василий Тузовский. Аздап сараңдау, әйтпесе жолдастыққа жаман смес...

- Інішек, бұл көксоққандардың өзілі таусылмайды, көп құлақ аспа, мейлі мылжыңдай берсін, - деді старшина табан астынан қазақша сойлеп. – Көне, қай туғансың?!

- Ақтобе облысынан...

- Мен Петропавлдықпын. Бәрібір бауырым екенсің.

Старшина біраздан бері сыр шертісіп, құмардан шығатын қазақ таппай қор боп жүргендей, қазақша еркін көсіліп, судай ақты. Тіпті, әрі-беріден соң әңгімені мақалдап соқты.

Екі жерлестің әңгімесінен ештеңе ұқпаған барлаушылар аңтаң.

- Міне, қызык, сенің тобең тесік екен ғой...

- Енді неміс тілін үйреніп алсаң, ротада тілмаштықты қоса атқаратын боласың...

- Осының түбінде бір шикілік бар шығар...

Әріптестері әлгінде “Михаил Кузнецов” деп таныстырған, оң жақ бетінде меңі бар, әдеміше қағылз жігіт өзілқой екен. Коңіл котеру үшін әр әңгіменің басын бір шалып, ара-тұра анекдот айтып, күлдіріп қояды. Ақырында ол:

- Жігітім, коңіліңе ауыр алма, барлауға аттанбастан бұрын алдымен ортамызға жаңа келген жас жауынгерге барлау жасайтын әдетіміз бар, - деп Қожабайдың арқасынан қағып-қағып қойды. – Таныстық, білістік. Бір сыннан сүрінбей оттің. Ал енді қайрат жағына қалайсың? Мына отырған жігіт Алексей Никонов – ол, кобіне боксшыларда кездесетін жалпақ мұрынды, алпамсадай кок коз барлаушыны нұсқады, - озіңмен жандай күрдас. Болашақ барлаушыдан “емтихан” алатын балуанымыз осы. Енді сонымен белдесуің қалды. Жығылсаң ешбір айыбы жоқ, бұл тек шама байқау...

Қожабай мұны жәй өзіл үшін айтқан болар деп мөн бермеп еді. Жігіттер кеу-кеулеп қоятын емес. “Нең кетеді белдесіп қор, күш атасын танымайды”, “Қоян жүрек қорқақ болма”, “фашистермен әлі талай белдессең, осы бастан жаттыға бер” деген сөздер әр түстан естіледі. “Никоновы” озінен дене бітімі әлдеқайда мығым, еңгезердей жігіт. “Қойындар, ұят болар” деудің орнына, кеңк-кеңк күледі. Аздап жүрексінгенмен тумысында намысқой Қожабай іштей: “Жығылсам жер көтереді ғой, тәусекел” деп, орнынан тұрды. Барлаушылар екі “балуанды” ортаға алып, доңгелене тұра қалды.

Бірден апшысын қуырып, жас жігіттің козін қорқытпақ болды ма, Никонов әп дегеннен жойқын қимылдады. Қожа-

байды біресе доңгелесте үйіріп, біресе сілкілеп, біресе жерден көтеріп алмақ боп әуреленді. Бар салмағын салып, еңсесін езіп тастамақ та болды. Бірақ оның бұл әрекетінен түк өнбеді. Қаршығадай жігіт қаққан қазықтай, қозғалар емес. Ақырында “емтихан” алушы “балуанның” өзі ақ сорпасы шығып алқынып қалды. Қара күшке басым болғанмен, әдіс-айласы шамалы екен.

- Қожабай, беріспе, беріспе, батырын болдыруға айналды! – деп дауыстады старшина, жерлесін жігерлендіріп.

Бойы аласа болғанмен қорғасын құйған сақадай салмақты, шымыр Қожабай оңтайлы келген бір сәтте қарсыласын іштен қайыра шалып, жерге алып ұрды. Шаңы бүрк етті. Мұны күтпеген барлаушылар ду ете қалды. Екеуін жалмажан тұрғызып, үстерінің шаңын қағып жатыр.

- Қап, өттеген-ай, Алексей бүгін бір көтөлск борышты кем ішіп еді, содан болды-ау, әйтпесе бұрын жауырыны жерге тиіп көрген емес!

- Бәлі, нансоғарым, сені босқа “бордақылап” жүр екенбіз, аяғың аспаннан келді ғой!

- Дабырламай, қойыңдар енді, бір жолға Қожабайдың қонақтығын ескерген болар!

Никонов белдігін қайта тартып жатып:

- Табаным тайып кетті... - деп гүр етті. Оның бұл ақталуы сайқымазақ Михаилға тағы да біраз “азық” болды.

- Бүгін таңертең етігін майлағаны рас, қыза-қыза табанына дейін жақты!

Тағы да ду күлкі, әзілсіз әзіл-қалжың. Адамдарды қатал сын, қиямет қиыншылық жақындастырады емес пе, Қожабай жаңа ортада өзімен жас шамалас жігіттермен осылай тез тіл табысып, мидай араласып кетті.

Дивизия жанындағы барлаушылар ротасына жаңа келген жас жауынгер қашан оз міндетіне төселгенше, орныққанша оған жауапты тапсырма жүктелмейді. “Тіл” өкелуге, көпір бұзып, жаудың алдыңғы шепке жақын шоғырланған күшін байқауға шыға қалса, тісқаққан көнігі барлаушыларға комекші ретінде ғана ереді.

Жау ортасына барған алғашқы бірер сапарында күрқол қайтқанмен, Қожабай осында өзімен қатар келген күрбыларына қарағанда “стажировкадан” сүрінбей, жедел өтті. Кіші командирлер мен пулеметшілер курсында алған азынаулақ өскери білімінің, ондағы күн сайынғы жаттығулар, денешынықтырулардың пайдасы енді тиді. Ол барлауда жүріп кездейсоқ түйыққа тірелгенде тапқырлық, батылдық байқатып, табандылығымен, жауынгерлік тапсырманы тындырымдылығымен көзге түсті. Бас-аяғы бірер айдың ішінде сенімді, сырмінез барлаушы болып алды.

Майданның аты майдан, алғашқы кезде күтпеген күлкілі жәйттер де болды. Бір жолы Воронеж бағытында жеті жігіт барлауға барды. Араларында Қожабай бар. Төбеден төне түскен күзгі аспанда ауыр бұлттар баяу көшеді. Күндіз жауған жаңбырдан кейін жер лайсаң. Саперлер алғы шептен откізіп жіберген соң олар ұзақ жүріп бір шағын деревняға жетті. Түн ортасы ауған кез. Бірен-саран үйдің терезесінде от бар. Барлаушыларды Сергей Махоркин бастап келе жатқан. Олар деревня іргесіне кеп, бір тасаға тоқтады. Шешім мынау болды: алты жігіт деревняны шолып, барлау жасайды. Жалғыз-жарым күзетші корінсе, бейсауат жүрген фриц ұшырасса, дыбысын шығармай қолға түсіреді. Ал, Қожабай оларды сырттай бақылап, басқа амал қалмаған жағдайда болмаса, оқ шығармай, осы жерде күтеді.

Алты барлаушы шеткі үйді айналып бүкшәндәсп барады. Тәңирек тым-тырыс. Оң жақ қапталда алыста аспанды тінткілеген прожскторлардың айқыш-үйқыш жарығы бейне қозғалысқа енген “күс жолы” тәрізді. Анда-санда зәңбирск үні жер түбінен дүңк ете қалады. Қожабай үй-үйлердің арасын жіті шолып, деревня жақтан көз алмай жатыр. Жолдастары қараңғы түн қойнына сүңгіп, қорінбей кетті.

Арада сүт пісірімдей уақыт өткен. Кенет бергі үйдің есігі сықыр етіп ашылды. Іштен шыққан жалғыз қара оншақты қадам барып тоқтады да, қалтасына қол салды. “Сақтық жасап, қаруын ыңғайлап жатыр-ау” деген ой келді Қожабайға. Әлгі кісі қалтасына алған затын аузына апарып еді, көңілді музыка баяу шалқыды. Тапанша дегені ауызсырнай екен. Өзі аздап жұтып алған болу керек, биязы әуенмен бірге толқып, қаннен-қаперсіз ақырын басып кетіп барады. Қонақтан кешігіңкіреп шыққан солдат па, офицер ме, әйтеуір қайсысы болса да, іздеген “адамы” осы екенін Қожабай бірден сезді. Алты барлаушыдан хабар жоқ, не де болса шұғыл шешімге келу керек. Олар күрқол қайтса: “Мүрныңның астында музыкалатып жүрген фрицті олжаламай неғып отырсың?” деп ренжитіні әрі опынатыны сөзсіз. Барлаушы үшін мұндай қолайлы сәт жиі кездесе бермейді.

Ойланып-толғануға уақыт жоқ, Қожабай түн жамылған “серінің” соңынан ата жөнелді. Дыбыс шығармай, аяғын ұшынан басып, автоматын оңтайлап, емпендеп келеді. “Сырнайшыл” сорлы мұны сезер емес, жер бетінде өзінен басқа тірі пенде жоқтай, музыкаға мас болып, тіпті билегісі келгендей тербеліп, баяу жылжып барады. Қожабай оның ту сыртынан жақын келіп, автоматының дүмімен көк желкеден қойып қалды. Қапелімде музыка ырғағынан жаңылып, енді соны есіне түсіре алмай тұрғандай, аз-кем теңселіп барып етбетінен құлады. Аузындағы сырнайы анадай

жерге ұшып түсті. Барлаушы жолбарыстай атылып, фрицтің кеудесіне қонды да, қалтасынан жалма-жан “кляп”* алып, аузын мықтап тығындады. Сонан соң сұлап жатқан сабазды шинелінің жағасынан сүйрей жөнелді.

Тірі адамды “тіл” деп үш өріппен айта салу оп-оңай. Ал оны алып жүрудің қаншалық ауыр азап екенін бастан кешкен біледі. Қолға түскен олжаң өз аяғымен жылжитындай болса бір сәрі, егер мына сорлыдай есінен танып жатпай. Оны біраз жер сүйреп барып тоқтады. Деревня жаққа құлақ түріп, тың тыңдады. Көз жетер жерде қараңдаған ешкім көрінбейді. Тағы да ілгері кетті.

Содан алпамсадай нәмені арқалаған күйі ақ тер-көк тер боп алғы шепке жақындағанда, кейінде қалған серіктері қуып жетті. “Бәрекелде, іс бітірдің, жарайсың, Николай! Сен болмағанда бүгін бос қайтатын едік!..” деп ризалық білдіріп жатыр барлаушылар.

- Қане, өзі солдат па, өлде офицер ме, - Михаил “сырнайшының” бетіне тәніп барып, иық тұсын сипалады да, - осының кеудесінен жаны шығып кетсе менен көрмендер, - деп кейін шегінді. Махоркин жалма-жан “кляпты” алып, ешбір қимылсыз жатқан солдаттың жүрек тұсына қол жүгіртті, түймелсрін ағытып жіберіп, кеудесіне құлағын тақады. Білек тамырын ұстап байқады. Шынында да оның кеудесінде жан жоқ екен. Көзі айналып кеткен, сұлқ жатыр.

- Есіл еңбегім-ай, - деді Қожабай күрсініп.

- Жағасынан соншама сүйрелеп нең бар еді, байқамайсың ба, қылғынып өлген, - деп Алексей аяушылық білдірді.

- Үмітінді үзбе, мүмкін жүрегін тоқтатып қойып, артқы жағыммен демалатын қудың өзі бөлар, - деп мырс етті Михаил.

---

*“кляп” – ауыз тығындайтын шүберек

- Жетеуіміз жүріп өлі фашист апарғанымыз ұят-ты, қалтасынан документтерін алыңдар, кетелік – деді Сергей автоматын асынып. Екі жігіт “сырнайшының” қалталарын түгел тінтіп, бар документ-қағаздарын алды. Озін бұта арасына сүйреп тастады.

Қожабайға қатысты осы бір оқиғаны, қайдағы-жайдағыны теріп, өңгіме етіп жүретін әзілқой Михаил біраз өңдеп, өсіріп, бояуын қалыңдау жағып, бүкіл дивизияға жайды. Ұрыс саябырлаған сәтте болатын үзілістерде жауынгерлердің басы қосыла қалса Михаил өңгімесін баппен былай бастайды:

- Иә, содан Николай қажет боп қалар деп штабтан ала шыққан неміс солдатаның шинелін киді де түп-тура күзетшіге тартты.

- Өй, өле алмай жүрсің бе, қайда барасың? – деп шалғайына жармасып едік, тындамады.

- Саспаңдар, мен қазір ол сабазбен өз тілінде сөйлесіп, алдарыңа алып келем, - дейді беті бүлк етпестен.

- Бұл немісше білетін бе еді?! – дейміз аң-таң боп, бір-бірімізге.

Мұндайда Николайды тоқтату қиын. Бірмойындығы бар. Сол әдетіне басып аршынды адыммен күзетшінің жанына жетіп барды. Онымен ескі танысындай амандасып, бірдене деді. Анау басын изеп, қалтасынан сигарет алып ұсынды. “Қап, өттеген-ай, барлаушы үшін қолайлы мезетті өткізіп алды-ау. Күзетші қолын соза бергенде оны иек астынан беріп қалу керек еді” дейміз опынып. Олай болмады. Енді қайтер екен деп одан сайын қыпылдап барамыз.

Адамнан айла құтылған ба, Николай сигаретті саусағымен жұмсартып, асықпай тұтатты. Содан соң қатарынан екі-үш рет құшырлана сорды да, кенет күзетшінің бетіне “Үһ!” деп көк түгінді бүрк еткізді. Анау байғұс бейқам түр екен,

капелімде шиқылдап, қақалып-шашалды да қалды. Содан ол үстемелеткен жөтелге ауысты. “Байтал түгіл бас қайғы” дегендей, мылтығы аяғының астында, тізерлеген күйі, ал шиқылда келіп. Құдайекем сақтасын, демалуға мұршасы жоқ. Ол қалтасынан бсторамалын алып, күзетшінің көзінен парлаған жасты сүртті де, айтқандай-ақ, оны қолынан жетелеп алдымызға алып келді.

“Жуас түйе жүндеуге жақсы” дегендей, қарсылықсыз ортамызға келген күзетшіні қаумалап, біреуіміз аузына салқын су тамызып, біреуіміз желкесінен нұқып, жөтелге қарсы білетін шарамызды жасап жатырмыз. Қоятын ол жоқ, қайта үдетс түсті. Шамасы окпесін мықтап суық қарыған айтулы кокжөтелдің өзі болу керек, екі иығы селкілдеп күрк-күрк етеді. Енді қайттік? Ғұмыр бойы жөтелмейтін шығар, жылы жерге барған соң бірте-бірте басылар, деген оймен оны штабқа әкеп тапсырдық.

Күзетші мұнда да келістірмесе керек. Тілмаш Василий Никитич тілдескісі кеп қаншама айналдырғанымен, анау басын шұлғып, үсті-үстіне жөтеле беріпті. Ақыры оны емдеу керек, содан кейін көрерміз деп медсанбатқа жіберіпті. Қазір сонда, кеше Николай көңілін сұрай барып қайтты, жөтелі өлі басылмапты...

Өтірікті шынға бергісіз етіп майын тамыза айтатын Михаилдың осынау өзіл өңгімесін тыңдаған солдаттардың, командирлердің шек-сілесі қата күлмегені жоқ. Қожабайдың өзі де: “Су жұқпас, суайтым, соқ отірікті” деп қосыла күлетін.

Өзіл-қалжың өз алдына, шынтуайтқа келгенде кіші сержант Жазықовтың барлаушылар ортасында, оның атап айтарлық жетістіктері де аз емес-ті. Не бары төрт-бес айдың ішінде батыл барлаушы шұғыл тапсырмаларды ойдағыдай орындағаны үшін бірнеше рет алғысқа ие болды, елеулі

операциядан кейін “Ерлігі үшін” медалымен наградталды, жас болғанмен бас болуға лайық деп, ол бөлімше командирлігіне тағайындалды. Сөйтіп, Аманкелді атындағы колхоздан қан майданға аттанған жиырма үш жастағы мұғалім 1943-ші Жаңа жылды Воронеж маңында қарсы алды.

* * *

25-ші гвардиялық атқыштар дивизиясы штабы Давыдов-ка станциясы тұсында Дон озенінің оң жағалауына бекінген.

Біздің өскерлер тәулікке жуық шайқастан кейін күш жинап, тынығып, келесі шабуылға дайындалып жатқан-ды. Штаб бастығы полковник Давыдович Қожабайды өзіне шақырды. Келес, жанында рота командирі Дроваль екеуі кеңесіп отыр. Полковник бұйрығы бойынша алдына кесп тұра қалған бөлімше командирін бастан-аяқ шолып отті де, мәнжайды түсіндірді.

- Жолдас сержант, барлаушыларыңмен жау тылына жауапты тапсырмамен барып қайтасың, - деді ол әр сөзін шегелеп. Бұл операция өзіңе сеніп тапсырылып отыр, қалай да орындаудың жолын қарастырасыңдар. Жауынгерлік тапсырма мынадай: 40-шы Армия Соғыс Советінің бұйрығына сәйкес Старый Оскол ауданында жау тылына қырық километрдей еніп, жолдағы екі көпір мен Набокино разьезін талқандау керек. Және Воронеж бен Старый Оскол аралығындағы байланыс желісін бірнеше жерден үзіп, бағаналарды құлатып, істен шығару қажет. Кезекті шабуылда жеңіске жетуіміздің бір жағы осы шаралардың ойдағыдай орындалуына байланысты. Қалай, дайынсыңдар ма?

- Күп болады, жолдас полковник, орындауға ұлықсат етіңіз! – деп Қожабай оң қолын шекесіне тақап, тік тұра қалды.

- Кірісіндер!

Барлаушылар кешке дейін жорыққа дайындалып, іңір қараңғылығы түсе тапсырманы орындауға аттанды. Қаңтар айы, жерде қар бар. Он екі адам майданның алғы шебінен аман-сау өтіп, жау тылына тереңдеп ене берді. Жол-және-кей хутор, деревня қарауытса, алыстан орағытып өтеді. Қолда компас, карта болғанмен қараңғыда қай шамада келе жатқаныңды анық бағдарлау қиын, жүріс өнетін емес. Соған қарамастан Қожабай бастаған топ қырық километр межеге түнделете жетіп үлгеруге барын салды. Таң ата олар орманға ілікті.

Осы жерде тамақтанып, аз-кем аяқ суытты. Төңіректі бағдарлады. Оң жақ қапталда темір жол корінеді. Оның арғы автотрасса, соғыс жабдығы тиелген автомашиналар әрлі-берлі отіп жатыр. Қос көпір осы маңда болу керек деп болжады олар. Бірақ орманнан шығу хауіпті, көзге түсіп қалулары мүмкін. Енді не істеу керек? Кешке дейін орманды паналап, оның шет жағын ала барлау жүргізеді, көпірге қай тұстан қалай баруға болатынын анықтайды. Күзет бар ма, жоқ па, соны біледі. Дұрысы осы, ымырт үйірілуін күту керек. Уақытты үту үшін не де болса күндіз қимылдаймыз деп асығыстық жасаса, жауапты тапсырма орындалмай, үлкен өкінішке қалулары ықтимал. Қожабай осындай тоқтамға келді.

Ағаш арасынан дүрбімен көз жіберген күндізгі барлау еш нәтиже бермеді. Әріск барыңқыраған соң темір жол орманнан алыстап кетті. Манайда өзеннің де, көпірдің де қарасы көрінбеді. Мұның бос әурешілік екенін сезген барлаушылар енді күн батуын күтті. Жол жақ дамылсыз қозғалыс. Танк, зеңбірек тиелген ауыр состав, қорабы солдатқа толы автомашина, екі-үш адамнан жайғасқан күймелі мотоцикл батысқа қарай жөңкіліп жатыр. Өздеріне тықыр таянғанын сезді ме, әлде күні бұрын бас сауғалау ма, әйтеуір бір дүрбелең бар. Қоршауда қалу хауіпін тонген гитлершілдер

әскерін, қару-жарағын жанталаса кейін әкестіп жатқан сияқты. Осыны байқаған барлаушылар қос көпірдің күлін көкке ұшыруға бұрынғыдан да асыға түсті.

Кешкілік Жазықов бастаған жігіттер нысанаға алған объектіні іздеуге қайта аттанады. Орманнан шыққан соң ойлы-қырлы дала басталды. Темір жолды төңіректеспей жеддетте жүріп келеді. Анда-санда, біресе оң қапталда, біресе сол қапталда шөккен нардай теңкиген танктер қарауытады. Ұрыс алаңында “мертіккен” соғыс машиналары шарасыздан жер қауып жата қалған тәрізді.

Орманнан 5-6 километр ұзаған шамада барлаушылар озенге кеп тірелді. Ойда жоқта қарсы алдынан қалыңдығы қауышқандай, бәрі қуанып кетті. Қожабай дерсу оперативті қимылдың нақты жоспарын жасап, кімнің қандай міндет атқаратынын айтты. “Екі топқа бөлінеміз, - деді ол, - бес барлаушы тура көпірді бұзуға барады, екі жігіт оларға өкшелсей ілесіп, көпірге таяу тасада қалады. Бұл екеуі алдыңғыларды табан астынан тап болған хауіп-қатерден қорғауға тиіс. Кейінгі топ сырттан қосымша күш келе қалған жағдайда, сытылып шығуымызға мүмкіндік жасайды. Алдыңғы топты өзім бастап барамын. Енді бір ескертетін жәйт, егер алдымен күзетшінің көзін жоя алмай, олар сезіп қалып, дабыл қақса, онда бізде шабуылға шығудан басқа жол жоқ. Көпірлерді күзетшілермен шайқаса жүріп қиратамыз...”

Болжам дұрыс болды, бұлар көпірге таяу кеп тоқтаған екен. Сәлден кейін қараңғыда қалқиған көпірдің қарасы көзге шалынды. Жағада сирек өскен шок-шок ағаш, бұтаның ара-арасымен жылжып келеді. Алда Қожабай, оған жалғас Сергей Махоркин, Алексей Никонов, Владимир Мартынов және Василий Французов. Кейінгі екеу Михаил Кузнецов пен Борис Николаев. Олар көпірге таяқ тастам жерге кеп тың-тыңдап, күзетшілердің қай шамада жүргенін білуге

тырысты. Ешкім корінбейді, қараңғыда қай тіреуді тасалап тұрғанын кім білсін. Әлде арқаларынан аяз өтіп, баспаналарына барып бой жылытып отыр ма?

Автомашиналар қозғалысы саябырсыған бір сәтте Қожабай торт барлаушыны бастап жағалаудан томен түсті. Көпірмен екі ара теп-тегіс. Араларын алшақтау ұстап, жер бауырлап жылжи берді. Бір бөлесі: айнала асықтай шашылған ұсақ тас, қозғалған сайын тысырлап, “байбалам” салады. Түнгі дыбыс қандай шапшаң, бұтаның белінен пырт етіп сынғаны да біраз жерге жететін болу керек.

Бір кезде шексіз жарғандай ащы дауыс тастобеден шаңқ ете қалды. Бессуі жалт қарады, көпірдің қаракөленкелеу тұсын тасалап ықтап тұрған күзетші түнгі дыбысты құлағы шалды ма, әлде әшейін сезік пе, шыға келіп, өзінше бірдеме деп айқайлап, аспанға екі рет мылтық атты. Мұнысы “аттан” салып, дабыл қаққаны болу керек. Сойткенше жігіттердің желке тұсынан қуырған жүгерідей пытырлап атылған автомат “ә” дегенше ажал оғын сеуіп, тез тына қалды. Күзетші мылтығын кезенген күйі, тізесі бүгіліп барып бір жағына жантая құлады. Оның үнін ошірген Кузнецов пен Николаевтың бірі жар салып жатқанда, оның көзін жоюдан басқа жол қалмаған-ды.

Сол-ақ екен, атыс жиіледі. Көпірдің арғы басынан үш дүркін ақ ракета атылды. Ол айналаны сүттей аппақ қып, бір нәрсеге ілініп қалғандай, аспанда сөл тұрып алды. Ізінше бірнеше автомат “сойлеп” қоя берді. Көпірге шын хауіп тонгенін сезген күзетшілер жедел көмек келіп жеткенше жасырын атыспен жол бөгеп, уақыт оздыруды ойлаған болу керек. Әйтеуір бағыттары дұрыс, қараңғыда төбеден асыра беталды атып жатыр.

Абырой болғанда кейінгі жақтағы барлаушылар қайтып оқ шығармай, “әліптің” артын бақты. Бұлары тактикалық

тәсіл. Егер атысқа атыспен жауап берсе, дұшпан олардың қай шамада жатқандарын байқайды да, тура нысанаға алады. Оның үстіне түнгі аспанда жаңғырықтыра тарсыл-гүрсіл көбейсе, әрлі-берлі өтіп жатқан жау әскері тоқтай қалып, түс-тұстан тап бермесіне кім кепіл.

Қожабай бір минутты босқа өткізбей, іске кірісетін сын сағат соққанын тез түсініп, жанындағы барлаушыларға “алға” деп белгі берді де, ілгері ұмтылды. Бұлардың көпірге таяу кеп тоқтағаны жақсы болды, биіктен бағытталған оқ жоғары кетіп жатыр. Аязды ауаны тілгілеп, зу-зу етеді.

Бес барлаушы мүз үстімен жан ұшыра жүгіріп, көпірдің орта тұсына қойылған қос тіреу түбіне жетті. Жалма-жан бірі еңкейіп, серігіне арқасын тосып тұра қалды. Екіншісі оның үстіне секіріп шығып, ол арқылы тіреуге жармасты да, жоғары өрмеледі. Козді ашып-жұмғанша қос динамит қолайлы орынға қойылды. Білтенің бір ұшында от тұтанды.

Жанталаса қимылдап жүріп, жоғары жақта не болып жатқанын байқауға барлаушыларда мұрша болған жоқ. Бұл кезде көпір үсті әлемтапырық еді. Айнала атыс. Күзетшілерге сырттан көмек келіп үлгірсе керек. Бір шеттен пулемет лақылдата оқ “күсып” жатыр. Ара-тұра ақ ракета аспанда самаладай жарқырап, түн пердесін серпіп тастайды да, қайта сонеді. Манадан бері аңысын аңдып, шиеленіске бармай бұғып жатқан кейінгі барлаушылар оздерінен күші бірнеше есе басым фашистермен табан тіресе атысып, алдағы оперативті топтың тапсырманы толық орындап, сытылып шығуларына жанын салуда.

Күзетшілер мен оларға көмекке келгендер көпірге жақын бой тасалаған Кузнецов пен Николаевты нысанаға жиі алды. Жойқын атыс үстемелеген бір тұста оқ тиіп, Борис жамбасынан жараланды. Михаил етбетінен жатқан күйі, оны арқасына салып, кейінгі жақтағы жолдастарына қарай

еңбектеді. Бұл кезде Қожабай бастаған торт барлаушы келесі көпірге жетіп те үлгерген-ді.

Фрицтер оперативті топты қорғаныстағы барлаушыдан бөліп тастап, қоршауға алу арқылы қолға түсіруге тырысты. Жар басынан жалғыз пулмет оқты қардай боратып, ес жығызар емес. Бірақ бұған болатын барлаушылар жоқ. Олар атысқа атыспен жауап беріп, қос көпірдің күлі көкке ұшқанша бір табан шегінбеуге бекінген. Әбжыландай ысқырған оқ ақ халаттың біресе жеңін, біресе шалғайын тесіп өтеді.

Барлаушылар “қазір... қазір... міне... міне... міне...” деп тағатсыз күткен есекунд та соқты-ау! Бейне төбеден бомба түскендей, кенет қараңғы түнді қақырата гүрс еткен жойқын жарылысқа жалғаса бірінші көпір жаңқа-жаңқа боп аспанға ұшты! Күзетшілер мен комекшілер маңызды объектіден айырылып қалмаудың амалын қарастырып, екінші көпірге қарай ойысты. Атыс бір мезет тынып, қайта жалғасты. Барлаушылардан жәнс екі жігіт жараланды.

Адамның бойдағы күш-жігері, ақыл-ойы, мақсат-мүддесі шегіне жете тартылған ссріппедей бар пәрмснiмен шиыршық атып, бір нүктеге бағытталған аса жауапты сөтте, ерсн ерлік, қайталанбас қаһармандық дегендерің санаулы минутқа сиып кетпей ме?! Өмір мен олім беттесіп, қылыш жүзінде қырқысқанда, жайсаң жандар от боп жалындап, найзағай боп жарқылдап, алдында тау тұрса да тоңкеріп тастамай ма?! Жау тылында жауынгерлік жауапты тапсырмамен түн қатып, бастарын өлімге байлап жүрген шағын топ барлаушы, әсіресе Қожабай бастаған торт жігіт осындай күйді бастан кешті. Ағылған оқ астында екі көпірдің “беломыртқасын” үзіп, істен шығарды, Набокино разьезін қиратты, байланыс желілерін бірнеше жерден қиып, бағаналарды құлатты. Қысқасы, 40-шы Армия Соғыс Советінің бұйрығы толық орындалды. Дүшпанның кейін шегінер жолы кесілді. Барлаушы-

лар жаралы жолдастарын арқалап аман-есен штабқа қайтып оралды.

* * *

Воронеж майданында Касторная станциясы кескілескен күреспен гитлершілдерден азат етілгеннен кейін дұшпанның негізгі күші оңтүстік шығысқа қарай ойысып, олардың ортада қалған он дивизиясы қоршауды бұзып-жарып өтуге күш салды. Бұған аздап негіз де бар еді. Қоршаудың біздің әскерлер қоян-қолтық қанаптасып үлгіре алмаған үзік-үзік тұстары болатын. Жау сондай саңылау іздеп, Горшечное – Старый Оскол аудандары жағынан сытылып шығуға жанталасты. Шабуылдап, табан тірей шайқасып та корді. Бірақ бұл әрекеттерінен ештеңе онбеді. Басы айналған балықтай түмсығы тасқа тиіп, кері қайта берді. Ақырында олар өз әскерлерінің солтүстік бағытта қоршауда қалған топтарына қосылу үшін Горшечное маңында сап түзеп, терістікке қарай шұбыра бастады.

Бұл кезде Жазықов взводының жауынгерлері кезекті тапсырмамен Волчье станциясы тұсында барлауда жүрген болатын. Олар солтүстікке бет алған осы топтардың жолын төтен шабуылдан қорғауға бөлінген екі жүзге жуық неміс солдатын сырттай байқап қалып, олардың ізін бақты. Түтқиылдан тиісіп, көбінің козін жоймақ, қайсы бірін түтқындап, “тіл” алып қайтпақ.

Түн. Төңірск алай-дүлей боран. Солтүстіктен соққан жел әлі катайып үлгірмеген үлпілдек қардың жамбасын жерге тигізбей, шыркөбелек айналдырып, айдалаға әкетіп жатыр. Біресе гуілдеп, біресе ыскырып, екпіндей ескен желден бөтен дыбыс жоқ. Ауырлау қару-жарақтарын, оқ-дәрі, азық-түліктерін екі атқа бөліп теңдеген барлаушылар Волчье

станциясына жақындай берді. “Волчьес... станцияның бұлай аталуы, шамасы бір кезде бұл арада қасқыр жаудай болған-ау, - деген ой келді Қожабайға. - Қазір олардың көзі азайды. Тіпті іздеп табу қиын. Зоопарктен көруің ғана мүмкін. Иә, табиғат жыртқышын күртудың жарасы жеңіл. Қапыда қасиетті жерімізге қаптай еніп, бүлік салған адам бейнесіндегі мына қанқұмар қорқаулардың қарасын батыру үшін қаншама құрбандыққа бару қажет болды. Соғыстың өлі қанша уақытқа созылары белгісіз. Жыртқыштан жаман жалаңдап, жер түбінен жеткен жендеттердің желкесін қимай бізге тыныштық болмас...”

Барлаушылар станцияға жақын келіп жайғасты. Үй-үйлердің арасына қоз жүгіртіп, тың-тыңдады. Бергі шеткі үш-төрт үйдің жанында қарауытқан нәрсе жүк машиналарына ұқсайды. Мұржалардан қою түтін будақтауына қарағанда, қоналқаға бірнеше үйге болініп түскен фашистер асудың қамын жасап жатқан сыңайы бар. Қожабай екі барлаушыны станцияны шолып, жалпы жағдайды біліп келуге жұмсады. Қандай пікірге келіп, қалай қимылдайтындары солар қайтып оралғаннан кейін белгілі болады.

Ілгері кеткен екі жолдасының жолын тосып жатқан жігіттер ойда жоқта Махоркиннің жеңі ішінен қызарған шоқ қоріп қалды. Бақса, ол білдірмей темекі тұтатып, қасындағы серіктерінен жасырын шылым шегіп жатыр екен. “Піскен астың күйігі жаман” деген, шылым құмарлық шыдатпаса керек. Командир оған қарап жұдырығын түйіп: “Мұрныңды күрт жеп бара ма, бірер сағатқа төзсейші, бүлдіріп аларсың” деп жекіп қойды. Мұндай орайы келген сәтте сыналап сөз қыстырмай қалмайтын Михаилдың өзілі өзін екен: “Пәтшағар, тұла бойың іркілдеген май, от тиіп өртеніп кетсең қайтесің. Бензиндей лап ете қалсаң, сені сөндіреміз бе, фрицпен жағаласамыз ба?! Ең болмаса өзінді

аясаңшы!” деп ол Сергейдің құлағына күбірлеп, жеңінен жұлқып қалды.

Біраздан кейін ендіге бүкшеңдеп екі барлаушы келді. Болжам дұрыс екен. Неміс солдаттары күні бой сабылып, инеліктей қатып, жеткен жеріне құлай кеткен. Берекелері қашқаны соншалық, ең болмаса сыртқа күзет қоймай, үш-төрт үйді бейқам жатыр. Қазір ол байғұстарда дүниеден құлқын тамақтан өзге тілек те, мақсат та жоқ болу керек. Қайнаған қара қазан қашып кетердей, қоршап алып, қауқылдасып отырған көрінді. “Боранды түнді бүркеніп жорықта жүрген совет барлаушылары табан астынан тап берсе, әлгімізді аспаннан келтірер” деп хауіптену орнына, олар тамақтың иісіне елтіп, дүниені ұмытқан. Жақын барып, бергі үйлердің терезесінен сығалаған екі барлаушының байқағаны осы.

- Дұшпан жайбарақат жатқанмен, сан жағынан бізден әлдеқайда көп. Сондықтан оларды қалпақпен ұрып алатындай оңай олжа көріп, босбелбеу қимылдауға болмайды, - деді Қожабай алда тұрған айқасқа байланысты қандай тоқтамға келгенін оріптестеріне қысқаша түсіндіріп. - Өрісі тарылған жау қазір олардай ошiгулі. Ең төтесі – төбелерінен жай түскендей лап қойып, ес жиғызбай қарусыздандыру. Бұл үшін үш топқа болінеміз. Алдыңғы екі топ қарсыластарымыз көбірек шоғырланған шеткі екі үйге баса-көктей есік, терезеден бірдей еніп, қару жұмсауға мүршаларын келтірмей, тұтқындайды. Бұл кезде үшінші топ басқа үйлердегі азғана солдатты сырттай торып, тысқа шығуларына мүмкіндік бермеуге тиіс. Алдымен дұшпанның үлкен екі тобын қарусыздандырып, қолға түсірсек, қалғандары қайда барады дейсің. Олардың жарасы жеңіл. Ал, егер жазатайым атыс шыға қалса, алған беттен қайтпау керек. Біздің барлаушы екенімізді қайдан білсін, совет өскерлері тұтқиылдан тиіскен екен деп, қол көтеруден басқа жол жоқ оларда...

Боран күшейе түскен. Ақ түтек қар құйыны ұйтқи соғып, көз аштырар емес. Табиғат та барынша буырқанып, жауға деген ашу-ызасын бөгелек боранымен байқатып тұрған тәрізді. Командирдің бұйрығы бойынша барлаушылар үшке бөлінді де, араларын алшақтау ұстап, станцияға енді. Қожабай бастаған топ шеткі үйдің бұрышын айналып, сақтықпен терезеден сығалады. Айтқандай, кең бөлме толы шүпірлеген солдат, кок түтінге коміліп отыр. Араларында бірер офицер бар.

- Бессуің есіктен еніңдер, біз терезені теуіп қиратып, сендерден бір мезетте ішке қарғып түсеміз, бірсуіңнің қолыңда дайын граната болсын. “Котер қолдарыңды!” деген бұйрықпен қабат, зөрелерін зор түбіне жіберіп, тобслерінен асыра автоматтан оқ себіңдер. Барынша батыл қимылдандар. Ал, кеттік! - Қожабай осыны айтты да серіктерін ілестіре терезе түбіне келіп, бес барлаушының есіктен баса-коктей кіріп баруын күтті.

Әрбір секунд өтіп болар емес... Дүрсілі жиілеген жүрек, кермеге кеп тіркелген бәйге атындай, алқынады... Кенет есік шалқасынан ашылып, сабаудай бес жігіт ішке сау ете қалды. “Котер қолдарыңды!” деген дауысқа ілесе автоматтан ажал оғы есбіді. Сол-ақ екен сырттағылар терезені теуіп сындырып, мойындарына су кеткендей сілейіп, қолдарын котеруге шамалары келмей есңгіреп қалған отыз-шақты солдаттың желке тұсынан ішке қарғып-қарғып түсті. Тұтқындар одан сайын үрейленіп қалтырап қоя берді. Қожабайдың күткені де осы еді. Ол тапаншасын кезенген күйі, командирге тән байсалдылықпен ширақ басып алға шықты да, Михаилға “мыналардың қару-жарағын сыпырып ал!” деп бұйырды. Сөзге де, іске де шапшаң ол, қабырғаға сүйей салған қару-жарақты жедел жинап, сыртқа әкетті. Еріндерін тістеп, күп-қу боп сазарып қалған екі офицерді Қожабай-

дың өзі тінтіп, тапаншаларын, документ қағаздарын сыпырып алды. Сонан соң:

- Біз бұлардың басқа үйлерде бұғып жатқан серіктерін қолға түсіруге барамыз. Кузнецов, Французов, сен екеуің мыналардың қасында қалып, тырп еткізбендер. Біз келгенше сыртқа шығаруға болмайды. Қозғалғанын атып тастаңдар. “Қалғаны да қалпақ шығады” – деді командир, аты аталған екі барлаушыға қарап.

- Құп болады, жолдас сержант! – деп, елгезек Михаил тұтқындар алдында үлгі-өнеге корсеткісі келгендей, торт саусағын шекесіне тақап, өкшесін тық еткізіп, сымдай тартылып тұра қалды.

Екінші үйдегі оқиға алдын ала болжағаннан гөрі басқаша өрбіді. Барлаушылар сыртқы есіктен ене бергенде, ауызғы бөлмеде тысқа шығып келе жатқан солдатқа ұшырасып қалды. Ол совет жауынгерлерін көрген бөйде, жылан шаққандай байбалам салып бақырып, сүріне-қабына ішке ұмтылды. “Бүлдіретін болды-ау” деп, оны өкшелей қуған Вадим Сергеев, солдат табалдырықтан аттай бергенде, автоматтың дүмімен кокжелкеден соғып, босағаға сұлатты. Болмедегілер өрс тұра келді. Қайсы бірі қаруына жармасты. Мұндай тайталастың талайын көрген батыл барлаушылар алған беттен қайтпай, іштегілерді есік, терезеден атқылап, оқпен көміп салды. Жау тобыры айналуға келмейтін аядай жерде үріккен қойдай соқтығысып, опыр-топыр болды. Өліспей беріспеуге бел байлаған бірер гитлершіл ғана осы ойран-ботқаның ортасынан қарсы оқ жұмсап, қасарысып тұрып алды. Қожабайлар жүгіре басып жеткенде атыс өлі жүріп жатқан-ды.

Жаудың кейде ажалынан бұрын олуге асығатыны болады. Көзсіз есерсоқтық, мақсатсыз бірмойындылық мыналардың да көбінің түбіне жетті. “Егер жау берілмесе, оны құртар болар” деген қанатты қағиданы басшылыққа алған

барлаушылар қалған үйлерді қоршап, өздерінше “бекінген”, берілуге мойын ұсынбай, қарсыласқан гитлершілдерді оқпен де, гранатамен де ойсырата жаныштады. Ақырында олар көк түтін, от-жалын ортасында қалып, түншыға бастаған соң, корден сүйретіліп шыққан тірі өліктей, үйден безіп, берілуге мәжбүр болды. Екі жүзге жуық солдаттан алпысқа тарта адам қалыпты. Араларында екі офицер бар. Басқалары Волчьё станциясында жер құшты. Барлаушылардан үш жігіт жарақаттанды.

Барлаушылар тұтқындарды сапқа тұрғызып, дивизия штабына бет алды. Қар үстінде жалаң кителмен қалшылдаған сорлыларды ақ түтек боран одан сайын бүрсендетіп, табанын жерге тигізер емес. Мойындарын ішке алып “билейді” келіп. Солтүстікке қарай басқан жау тобырының жолын хауіпсіздендіруге жіберген қарулы күшінің түрі осы, озге түгіл оздерінше басын қорғай алмай, тұтқындап тынды. Колоннаның ең соңында келе жатқан екі солдат бір-біріне күбірлеп, оздерінше бірдеңе деседі. Мұны байқаған Михаил жанындағы командиріне қарап жымыды:

- Қожабай, сенің осы аздап немісше сауатың бар сияқты еді ғой, мына скеуі не деп күңкілдеп келеді?!

- “Мына көк көз Михаил Кузнецовта иман жоқ екен, мана қасымызда қалғанда ең болмаса жүрек жалғауға мүрша бермесді-ау” деп келеді – деді Қожабай күліп. Михаил сөзден тосылған ба:

- Жоқ, олай емес шығар. Командирдің бұйрығын орындаған жауынгерде не жазық бар. Асылы бұлар “мына белсенді қазақты ортамызға берсе, “беу-беу” күйін тартқызар едік” деп келе жатпасын. Ойткені саған ауық-ауық қарай береді, - деп жолдасын бүйірден нұқып қалды. Әзіл-қалжыңға көшкенде оның осылай бүйірден түртетін әдеті бар-тын.

Барлаушылар түнделетіп штабка жетті. Командирлер құрамы бас қосып, ертеңгі ұрыстың жоспарын картаға түсіріп жатыр екен. Алпысқа тарта тұтқынды алдына сап айдап келген ержүрек жауынгерлердің мына жеңісіне бәрі қатты қуанды. Әсіресе барлаушылар ротасының командирі Александр Дроваль Қожабайды қайта-қайта құшақтап, қолын қысып, дән риза болды. “Ең қиын екі тапсырманы ойдағыдай орындадыңдар, жарайсыңдар, жігіттерім! Енді бойға күш жинау үшін бірер күн тынығуларыңа болады” деп жатыр. Сөйткенше медсестра Аня жүгіріп келді. Қолында үш бұрышты хат.

- Николай, сүйінші, мынау саған келген хат! Бірақ өн салып, би билемесең бермеймін! – деп, зыр-зыр қашады. Қожабай ұстамақ болып өрі-бері қуып көріп еді, ор киіктің орғыған қыз жеткізер емес. Болмаған соң, ауылынан көптен бері хат-хабар болмай, жүні жығылып жүрген Қожабай шыдай алмады, бала кезінде талай шырқаған “Айгөлсктің” сөзін сәл өзгертіп, ақырын әндетті де, Аняның қарсы алдына кеп биге басты:

Айгөлск-ау, айгөлск
Айдың жүзі дөңгелек!
Алдындағы жігітке
Айдай көркем қыз керек...

Ойда жоқта басталған бір минуттық “концертке” Аня да, басқа жігіттер де қол шапалақтап, мәз боп қалды. Хат қолына тиюі мүң екен, Қожабай, жүрегі алып ұшып, көпшіліктен аулақтау барып, ашып оқығанша асықты. Хат анасынан келіпті.

“Құлыным - Қожашым, денің сау, қан майданда қатар құрбынмен бірге азаматтық борышыңды жақсы атқарып жүрсің бе? Жазатайым жарақаттан амансың ба? Сенен біраздан

бері хабар-ошар болмағасын қорқыңқырап жүрмін. Біздікі өйтеуір қоңіл ғой, өйтпесе сендерде хат жазып отыруға мүрша бар дейсің бе. Аман болсаң жарар. Құдайым жаныңа жамандық бермесін. Бір аллаға тапсырдым өзінді.

Біз озиң коргендей аманбыз. Молдагүл ағаң да сау. Қолдағы жалғыз-жарым малдың ағарғанын таңдайға тамызып, ылаждап отырмыз. “Тарығады-ау, күйі қалай-ау” - деп бізді ойлаушы болма, елдесгі адам өйтіп-бүйтіп күнін көреді. Басыңның амандығын тілс, ботам. Ауылда бетке ұстар азамат қалып жарымады. Әскерден жараланып қайтып келіп жатқандар шамалы. Азамат орнына қайғылы “қара қағаз” келеді. Соғыс болған соң құрбандық болмай тұра ма. Қайтеміз, жақсылығы жақын болсын.

Быттыр “кетлер”, “пөшіс” жақындап қалды деп зөремізді алып болып еді. Шүкір биылғы жылдың басталуы жақсы. Жаудың беті қайтты, “пөшіс” қашып барады дегенге қуанып отырмыз.

Қарғам, қолың босағанда хат жазып тұр, ол бізге үлкен демеу ғой. Суретінді жіберсең тіпті қуанып, өзінді көргендей боп қалар едік, бірақ жақын жерде суретші бар дейсің бе. Азаматым, аман бол, қайда да озиңді өулиелер жебеп жүрсін. Анаң Алтын... февраль 1943 жыл.” Қожабай хаттың қай күні жазылғанын анық ажырата алмады. Дәл сол жеріне сия тамыпты. Кім жазса да қолтаңбасы таныс.

Қожабай тәтті ұйқы құшағына енген жолдастарының жанына кеп қисайды. Барлаудан шаршап-шалдығып оралғаны оз алдына, түннің бір уақыты болғанына қарамастан, көзі ілінер емес. Дөңбекшіп біраз жатты. Сары даладан сабылып жеткен сағынышты хат арқылы көп нәрсе ойға қайта оралып, қиялы қияға самғады. Көз алдына туған жер, өскен өңір елестеді. Балалықтың бал қызығын өткерген Жем бойын жағалады. Бәрі-бәрі қаз-қалпында. Бұл өңі ме, өлде

түсі ме, айыру қиын. Әйтеуір кәдімгі жанды сурет. Міне, анасы үй алдында алақанымен маңдайын қолғағейлеп, қыр басынан құлайтын қара жолға қарап тұр. Жалғызы бір жаққа жолаушылап кеткенде, ол қашан қайтып оралғанша, түн ұйқысын торт бөліп, байыз таппай, маңдайынан иіскеп, мауқын басқанша мазасызданатын сол баяғы қалпы. Басында ақ жаулық, үстінде кең койлек. Жұмыста жүргендіктен бе, бешпетін қаусыра, белін орамалмен буып алыпты. Жалғыз азаматы қолына қару алып, алыс жолға аттанып кеткеннен бері үйге кірмей, елендеп есік алдында жолын тосып тұрғандай.

Қайран ана! Тек, өмір гүлі - баланы сүю үшін жаралғансың-ау. Сен бір шаңырақтың шорт сынбауын тілеп қоймай, бүкіл әлемнің амандығын тілейсің. Ондай сәтте өзінді де ұмытасың. Осы хатты айтып жаздырғанда ет-бауырын елжіреп, қоз алдында балаң тұрғаны кәміл. Бар тілегің, бар үмітің соның үстінде болғанын білем. Тілек демекші, балаң қауіпті сапарға қадам басқанда, оған білдірмей бешпетінің жағасы астына бармақтай “бойтұмар” тағып жіберген екенсің. Ол оны кейін білді. Бұлай еткенде қайда да құлынынды аналық асқак рухың желеп-жебеп жүрсін дедің ғой! Әлде алақандай шүберекке түйген ақ қағазда сенің мөлдір махаббатың жазулы ма еді?! Қайран ана, балаң маңдайынан сипайтын сенің мап-майда алақаныңды қалай аңсап жүргенін білсең!..

Қожабай қалтасынан хатты қайта алып оқыды. Жазған адамның қолтаңбасы тіпті таныс. Ауылда кім бұлай жазатын еді? Есіне түсіруге тырысты. Ол біреудің атын немесе қажет сөзді ұмытқанда, алфавитті іштей бастан-аяқ атап шығып, есіне түсіретін. Сол тәсілін қолданды. Міне, міне, тілінің ұшында тұр. Ж... ж... Жеткізген... Иә, Бисенғалиев Жеткізген, мынау сол шәкіртінің қолтаңбасы. Ұстазы әс-

керге шақырылғанда ол төртінші класта оқып жүрген. Өзі үлкенге үйірсек, “ағай”, “ағай” деп, қасынан қалмайтын. Хатты соған жаздыруына қарағанда, біздің үйге келіп-кетіп, өжесінің жай-жағдайын біліп тұратын болды ғой. Жарайсың, шәкіртім! Ол бастауыш мектепті былтыр бітірді, биыл оқуын жалғастыра алды ма екен? Зерек баланың мектептен қол үзіп қалғаны обал-ау... Қожабай тәтті қиял құшағында жатып ұйқыға кетті.

Ертеңіне барлаушылар өмірінде есте қаларлықтай елеулі ескі оқиға болды. Бірі қуаныш өкелді. Екіншісі қатты қайғыртты.

Блиндажға орналасқан дивизия штабында ержүрек барлаушыларға жоғары наградалар тапсырылды. Взвод командирі, сержант Қожабай Жазықов пен барлаушы Алексей Никоновтың омырауында Қызыл Жұлдыз ордені жарқырады. Вадим Сергеев Қызыл Ту орденімен наградталды. Басқа барлаушылар “Ерлігі үшін” медалін тақты. Дивизия бастығы, полковник Шафоренко соңғы бір айға жуық уақыт ішінде барлаушылардың бірнеше күрделі операцияны көңілдегідей аяқтап, дивизия әскерлерінің тегеурінді соққымен алға басуына жағдай жасағанын атап айтты. Әсіресе Жазықов бастаған взвод барлаушыларының батыл қимылын, олардың талай жорыққа табандылық, тапқырлық көрсеткенін еске алды. Оларға дивизия жауынгерлері атынан, командирлер құрамы атынан алғыс жариялады. Шафоренко Қожабайды омырауына орден тағып, құттықтады, оған бүгіннен бастап әскери атағы бір саты жоғарылатылғанын, енді ол аға сержант екенін ескертті. Барлаушыларды наградтауға арналған осы шағын “салтанат” үстінде: “Совет Одағына қызмет етемін!” деген жауынгерлік серт санмәрте қайтанды.

Майданда бас-аяғы бір төуліктің ішінде қуаныш пен қайғы, күйініш пен сүйініш әлде неше рет алмасып, қатқабат оқиға болып жатады. Таңертсең жанындағы жолдасыңның ерен ерлігіне бірге қуансаң, кешке оның қапыл қазасына қабырғаң қайысып отыруың мүмкін. Немесе бүгін атой салып алғы шепте жүрсең, ертең аяқ-қолың “күндақтаулы”, госпиталь төрінде жатуың ғажап емес. Сұрапыл соғыс – соққан құйын. Әлгінде омырауына айдай алқа тағып, мәртебесі өскен барлаушылар екі сағаттан кейін еңселері түсіп, төмен қарап мұнайып қалды. Өткен жолы қос көпірді бұзуға барғанда жау оғынан жарақаттанған Борис Николаев содан бері госпитальда жатқан. Бүгін сол аяулы азамат, батыл барлаушы дүние салды деген қайғылы хабар келіп жетті. Рас, майданда қаза аз болмайды. Бірақ бір-біріне бауыр басып, мидай араласып кеткен қимас қарулас достар ортасында әркімнің өз орны бар. Ол кенет көзден ғайып болса, орны ойсырап қалады. Күні кеше жарқылдап орталарында жүрген ақ көңіл Бористі жолдастары іштей күйзеле жоқтап, оның жарқын бейнесін көз алдарына елестетіп, ол жете алмаған жеңіс жолын жалғастыруға нық бекінді.

* * *

1943 жыл Совет Армиясы дұшпанды үсті-үстіне соққылап, бүкіл майданда үдере алға басқан жарқын жыл болды. Қалалар мен селолар бірінен соң бірі басқыншылардан тазартылып жатты. Радио күн сайын совет әскерлерінің кезекті жеңісі туралы қуанышты хабар таратады. Өткен бір жарым жылдың ауыр қиыншылықтарына мойымай, Отан үшін жанқиярлықтың асқан үлгісін көрсеткен қаһарман совет халқының көңіл күйі жақсарды. Жауды өз топырағында талқандауға бет алған жеңімпаз Қызыл Армия сапында 25-

ші гвардиялық атқыштар дивизиясының барлаушылары да бара жатты. Олар осы бетімен Днепрге кеп тірелді.

Сентябрьдің аяқ кезі. Гитлершілдер негізгі күшін өзеннің оң жағалауына шоғырландырып, қолайлы плацдармды қолдан шығармау үшін мықтап бекінген. Өзен бетінде жалғыз қара көрінсе, оқпен “орып”, қылыштай қиып түседі. Біздің кейбір бөлімшелердің осы қалай деген тұстан арғы бетке баса-көктей өтпек болған тосын шабуылдары өзiрге күткендей нәтиже бермей түр. Орынсыз шығынға бару - өкінішті. Уақыт және қымбат, дұшпанның ес жинауына мүрша бермеу керек.

Міне осы бір қысылтаяң кезде барлаушылар тағы да дiттеген жерден шықты. Олар түнделете жау тылына өтіп, гитлершілдердің өзеннің қай тұсында осалдау бекінгенін, қай жерде қанша күші барын командованиеге дер кезінде хабарлады. Бұл былай болған еді.

Дивизияның барлау жөніндегі бастығы боп тағайындалған майор Дроваль (өскери атағы да өскен-ді), қасында оның орнына жақында келген рота командирі, аға лейтенант Петр Рунов бар, екеуі Қожабайға кезекті тапсырманың мөн-жайын түсіндірді. Олар мынаны айтты: дұшпан совет әскерлерінің үстемелеткен шабуылына уақытша шыдағанмен, ұзақ төтеп бере алмай, шарасыздан кейін шегіне бастады. Біздің біраз болімше Днепрдің оң жағалауына өтіп, бекінді. Дегенмен өзеннің кей жерінде жау қолайлы шептен қозғалар емес. Біздің болжауымызша оларға тылдан келіп жатқан қосымша күш бар. Сендер Башмачка ауданына өтіп, қарсыластардың алғы шепте қалай орналасқанын, шамамен қанша күші барын байқап, жер жағдайын картаға түсіріп қайтасыңдар. Осы барлау барысында өсіресе оларға кейінгі жақтан келіп жатқан резервті есепке алуға баса көңіл аударғандарың абзал. Ал, “тіл” өкелу қиынға соғатын болса, ол үшін жолдан

қалмандар. Бізге қазір әрбір сағат қымбат. Тапсырма түсінікті ме?

- Түсінікті, жолдас мейор! – деп, Қожабай орындауға кірісуге рұқсат сұрады.

- Барындар. Жолдарың болсын. Табыс тілеймін!

Бес қаруын асынып, түн жамылған барлаушылар Днепропетровскінің оңтүстік жағында Башмачка ауданына өтіп, дүшпанның қорғаныс шебіне тереңдей енді. Жер қара болғанмен, күн салқын. Гитлершілдер аялдаған шағын елді мекендерді орағытып өтті. Негізгі нысана: жау әскері барынша бекініп соғыс техникасын көбірек шоғырландырған Вовнаги ауданына олардың ту сыртынан барып, барлау. Бірақ сол бетке алған объектіге жетудің өзі үлкен күш болды. Толқымалы түнде бір орыннан екінші орынға жылжып, сапырылысқан солдаттар күтпеген жерден ұшырасып қала берді. Ондай сәтте барлаушылар өздеріне күдік келтірмеу үшін қару жұмсап қарсы шықпай, бөлімшесінен қоз жазып қалғандар болып, қайрылмастан қапталдай өте шықты, кейде қашып құтылды.

Барлаушылар кесе көлденең кезіккен бір трассадан енді өте берген. Кенет көзді ашып жұмғанша күймелі екі мотоциклдің оты жарқ сте қалды. Сол жақ қапталда терең сай бар екен, содан шыға келген. Үстінде қару асылған үш-үштен алты адам. Олар түннің бір уақытында алдарынан жолды кесіп өткен солдаттардың тегін жүрген адамдар емес екенін бірден сезіп, тоқтай қалды да, бірдеме деп дауыстап жүгірді. Қалар емес, мылтық атып келеді. Қожабайлар әуелі қара үзіп кетеміз ғой деп жан ұшыра жүгірген-ді. Бірақ сондарына түскен қуғыншылар қанша айтқанмен тың, біраз жер жүріп, аяғы ауырлаған барлаушыларды өкшелеп, құтқаратын түрі жоқ. Енді не істеу керек? Қожабай саспастан, “қорғаныс”, “атыс” деп, оны жанындағы жігіттерге екі сөзбен

жеткізді. Олар қаруларын қолға алып, жата-жата кетті. Қуғыншылар да жер бауырлауға кошти.

Аңдысқан аз адамының атысы да санаулы. Беталды оқ боратқаннан гөрі қарсыласып айламен, мергендікпен алуды көздейді. Мұндайда қолда бар оқ қорын бейберекет жұмсап, түгесіп алмауға тырысады. Абырой болғанда, өйтеуір, барлаушылар қуғыншылардан көп. Бұта түбіне бүкқан дүшпаннын қараңғы түнде нысанаға дәл алмағанмен, барынша мүкият атысып жатыр. Осы жекпе-жекте Қожабайдың кіші командирлер, пулеметшілер даярлайтын мектепте оқығандығы айқын корінді. Ол еңбектеп жақын барып, қараңғыда бейнелері болар-болмас бұлдыраған екі қарсыласын дәлдеп атып, жанын “жаһаннамға” жіберді. Қалған төртеуі қасарысып атысты тоқтатар емес. Сірә, трасса үстімен өрлі-берлі өтіп жатқан өз әскерлерінен біреу болмаса біреу байқап, көмекке келер деген үмітте болса керек. Бірақ өзір ешкім бұрыла қойған жоқ. Бірте-бірте барлаушылар төрт қуғыншыны қоршап алды. Атыс жиілей түсті. Қожабайдың біресе алдынан, біресе қапталынан оқ тілгілеген бұта түбінің топырағы бетке шашырайды. Фрицтер бір-екі рет граната лақтырып та корді. Олары біздің жігіттерге жетпей жарылды. Бұл әрскеттері бос әурешілік екенін ұққан болар, бір кезде қуғыншының біреуі жолға қарай тұра қашты. Оны Никоннов жалма-жан нысанаға алды да, “Гитлерге сәлем айт” дегендей, соңынан автоматтан оқ легін ағытты. Анау қараңғыда қалпақтай ұшты.

Кенет Қожабай оң қолының үйи бастағанын сезді. Сәл қозғалып еді, женінің ішінде жып-жылы, жылымшы бірдеңе денесіне тиді. “Оқ дарыған екен” деп ойлады ол. Автоматын қоя салып, сол қолымен байқап көрді. Саусақтары қанқан боп шықты. Бұл кезде басқа барлаушылар қалған үш қуғыншының үнін өшіріп үлгерген-ді. Бәрі бас қосты. Бір

аяғын сүйрете сылттып Михаил келді. Балтырын таңып алған. Жеңіл жарақат. Жігіттер дереу қаумалап, командирлерінің қолын екі жерден байлап, ақ дәкемен таңып тастады. Қожабай жаралы қолын мойнына асып алды. “Әйтеуір ақыры қайыр, бәріміз де аманбыз, енді негізгі тапсырманы орындаудың қамына кірісейік. Кәне, жеделдетіп жүріңдер” деп алға түсті ол.

Трассадан аулаққа шыққан соң Михаил аздап қоңіл көтергісі келді ме, әзіл-шыны аралас:

- “Қылышты қорқақты сойылды батыр соғып алады” дегендей, қоқандаған немелерді өз әскерлерінің ортасында жайратып салғанымыз келісіп кетті. Желіккен жеңдеттің осылай желкесін қию керек. Тіпті, штабқа бір смес екі мотоцикл мініп қайтатын болдық, - деп, күлді.

- Миша, таңдайың тақылдап, пысықси берме, бүгінгі сапарымызды қорытындылауға өлі ертерек, - деді оның жанында келе жатқан Сергей Махоркин тамағы қырылдап, - “Бас мүлгісе, аяқ сүрінеді”, деген сен осы басыңды кейін беріп, әлгілерге аяғыңды тосып жатқаннан сауымысың. Оқтың балтырыңды қалай “іздеп” тапқанына таңым бар?!

- Меніңше, бұл олардікі емес, сен атқан оқ болу керек. - Михаил сөзден ұтылып баратқан соң өзіне бассалды – фрицтер бас тұрғанда аяқты көздеп, алжыған дейсің бе. Оң бүйірден бытырлатуың жаман еді, жазатайым жолдастарыма тиіп кетер деп ойламайсың-ау?! Асылы сенде аяушылық сезім қалмаған...

- Кузнецов жолдас, тіл мен жағына сүйенбей, аяғыңды дұрыс бас! – Мұны айтқан Алексей Никонов.

- Жігіттер, межелі жерге жақындап қалған болуымыз керек, сабыр етіңдер. Түнгі дауыс құлаққа жылдам жетеді, - деп, командир ескерту жасады. Айтуын айтқанмен, өзі ернін тістеп, әзер шыдап келеді. Жаралы қолы зар қақсап, солқ-

солқ етсді. Әйтеуір жарақатын ауырсынып келе жатқанын қараңғыда ешкім байқаған жоқ.

Арада бір жарым сағат өткенде бозарып таң атты. Ертелі еркін жүріп келе жатқан барлаушылар енді сай-жыра, ойшұқыр сағалап, бүкшендеп, әлек болды. Жүріс өнетін емес. Бір кезде алдан деревняның қарасы көрінді. Кешегі болжам бойынша тылдан қосымша күш келіп жатқан жау плацдармының бел ортасы осы. Манағы трасса оң қапталда осыған барып тірследі. Барлаушылар деревняны әр тұстан бақылау үшін үш топқа бөлінді де, көзге түсіп қалмайтын қолайлы орын іздей бастады.

Деревня іші абыр-сабыр. Колонна-колонна боп ағылған әскер, танк, басқа да соғыс техникасы. Көбі сырттан – арт жақтан келуде. Дүшпанның мұнша мазасызданатын жөні бар. Олар өздері үлкен үміт артып отырған қолайлы шептен айырылып қалса, тағы да жоңкіле қашып біраз жер шегінетінін білсді. Ал, қашқан жауда қауқар қалмайтыны белгілі. Сондықтан да “суға кеткен тал қармайды” дегендей, әбден дінкелгенше Днепрді қолдан шығармаудың бар амалын қарастыруда.

Қожабай қасына екі жігітті ертіп, трассамен деревняға кеп түйісетін қандыауызда кейінгі жақтан “құйылып жатқан әскери күшті есепке алды, төңіректі картаға түсірді. Сол жақ бүйірде Никонов, ортада Сергеев – олар да өздері бой тасалаған тұстан дүшпанның қанша күші қалай орналасқанын сол қалпында қағаз бетіне кошірді. Тылдан жіберілген қосымша резерв келіп болды-ау деген шамада барлаушылар бұл мәліметті жедел штабқа жеткізуге асықты.

Мұнда штаб бастығы полковник Нарвер (ол Давыдовичтың орнына жақында келген), Александр Дроваль және рота командирі Петр Рунов үшеуі барлаушылардың жолын тосып отыр екен. Құнды мәлімет қолдарына тиген соң қуанып

қалды. Қожабай мен Михаилдың дереу медсанбатқа барып, емделуін талап етті.

Барлаушылар әкелген мәлімет басшылыққа алынып, кешкі операцияның жан-жақты ойластырылған нақты жоспары жасалды. Түнделете дивизия шабуылға шықты. Жаудың қай жерге қанша күші шоғырланғаны, жер жағдайы алдын ала белгілі болғандықтан, командование тактикалық тәсіл қолдана отырып, дұшпанға түс-тұстан үстемелете соққы берді. Гитлершілдердің көмекке келген резервінің быт-шыты шықты. Олар Днепрдің оң жағалауына қаншама жармасып баққанмен, тағы да кейін шегінбеске лажы қалмады. Барлаушылардың осы үлкен операцияның ойдағыдай жүргізіліп, жеңісті қамтамасыз етуге қосқан елеулі үлесі атап көрсетіліп, олардың біразы екінші рет наградаға ұсынылды. Бұл тізімге бірінші болып взвод командирі, аға сержант Қожабай Жазықов есімі жазылды.

* * *

Майданда жаралы жауынгер госпитальға жіберілмей, медсанбатта қалса, өзін бақытты санайды. Ажалдан аман қалғаны өз алдына, ол “бауыр басқан бөлімшемс, қарулас, қанды көйлек құрбыларыма қайтып оралатын болдым” деп қуанады. Қожабай мен Михаил да осындай күйді бастан кешті. Михаил тіпті:

Жеткен жерім ақсаңдап,
Өзіміздің медсанбат... деп өлеңдетті.

Взводтас барлаушылар көңілдерін сұрап келген сайын оның өзіл-оспақ әңгімесі өзір тұрады.

Бір жолы медсанбатқа Махоркин мен Французов келе қалды. Жаралы жолдастарының жай-жағдайын сұрап,

бөлімшедегі соңғы жаңалықтарды айтып жатыр. Жақында дивизияға Совет Одағының Батыры, генерал майор Криволапов бастық боп келіпті. Сергей мен Василий: “Айтпақшы, есімізден шыға жаздағанын қарашы” деп, Қожабайды Қызыл Жұлдыз орденімен наградталуымен құттықтады. Михаил да наградадан құр алақан емес. Бөрінен де Вадим Сергеевтің қуанышы мықты деді олар. Ол сүйген қызынан хат, сурет алыпты. Енді Михаилдың тезірек сауығып шығуын тілеп, оған өлең жаздырып алуға асығып жүрген көрінеді.

- Мен оған пародия жазамын, - деп жымыды Михаил. - Біздің жаумен жағаласып, жаралы болып жатқанымыз мынау, ол екі шаруаны бірдей бітірмек. Хатты қара сөзбен жазса қалыңдығы қарамай кете ме екен?! Өрт ішінде жүріп өленкұмарын қайтерсің...

- Жазбасаң жазба, бірақ жолдасты жазғырма – деді Сергей оның сөзін бөліп.

Іші пысып, зерігіп отырған Михаил бұған құлақ аспай, әңгімесін жалғастыра түсті.

- Осында келгелі Қожабай да қыз көңілін аулаудан босайтын емес. “Махаббат оты майсыз жанады” деген, медсестра Аня Анакинаны көрсе болды, екі беті алаулап, көзі күлімдеп, жанып кете жаздайды. Сол қыз жаны нәзік командиріміздің дертін емдеу орнына асқындырып ала ма деп қорқам.

Жолдасының қисынын келтіре құрастырған өзілін миығынан күле тындап отырған Қожабай сөзге араласты.

- Адамның ақылы қысқарса, аузындағы сөзі үзара береді деген осы. Малтаңды езе бергенше, басқаларды да тындап байыз тапсаң қайтеді. Менің бір мерген атайым: “Шолаң мылтық шаңқылдақ” деуші еді, сол сен болдың-ау!...

Әзіл де болса әсерлі сөзге екі жігіт қосыла күлді.

Қолында дәрі-дәрмегі бар Аня келді. Жігіттер жалт қарасып, өздерін тәртіпке келтіріп, мұғалім алдындағы шәкірттей қипақтап қалды. Қожабай да орнынан бір қозғалып қойды. “Көп сөйлесең, мылжың боласың” деп әлгінде жолдастары тиып тастаған Михаил ғана орайы келген соң қайтадан қалжыңбастық қалпына қошып, қызыл тілді безеп бақты.

- Аняжан, түнде бір түс көріп, соны кімге жорытарымды білмей отыр едім, жақсы келдің. Мыналардың бәрі жандай құрдас. Түсінді құрдасқа жорытуға болмайды. Тындасаң айттайын.

- Шамам келгенше жориын, айта беріңіз, құлағым сізде, - деді жымыып ақ халатты қыз. Жігіт жоткірініп алып корген түсін (әлде көрмеген) баяндауға кірісті.

- Біздің ауылда Қараөзек деген түңгиық өзек бар. Өзі балыққа бай. Сол өзектің бойында балық аулап жүр скенмін. Ауа тымырсық. Кенет кокжисктен шаң борап, дауыл тұрмасы бар ма. Екпіні жардай атанды жыққандай. Аспан асты ала құйын болды да кетті. Жерге етбетіммен жата қап, жағадағы тал-терекке жармастым. Маған ерегіскендей, дауыл одан сайын құтырынды. Бір кезде ышқынған дауыл мен ұстаған теректі түбірімен қопарды да, койлегімнің ішін жел кеулеп, кокке ала жөнелді. Әуеде қаңбақтай қалқып кете бардым. Дауыл төменде екен, аспан тып-тыныш. Ертеде адамдар кілемге отырып аспанға ұшқан деп естуші ск. Ши борбай әлжуаз болғандығымнан ба, мені кокке көтеруге койлегімнің де күші жетті. Екі қолым екі жақта, қырандай қалықтап, биіктей бердім. Шақырайған күн шекемді тесіп барады.

Осы бетіммен қанша километр ұшқанымды қайдан білейін, өзімді тежеуге менде ерік жоқ, алыста адасып қалған ақша бүлтқа жақындап келем. Әжемнің жаулығындай ақ шуда бүлт бірдеңеге ілініп қалған ба, қозғалмайды. Түп-тура кеп ішіне еніп кетсем, күннен коз жазып қалам-ау

деген хаупім де жоқ емес. Олай болмайды. Оған қол ұсыным қалғанда ауада көзге көрінбейтін бір ағын мені ерікке қоймай, ала жонелді. Енді бұрынғыдай беталды лақпай, белгілі орбитаға түсіп, ақша бұлттың серігіне айналдым.

О, ғажап! Әлгінде қалай аңғармағанмын, қарасам, ақ шаңқан шағаладай бұлттың торінде аяғын косіліп салып, ай десе аузы, күн десе козі бар, алма бет ару отыр. Жібек орамалы жанында жаюлы жатыр. Екі козі менде. Айналып алдынан екі-үш рет оттім. Тілдесейін десем сөзді неден бастарымды білмеймін.

- Қарындас, жалғыз өзің қорықпайсың ба? — дедім бір кезде ернім өзер жуысып.

- Кімнен қорқам, аспанда екеуімізден бөтен ешкім жоқ... - деді ол қос қолмен бұлт таянып. Үні мап-майда. Ал керек болса. Мына жауабымен ол жүрсегіме от тастады. Онсыз да күннің қызуынан тұтанайын деп тұрған мен сорлы, тұла бойыма ток жүгіргендей, лап ете қалдым.

- Онда таныс болайық, есіміңіз кім?!

- Ақшолпан...

- Өте сүйкімді... Менің атым Михаил!

- Мыңқайыр десеңіз дұрысырақ болар. Ата-анаңыз жарлы-жақыбайларға қайырымды болсын деп осылай атаған ғой, - деп, қыз танысып үлгермей жатып менің есімімді талдауға кірісті.

- О жағын білмедім. Есімімді қайырдан қашып бұрғаным жоқ, жұрттың бәрі осылай атайды, - дедім мен акталып. Сөл үнсіз қалдық. Мен айналып өткен сайын қыз жібек орамалын бұлғап, күлімдейді. Жанына жете алмай мен ынтықпын. Болмаған соң құпия қызды қасыма шақырдым:

- Ақшолпан, кел бермен, қол ұстасып бірге ұшайық!

- Ұша алмаймын, құлап кетем... Өзіңіз келіңіз... Орби-

тамнан ауытқып, бұрылуға менде ерік жоқ, мүмкін қол ұшын берерсің деуге ұялдым. Дәрменсіздігімді қыз алдында қалай мойындайын. “Әлде адрес алмассақ па скен” деген ой келді. Бірақ аспанда көшіп жүрген ақша бұлт көп, Ақшолпан оның қайсысында отырғанын қайдан білем.

- Орамалыңды желкен ғып байқап корсеңші, мүмкін мен сияқты жел көтеріп кетер, - деймін үмітімді үзбей.

Айтқандай ол орамалын екі ұшынан ұстап тобесіне көтеріп көрді. Не пайда, жібек орамал төмен сусып қолаң шашына “төгіле” берді. Бұлт үстінде жел жоқ скен. Сол себепті қозғалмай тұр ғой. Бұл өрекетінен ештеңе шықпаған соң Ақшолпан орамалын басына тартып алды. Қызыл ерні үлбіреп, қасы қиылып, гүлді орамал соншалық жараса қалғанын қарашы. Бұрынғыдан да сұлуланып кетті. Бұл қызға жараспайтын киім жоқ шығар деймін іштей.

- Сізге бір минут тоқтауға болмай ма?! — деді ол сәлден кейін. Косілген аяғын бауырына жинап, тізесін қос қолымен тарақтап алды. Мен оның бұл сұрағына жауап беріп үлгіре алмай, ақша бұлтты айналып кеттім.

О, тоба! Кенет таяп келіп қалған қара бұлтқа көзім түсті. Ымырт үйірілгендей, аспан астын түмшалап, күн көзін көлгейлеп, төніп келеді. Бізді қара кебінге орап, жұтып жіберердей. Зәрем ұшты. Жалма-жан:

- Ақшолпан, анау не? — деп айқайладым қара бұлтты нұсқап. Ол жалт қарады. Сөйткенше аспан астын қараңғылық жайлап, қызды да, мені де қара тұман көміп өтті. “Ақ - шолпан!!!” деп жан ұшыра ышқындым. Қатты айқайласам керек, оз даусымнан өзім шошып ояна келсем, түсім екен. Моншаға түскендей терлеппін. “Үһ!” деп демімді бір-ақ алдым. Жанымда жатқан жаралы жауынгерлер “саған не болды” деп өре тұра келді. “Ұйқысыраған болармын” дедім оларға сыр ашпай. Міне ойда жоқта осындай гажайып түс көрдім...

Жігіттер ойланып қалды.

- Шынында да қызық екен, - деді Аня тамсанып. – Сіз айтып отырғанда мына түсініз қоз алдыма ертегідей елестеді... Меніңше, қорқынышты ештеңе жоқ. Балық аулап жүрген кезіңіз ол – бейбіт өмір. Ал тұтқиылдан соққан сұмдық дауыл осынау сұрапыл соғыс емес пе. Аспанға ұшпағанмен, алғы шепте, хауіп-қатердің өтінде жүрсіз. Ол Сізді үйіріп әкетті... Ақша бұлт – аппақ қоңіліңіз ғой. Ал енді өрбір жігіттің қоңілінде армандай бір-бір қыз барын бекер дей алмассыз. Қоп кешікпей сол сүйіктіңізге қауышады екенсіз... Қара бұлт майдан үстін торлаған түтін. Ол әлі сейіліп болған жоқ, бірақ қорқынышты емес. Өйткені сіз “Ақ - шол - пан!” деп дауыстаған кезде оянып кеттіңіз. Сол мезетте қоз алдыңызда жарқ етіп таң атқандай болды. Міне бұл баршамызға ортақ Жеңіс таңы!

- Бөрекелде, түсті жорысаң осылай жоры! – деді Василий риза боп. – Жаным-ау, озің тіпті сөзге шеберсің ғой?!

- Айтқанының бәрі жақсылық, ылайым періштенің құлағына шалынсын! – деп Алексей құрбысының сөзін қоштады.

- Маған бір ой келді. - Қожабай жанындағыларды жағалай шолып өтті. – Штабқа ұсыныс жасаймыз. Жорықта жүргенде біздің взвод барлаушылардың паролі “Ақшолпан” болсын. Михаил, бұған қалай қарайсың, қызғанбайсың ба?

Жұрт ду күлді.

- Болсын, - деді Михаил басын изеп. – Бірақ мынаған келісіп алайық. Пароль күн сайын өзгеріп отыруға тиіс. Бір қыздың атын қайталай беру келіспейді. Сондықтан сендер жасырмай сүйген қыздарыңның атын айтыңдар. Жазып алып, сол тізімді штабқа табыс етейік!

- Бұл ұсыныс орынды, - деді Аня көзі күлімдеп.

- Сүйген қыздарыңның көбі аттас болып шықса

қайтесіңдер?! — деп бұл “мәселені” талқылауға басқа бір жаралы жігіт те ынталы екенін білдірді.

“Негізгі тақырыптан ауытқып барасындар. Әңгімені осымен доғарайық. Жалғасын келесі жолы талқылармыз. Біраз отырып қалдық. Біз бөлімшеге кетеміз, айтатын қандай сәлемдерің бар?!” - деп, Сергей орнынан қозғалмағанда, әдемі әзіл әлі де жалғаса беретін. Қожабай жастығының астына қол жүгіртіп, бір түйіншек алды. Оны Махоркинге ұсынып:

- Мынау сәлем емес, сәлемдемсе! Жігіттерге бер, бөліп тартсын. Темекілері таусылып жүрген болар, - деді. — Коп ұзамай біз де барып қалсақ керек.

- Вадимнің тапсырмасын сөзсіз орындаймын, кам жемссін. Өлең өндірісі онімді, жолдастан жел созді аяймын ба! - Михаил осылай деп, Аня әкелген дөріден бірсуін тамағына ытқытып жіберді.

Бұл кезде майданның алғы шебі Днспрден батысқа қарай алыстап бара жатты.

* * *

Дивизия штабында барлаушылар жайлы өңгіме бола қалса, командирлер “Жазықовтың жігіттері” деген сөзді ауызға жиі алады. Жауапты тапсырмаға кімдерді жіберуді ақылдасқанда немесе барлау нәтижесін қорытындылағанда алдымен солар аталады. Бұл олардың фамилиялары еске түспегендіктен емес, осы взвод барлаушыларының айнымас ауызбіршілігі, таймас табандылығы, срен ержүректігі штаб төңірегінде копке аян болғандықтан. Сондықтан да оларды бір тұлғадай топтап атау дағдыға айналған. Сөз иіні келгенде екiнiң бiрi “Жазықовтың жігіттері шетiнен жау жүрек” деп отырады. Әрине, осал адам барлаушы бола алмайды. Бұл белгiлi жәйт.

Сонда да “Жазықов жігіттерінің” бойынан қатардағы барлаушылардан биік тұрған бірер қасиет байқалатын. Ол - қиын істің қыры мен сырына барынша қаныққан барлаушылардың жаумен бетпе-бет келген ауыр жағдайдан жол тауып шығатындығы, ақыл мен айланы жымдастыра қатар пайдаланатын тапқырлығы, қылыштай қиып түссер өткірлігі еді. Олардың бойына мұндай қасиет дарытқан, батылдыққа баулыған қатал соғыс, қан майдан, қасиетті жерімізге деген қалтықсыз сүйіспеншілік, қанқұйлы жауға деген ашу-ыза.

Көп нәрсесі командирге байланысты. Тіпті бірнеше адамнан күралған шағын коллективтің өзіне байсалды жолбасшы, тәлімді тәрбиеші керек. Ол сол ортада ұйытқы бола білуге тиіс. Ал бейбіт уақытпен салыстырғанда сұрапыл соғыс кезінде бұл міндет екі есе қиындай түседі. Өйткені адамның бар қадір-қасиетін, кесел-кемшілігін жарқырата жанжақты ашып беретін - басқа түскен азапты ауыртпалық. Қарулас құрбыларына бір жағынан жанашырлықпен, қамқорлықпен, екінші жағынан сын, талап тұрғысынан қараған Қожабайдың өз взводында айтарлықтай абыройға, беделге ие болуының себеп-сыры оның қанға сіңген ұстаздық, тәрбиешілік қабілетінде жатқаны мәлім.

Сонымен бірге барлаушылар табиғатында биязы, байсалды, былай қарағанда жай қозғалатын командирінің екінің бірі байқай алмайтын, тереңде жатқан, орайы келсе тегеурінді күш-жігер боп сыртқа қайнап шығатын шымырлығын өлдеқашан аңғарған. Ол барлауға шықса болды, өзгеріп сала береді. Бұрынғы биязылықтың бәрі жайына қалып, тастүйін боп бекіп алады. Қайрауы келіскен алмас қылыштай жарқылдайды. Өзінен де, өзгеден де темірдей тәртіп талап етеді. Өзінен дәрежесі жоғары кейбір офицердің теріс бұйрығын мойынсұнбайтын, оған қарсы шығатын қайсарлығы және бар. Одан кейде зиян да шекті.

Бір жолы Дон бойында барлаушылар кезекті тапсырманы орындауға бара жатқан. Айнала атыс. Бұлар биік жарқабақты жағалап келеді. Кенет жалғыз аяқ жол скіге айрылды. Бірі арқылы жарқабаққа тура тырмысып шығуға болады. Екіншісі аңғардың ішкі жағымен ілгері кетіп жатыр. Жол айырығына күзет қойылған.

- Ілгері отуге рұқсат жоқ, жарқабақтың басыммен кетіндер! — деді күзетшісі.

- Ол жақтан оқ жауып тұрғанын көрмейсің, тура өлімге барамыз ба? Одан да бізді откізіп жібер, барлаушыларымыз, — деді Қожабай көріне ажалға айдап салғанға конбей. Жар басынан шынында да, оқ борап тұрған-ды.

- Барлаушы болсаң қайтейін, бұйрық солай, томенгі жолмен жібере алмаймын — деп күзетші кесе-қолденең тұрып алды. — Жарқабақ астында штаб бар. Дүшпан көзіне түсіп қалсаңдар, тура атқылап, күлімізді көкке ұшырады. Қалай түсінбейсіңдер!

Қожабай да қасарысып қалды. Ол аса жауапты тапсырмамен бара жатқандарын, оны сөзсіз орындауға тиіс екендерін, сол себепті жау тылына отпей жатып орта жолда оққа ұшу көзсіздік екенін қайталап түсіндіруге тырысты. Дабыр-дұбыр дауыс кобейді. Осы кезде қалтарыстан бір офицер шыға келді де:

- Бұл неғылған бейбастақтық? — деді күзетшіге қарап. Ол барлаушылармен арадағы кикілжіннің себебін айтты.

- Кругом!!! - Қожабай қозғалар емес. Қаққан қазықтай қатып қалған. Осы мезетте қаны қайнаған офицер көз ілеспес шапшандықпен тапаншасын алып, бұйрықты орындамаған аға сержантқа қарай басып қалды. Қожабай кейін тәлтіректеп барып, құлап түсуге аз-ақ қалды. Оқ бұғағын жалап өтіпті. Сүйегі аман. Мойнынан қан сорғалады. Офицер оған қозқығын салмастан бұрылып жүре берді. Сол бетімен барып

блиндажға кірді. Мұндай шиеленісті күтпеген күзетші аңтан. “Алған беттен қайтпайтын нағыз қайсар екен” деп ойлады ол, бұғағы таңулы, барлаушыларды тура жолмен бастап ілгері кеткен аға сержанттың артынан қарап тұрып.

Түрлі характерлер тоғысқан қым-қуыт соғыста мұндай оқиға болмай тұрмайды. Ажал анталаған майдан кімнің кім екенін айна-қатесіз айтып береді. Еңірген ердің есімін елге жайып, қоян жүрек қорқақты жұрт алдында масқара етеді. Жоғарыда айтылған текетіресте екі командирдің бірі дұрыс, бірі бұрыс деп оларды ақтап алу немесе кінәлау қиын. Нақтылы жағдай офицерден де, аға сержанттан да батыл шешім талап етті. Олар сол биіктен көрінді. Мақсат ортақ болғанмен оған жету жолы екі тарау бағытқа бұрды. “Әділігіңе сенбе, әділдігіңе сен” дегендей, әрқайсысы әділ жеңіс жолында табандылығымен танылды. (Әрине, әскери тәртіп тұрғысынан қарағанда аға сержанттың бұйрықты орындамауы жалпы срезеге қайшы келеді, бірақ оның жағдайын да түсінген жөн).

Осы бір болмашы оқиға барлаушылар алдында Қожабайдың беделін бұрынғыдан да биіктетті. Олар өз командирінің сол сәттегі шешімін тәртіп бұзу емес, табандылық, ажалға тура қарайтын ожеттілік деп бағалады.

Майданға келгеннен бері арада өткен екі жылдан астам уақыт ішінде аға сержант та қатар жүрген қанды қойлек жолдастарын, бауырлас барлаушыларын ыстық-суықта, оқ астында аз бақылаған жоқ. Олардың әрқайсысының жан дүниесін кітаптай жаттап, ой елегінен өткізді, ақыл таразысына салып олшеді. Сондықтан да Қожабай өзі басшылық ететін барлаушылардың қай-қайсысы туралы толық мінездеме бере алады. Олар жайлы көңілге түйген көп пікірі бар. Бәрі кәдімгі күнделіктей жанында жазулы. Ешқашан ұмытылмақ, ескірмек емес.

Сергей Махоркин. Темекі тарта-тарта саусағының ұшы мүйізденіп сарғайған, түла бойынан түтін иісі аңқып тұрған, ескірген рспродуктордай тамағынан қырылдап сойлейтін осы бір шикіл сары жігіт жөндеуден гөрі бүлдіруге шебер. Бұйырсаң болды, қандай нәрсені де іске аспастай етіп қиратып береді. Жау тылында ол талай көпірді талқандап, талай бағананы сұлатты. Талай қоймаға от қойды. Бар затты жоқ қылуға келгенде алдына жан салған емес. Кезекті шабуылда жауды жапырып, фашистерді түтқындап, “тіл” әкеле жатқанда ылғи қайталайтын сүйікті мәтелі: “Жау жалп сткенше мықты”.

Барлауда осылай болғанмен, жайшылықта ол қыз мінсзді. Үлкенге де, кішіге де үйірімді. Ойлы жүзді, сөзге сараң Сергей әсіресе жолдастықты қатты қадірлейді. Ешкімнің көңілін жықпайды. Біреулер әзіл-шыны аралас артық-кем айтып жатса, ешқайсысы ренжіп, ауырлап қалмаса скен деп, олардың сөзін жұмсартып, сылап-сипап, бәйск болады. Қиянатқа жаны қас. Осындай биязылығы, сезімталдығы үшін жігіттер оған батыра сөз айтпайды. “Біздің Сергей семья сөні!” дейді де қояды әзілдеп.

Алексей Никонов. Мұның табиғаты Сергейге қарама-қайшы. Былапыт сөйлейтін бейпіл ауыз. Фашистерді жеті ата-сынан бермен қарай сыпырта боқтап, балағаттап жүргені. Алпамсадай денесі ауыр қозғалғанмен, аса батыл. Қараңғы траншеяға тайсалмай тура баратын жүрекжүтқанның өзі. Көбіне дұшпанның күзетшілерін қолға түсіруге немесе жансыздандыруға өзі сұранып барады. Фашист көрсе арқасы қозып, қашан оның алқымынан алғанша асығады. Екі сөзінің бірін “Әкесін танытып” деп бастайды. Дон бойында айрықша бір қозге түскені бар.

Барлаушылар кезекті тапсырманы орындап, кешкілік штабқа келе жатқан-ды. Екі сайдың қиылысына жақындай

бергенде олар кыт тоқтай қалды: алдарында оққа үшқан 5-6 адам жатыр. Бұлардың аз-ақ алдында өлген. Қожабай биіктен біреу аңдып отырып атқан деп болжады. Сайдың сні отыз метрдей. Оны айналып оту үшін жарқабақтан жоғары шығу керек. Бұл – хауіпті, көзге түсіп қалулары мүмкін. Қаранғы түсуін күтіп отыра беруге және болмайды. Әрлі-берлі отіп жатқан фрицтер үстерінен шығуы ғажап емес. Енді не істеу керек? Осылай ойланып тұрғанда Никонов жалма-жан шинелін шешіп алып, алға қарай лақтырып жіберіп еді, биік жарқабақ басынан пулемет “сөйлеп” қоя берді. Сәлден кейін тына қалды. Биікте арнадан аттанғанды аңдып отырған біреу бар екені анықталды. “Енді маған рұқсат стіңіз, ол жексұрынның козін өзім жояйын” деді Алексей командирге тілск білдіріп. Ол рұқсат етті. Никонов келген ізімен кейін барыңқырады да, жар басына қарай мысықша ормелей жөнелді. Коп кешікпей биікте граната жарылды. Көңілде “өлгі жігітіміз жазым болмаса жарар еді” деген қорқыныш пайда болды. Кім білген, ажал аяқ астында. Бір кезде жүрегіміз орнына түсті-ау. Аман екен, арсалаңдап жетіп келді. “Қаскүнемнің козі жойылды, сайдан тайсалмай өте берулеріңе болады”, дейді, оқ тескен шинелін киіп жатып.

Михаил Кузнецов. Барлаушылар ротасының Василий Теркині. Бүлдіруден гөрі күлдіруге бейім. Әнші, биші, сықақшы. Аздап олең жазатыны бар. Қайсы бір құрбылары оны “шайтанға шарық кигізетін қу” дейді әзілдеп. Қабақ түйіп қапалануды, налып, мұңаюды білмейтін шат көңілді ақжарын жігіт. Барлауда “сендер жұмыс бітіргенше бір де фашисті қыбыр еткізбеймін, білгендерінді істендер” деп ылғи көрғаныста қалады. Бұл оның жанаярлығы, жеңілге жүгіру емес, өз қабілетіне қарай қимылдауы. Михаил құралайды козден ататын мерген.

Штаб төңірегінде “Барлаушы Кузнецовтың озық тәсілі” дегенді екінің бірі біледі. Бұл әдісті ешкім қолданбағанмен, естігенде біраз күлген. Ол былай болды. Жігіттер басқосып, барлау тәсілін жетілдіру жөнінде өзара пікір алысып отырған. Әркім өз ойын ортаға салып жатыр. Сөйлеушілердің сонын ала Михаил орнынан тұрды. “Айтқандарының бәрі дұрыс, - деді ол. – Жаудан айланды асырмайынша оны қолға түсіру қиын. Барлау әдісін дұшпан бізден кем білмейді. Осы жерде біраз ұсыныс жасалды. Бірақ солардың ішінен көңілге қонымды, қолдануға қолайлы жайсаң жаңалық қорса алмай тұрмын. Ұсақ-түйекті тілге тиек еткеннен іс оңбейді. Кейде біз өткенге мұрын шүйіріп, ескілік деп қарайтынымыз бар. Шынында, егер саралап ала білсе, сол ескіліктің ішінде жаңаға бергісіз, бекер ұмтылған озық тәсіл қаншама! Еске түсіріңдерші, ертеде аталарымыз садақпен соғысқан. Жалпы жаяу әскерге қазір ол қажет болмас, бірақ сол садақ барлаушыға көп көмек көрсете алады. Бағы заманда бабаларымыз аңға шыққанда жебенің ұшына у жағып, жабайы аңдарды сонымен сұлатқан. Шүкір, бұл күнде аптекте не көп, ұйықтататын дәрі көп. Солардың ішінен тез еритін, бойға шапшаң даритын ең күштісін алып, жебенің ұшына орналастырса, мықты қару осы болар еді. Тасада жатып күзетшіні нысанаға аласың да, ту сыртынан тартып қаласың. Ол есінеп-есінеп, ұйқы қысқан соң, қисая кетеді. Сосын қорылға басады. Қолын артына қайыра байлап, аузына шүберек тығып бейнетке қалмай, арқалайсың да жүре бересің. Тарсыл-гүрсіл атыстың түкке қерегі жоқ. Штабқа келген соң оны ұйқысынан оятып алу қиын емес. Міне, меніңше, осыдан артық озық әдіс іздеп бас қатырғанша тезірек іске кіріскен жөн...” Мұны естіген жігіттер көздерінен жас аққанша күлді. Кейін ол “Барлаушы Кузнецовтың озық тәсілі” деген атпен көпке жайылды.

Вадим Сергеев. Ротаға ксейін келген осы бір қыр мұрынды қара торы жігіт барлаушылармен тез тіл табысып кетті. Жігіттерді жанына жылдам үйіріп алды. Бойында көпке ұйытқы боларлық ұйымдастырушылық қабілет басым. Дөйім белсенділік көрсетіп, оперативті топты өзі бастайды. Қалтасы қалыңдығынан келген хаттарға толы, жорықтан қолы боста оңаша шығып, бастан-аяқ сүйіспеншілік сезімге құрылған сол хаттарды қайта-қайта оқиды. Вадимнің Кишинев түбінде штабты жаудың тосын шабуылынан қорғауда Қожабаймен қоян-қолтық жүріп көрсеткен ерлігі әлі есте.

Кишинев, Яссы аудандарында дұшпанның қоршауда қалған армиясы қолайлы шепте қорғанып, берік бекіністен қозғалмаудың әрекетін жасағанмен олар совет әскерлерінің үстемелеткен жойқын соққыларына төтеп бере алмады. Қоршауды жарып өтпек боп жанталасып, әр бағытқа бұлқынды. 25-ші гвардиялық атқыштар дивизиясы жау ортасына терендеп сніп, оларды скіге бөліп тастауға, сойтіп болшектеп, берілуге мәжбүр етуге кіріскен. Түскі тамақ кезі. Штаб тобе баурайындағы блиндажда. Кенет көз ұшында қаптаған қалың қол келе жатыр, бағыттары осы тобе, өзіміздің әскер ме, әлде жау ма, ол өзір белгісіз деген хабар тиді. Келе жатқандардың кімдер скенін анықтап, жедел хабарлау Қожабай бастаған барлаушыларға тапсырылды. Олар бес-бестен скіге бөлініп, қалың қолды қос қапталдан тосты. Бинобльмен алыстан бақылап жатыр. Қаптаған әскер берменірек жақындағанда олардың тал-түсте желке түстан жетіп келген жау скені белгілі болды. Қуғын көрді ме, әлде беталды босу ма, әйтеуір тегін жүріс емес. Үріккен қойдай үдере көшкен.

Барлаушылар штабқа жау жақындап қалғанын хабарлады. Онда бары небөрі жүзге тарта жауынгер. Негізгі күш алғы шепте. Табан астында қиын жағдай туды. Хауіпсіз жерге сытылып шығатындай мүмкіндік қалмады. Сойткенше бар-

лаушылармен бетпе-бет келген жау оқ жаудыра бастады. Кейінгі жақтан “Қорғаныс!”, “Атыс!” деген команда естілді. Жүз қаралы жауынгер дүшпанның жолына тосқауыл боп тоқтату үшін табан тіреп көміп салды. Алдыңғы легі күрақтай жапырылғанмен фашистер богелер емес. Жер күшқан солдаттарын баса-көктеп, снтелеп келеді.

Шайқастың бел ортасында Қожабай мен Вадим қатар жатқан. Бір кезде дәл сол тұстан тобынан едәуір ілгері кеткен төрт-бес фриц екі барлаушыға тұра үмтылды. Олардың үшеуін оқпен жайратқанмен екеуі төніп келіп қалды. Көдімгі қолма-қол шайқасқа шыққан. Қожабай мен Вадим қас қаққанша орындарынан атып тұрып, әлгі екеуімен айқаса кетті. Барлауда мұндай жекпе-жектің талайын көрген барлаушылар ажалына асыққан екі фрицті автоматтың дүмімен ұрып жығып, атып тастады. Сонан соң қайтадан жата қап, қара күрттай қаптаған дүшпанды оқпен қарсы алды. Қарсы жақ та аянып қалатын емес. Барлаушылар қатары сирей бастады.

Небәрі жарты сағаттай уақыт өткен. Жағдай қиындады. Ара-тұра атысқа қатысып, жауынгерлер арасында жүрген майор Дроваль мен рота командирі Рунов күші басым жаумен бәсеке бұл жерде абырой әпермейтінін байқап және штабтың тым жақын екенін ескеріп, блиндажға хауіп тонген соң Қожабайға: “Қасыңа бір барлаушыны ал да, жылдам блиндажға жет! Онда дивизия және штаб бастықтары, басқа да офицерлер бар, соларды дереу көлікпен хауіпсіз жерге алып шық! Сендер қыр асып, көзден таса болғанша біз жауға тосқауыл бола тұрамыз! Тез қимылдандар!” деп бұйырды.

Қожабай қасына Сергеевті алып блиндажға қарай күстай ұшты. Келе аттарды дайындап, дивизия бастығы, Совет Одагының Батыры Криволапов, штаб бастығы Нарвер және басқа офицерлерді таса-тасамен атыс жүріп жатқан жерден

алысқа аман-сау апарып салды. Екі барлаушы ол жерде кідірмей, жолдастарына қайтып оралып, алға үмтылған жауға қарсы атысты қайта жалғастырды. Сойткенше дұшпан әскерінің желке тұсынан “Уралаған!” дауыс шықты. Бұл жауды желкелей қуып келе жатқан Обуховтың полкі екен. Фашистер, біразы оққа ұшып, көбі қолға түсіп, қалғандары быт-шыт боп бет-бетіне қашты.

Сол күні дивизия командирі Криволапов дивизия штабын жаудан қорғауда ерлік көрсеткен барлаушылар Жазыков пен Сергеевтің омырауына Үшінші дәрежелі Даңқ орденін тақты. Басқа да бірнеше жауынгер наградталды.

Міне, аға сержант Жазыковтың өз барлаушылары туралы көңілінде жазулы күнделіктің бірер беті осындай.

* * *

Төрт ай бойы толассыз шабуылдап, жексұрын жауды батысқа түре қуған совет әскерлері Венгрия жерінде Дунай өзеніне кеп тірелді. Соғыс барысында осынша шегінгенмен, дұшпан әрбір бекіністі оңайлықпен берген жоқ. Қорғаныста сілесі құрығанша сілкілесіп, солдаттарын ажалға айдап салды, бір соққыдан соң бір соққы ес жиғызбағасын, шарасыздан шегінді. Соның өзінде олар қорғана отырып күш жинап, совет жауынгерлерінің жалғасқан жеңіс жолын тежеуден, тіпті қайта шабуылға шығудан үміт үзбеді. Сол пығылын көңілге демсеу еткен жау Будапешт тоңірегінде майдан шебін үш жерден белдеулеп, барынша мұқият бекінді.

Оңтүстікте 3-ші Украин майданы, солтүстікте 2-ші Украин майданы әскерлері неміс-фашистерін және венгер буржуазиясының қолшоқпар құрамаларын қос қанаттан қысқанмен, Будапешт группировкасын қоршау қиынға түсті. Біріншіден, ол шеті мен бұл шеті 800 километрге созылған

бүкіл майданның алғы шебінде торт ай бойы үздіксіз шабуылдап, үдере алға басқан әскерлеріміздің аздап шаршағаны сезілді. Мұның үстіне қосымша қару-жарақ жеткізуге жер шалғайлығы әрі ауа райының қолайсыздығы боғет болды. Екіншіден, Дунай өзенін дұшпан көп күш шоғырландырған Будпештің оңтүстік жағынан кесіп өтудің қиындығы жетсекерілмеді. 2-ші Украин майданында алдын ала жүргізілген барлауда асығыстық болды. Қарсыластардың маневр жасау мүмкіндіктерінің мол екеніне мән берілмеді.

Осыған қарамастан дұшпаннан күші басым совет әскерлері шешуші шайқастарда әскери шеберліктерінің де, моралдық рухының да жоғары екенін байқатты. Жоғары командованиенің нұсқауына сәйкес жауды қос окпеден ауыр соққылармен біраз есеңгіретіп, олардың қорғаныс шебін бұзып өтті. Сойтіп, неміс-фашистерінің 7 жаяу әскер, 2 танк, 1 моторландырылған, 2 атты әскер дивизиясы, 3 артиллерия бригадасы, 30-ға жуық дербес пөлкі мен батальоны және басқа топтары қоршауға алынды.

Ойсырай жеңіліп, ортада қалғанмен жау Венгрия астанасын уысынан шығармауға жанын салды. Алдын ала қосымша әскер әкеліп, азық-түлік қорын тасыған олар, бекінген үстіне бекінді. Қалада және оның төңірегінде халықты қашаннан аяусыз жаныштаған фашистік тәртіп одан сайын қатай түсті. Жеңістен үмітін үзгенмен Будапешті қорғап қалудан дәмелі венгер буржуазиясы гитлершілдермен тізе қоса қимылдап, белсенділік көрсетіп бақты.

1944 жылдың декабрі. 25-ші гвардиялық атқыштар дивизиясы штабы Будапештен жиырма километрдей жоғарырақта, Вац қаласына таяу, Дунайдың сол жақ жағалауына бекінген. Осы тұста өзенді екі арнаға бөліп жатқан Сантендрей - Сигет аралы бар. Арал жау қолында. Дұшпанның өзеннің оң жағалауын қорғаушы негізгі күштері мен қор-

шаудағы әскерін байланыстырып тұрған жалғыз саңылау осы. Аралдың гитлершілдер үшін және бір тиімді жері, олар Будапешт пен Вац аралығындағы жолды пулеметпен, мылтықпен үсті-үстіне атқылап, шабуылға шыққан біздің болімшелерге автотранспортпен қару-жарақ жеткізуге мүмкіндік берер емес. Аралға қарсы жақтың қалай бекінгенін, қалай қорғанынын, орналасу тәртібін байқауға барған полк барлаушыларының сапары сәтсіз болды. Сол себепті бұл қиын тапсырма дивизия штабының тіс қаққан тәжірибелі барлаушыларына жүктелді. Майор Дроваль, аға лейтенант Рунов “кімді жіберсек екен” деп көп ойланып жатпай, тағы да “Жазықовтың жігіттеріне” сенім білдіріп, жауапты жорыққа соларды өзірледі.

Алдымен аргы жағалау бақылауға алынды. Күн сайын штаб бастығы Нарвер, басқа да командирлер, барлаушылар бекіністегі жау әскерінің қимыл-қозғалысын, қай жерде қандай күш барын дүрбімен жіті қадағалады. Қарсы бетте өзеннен 60-70 метрдей жерде ескі қорғанның шығыс жақ қапталынан жарып жасаған блиндаж бары белгілі болды. Оның екі жағы ор. Ар жағында үлкен деревня. Телефон байланысы бар тәрізді. Блиндаждың қос канатынан екі пулемет ұясы, деревня түсында зеңбірек көзге шалынды. Коше бойында солдаттар, транспорт қозғалысы байқалады.

Декабрьдің 23-нен 24-не қараған түнде дайындық бітті. Операцияға Қожабайдың взводынан он үш барлаушы және екі сапер баратын болды. Түнгі сағат екіде Нарвер мен Дроваль өзен жағасына жігіттерді оздері бастап келді. Төңірек қараңғы, тымық. Жер қара болғанмен күн суық, мұз ката бастаған. Өзен бетінде сең бар. Дунайдың бұл тұсының ені 800 метрдей. Оперативті топ төрт ескекті екі қайыққа бөлініп отырды. Автомат, граната, қол пулеметі тиелді. Алдыңғы топтың жетекшісі Махоркин, Қожабай кейінгі қайықта. Штаб

бастығы Нарвер барлаушыларға сәт сапар тілеп, Жоғарғы командованистен арнайы тапсырма болғанын, “тіл” әкелудің аса қажеттігін тағы да қайталап айтты.

Қос қайық кезекпен қозғалды. Аралары елу метр шама-сында. Жігіттер дыбыс шығармай, еппен есіп келеді.

Торт ескекке қоса қолда ұзын сырғауыл бар, онымен қайыққа жақындаған сенді әрмен итеріп, бағытын бұрып жібереді. Барлаушылар қарсы беттен жүз метрдей томен ығып шықты. Қайықты күзетуге екі жігіт қалды. Басқалары екі топ болып блиндажды іздеуге аттанды. Әрқайсысында бір-бір сапер. Өзен бойымен жоғары орлеп келеді. Бір кезде алдан траншея тап болды. Барлаушылар соған түсті. Коңілде, түнделетіп бейсауат жүрген гитлершілдердің бірі ұшырасып қалмаса игі, деген хауіп бар.

Сергеев Қожабаймен бірге келс жатқан, кенет ол командирінің бүйірінен түртті. “Блиндаж әне” дейді сүк саусағын ілгері нұсқап. Айтса айтқандай, ескі қорғанды жарып жасаған, жермен жексен блиндаждың бір тұтам мұржасынан ақ түтін баяу котеріледі. Барлаушылар тоқтай қалды. Сол жерде екі топтан үш-үштен алты жігіт бөлініп, оперативті топ құрылды. Олар блиндаждың екі жағынан баратын болды. Басқа барлаушылар қорғаныста қалып, сырттан бақылайды. Қасында екі жауынгер бар Махоркин оң қапталға ойысты. Қожабай, Вадим және Василий үшеуі сол бүйірден барып қауышпақ. Екі барлаушы ор ішінде жалғыз-жарым жүрген бөгде бірсулердің үнін өшіріп, блиндажға жақындатпау үшін сол жерде күзетте қалды.

Міне, блиндаж жиырма метрдей жерде. Сәл кешіккен Махоркиндердің де қарасы көрінді. Енді бір минут аялдауға болмайды, тура блиндажға бару керек. Іште қанша солдат барын кім білсін. Бәлкім олар барлаушыларды сырттай байқап қалып, оздерінс жақындаған кезде жайрату үшін жорта

бсйқам отырған болар. Айлалы жау онайлықпен алдыра ма.

Шешуші айқас алдындағы секундтар соқты. Жігіттер атылуға дайын арыстандай босағаға жетіп барды. Сергсев, жанында Махоркин мен Французов алға түсіп, сыртқы есікті ашып қалды. Іші күңгірт екі аттам кіреберістің ар жағынан тағы бір есік корінді. “Шешінген судан тайынбас” дегендей, үш барлаушы сау етіп ішке кірді. Қожабай сақтық жасап сыртқы есіктің қалтарысында қалды.

Сергсевтің табалдырықтан аттай бере: “Көтер қолдарыңды!” деген өктем бұйрығына жанындағы жолдасының бірі атқан автомат үні жалғасты. Алдарындағы отқа кір-кір шұлғауларын кептіріп отырған алты солдат қолдарын көтерген күйі, коздері шарасынан шыға атып-атып тұрды. Зәресі қалмаған біреуі сасқанынан шұлғауын қоса котерді. Тізесі дір-дір етеді. Василий оларды түгел қарусыздандырып, ішке Қожабайды шақырды. Командир іші күңгірт кіреберіске енді атпаған. Кенет екінші есіктің қараколенке қалтарысында тапаншасын кезеніп тұрған неміс офицерін көзі шалып қалды. Қожабай барлаушыға тән шапшаңдықпен оның қолындағы қаруын қағып жіберді. Тапанша анадай жерге ұшып түсті. Оны Василий жалма-жан қалтасына салып алды. Қожабай офицерді алдына сап ішке енді. Бұл сірә мана сыртқа шығып келе жатқанда барлаушылардың аяқ тысырын құлағы шалып, есіктің қалтарысына жасырына қалған болу керек.

Барлаушылар қолға түскен жеті тұтқынның документтерін жинап алып, есікке енді беттей бергенде сырттан атылған мылтық даусы естілді. “Көне тездетіп алып жүріңдер, асықпаса болмайды!” деп Қожабай жігіттерді жеделдете түсті. Бәрі де хауіпті жағдай енді туғанын іштей сезгендей, алдарындағы қарсыластарын өкшелей желкелеп, траншея бойымен озенге ойысты. Қорғаныстағы барлаушылар блиндаж сыртына бүкқан бірер солдатты нысанаға алып, бас котерер

емес. Олар сірә деревнядан осында келс жатқан байланысшы-шабармандар болу керек. Атыстары сирек.

Бұл “біссімлләсі” екен. Сойкенше ескі қорғанның екі жағындағы қос пулеметтің тандайы тақылдады. Барлаушылар атыса кейін шегіне берді. Жан “тәтті” деген рас, тұтқындар тіпті жер бауырлап бүкшендеп, оз қаруластарының оғынан олардей қорқып, табандары жерге тиер емес, зытып барады. Сол бетімен бәрі қайыққа жетті. Оқ носері үдей түсті. Қайықтар жағадан ұзай бергенде аспанға ақ ракета атылып, өзен бетін күндізгідей жарық қып, сәл тұрып алды. Деревня жақтан зеңбірек атқылай бастады. Оқ тілгілген су беті бейне жаңбыр жауып тұрғандай бүж-бүж. Біздің штаб жақтан торт зеңбірек арғы бетті соққының астына алды. Дунайдың түнгі аспаны әлемтапырық атыстан күңіреніп кетті. Аспанда ракета жарқыраған сайын гитлершілдер қайықты оқпен көміп салады. Ара-арасында мылтықпен дөлдөп атады. Кеудесінен ауыр жараланып, Мартынов қайық үстінде жан тапсырды. Сәлден кейін Никонов сол жағына кисая құлады. Оқ иығын жарып өткен, жарақаты ауыр.

Осы оқ бораны астында қос қайық ығыңқырап барып жағаға жетті. Үш доңғалақты бірнеше мотоциклмен Дроваль мен Рунов бұларды тағатсыз тосып тұр екен. “Ерледіндер!”, “Ерледіндер!” деп барлаушыларды жағалай беттерінен сүйіп жатыр. Қожабай тұтқындарды күзетшілерге табыс етіп, жауынгерлік тапсырманың тыңғылықты орындалғанын штаб бастығы Нарверге келіп баяндады. Полковник қатты риза болды, “Жазықовтың жігіттері, жарайсындар!” деп, барлаушылар взводы комадирінің қолын қайтақайта қысты. Сонан соң оны есікке дейін шығарып салып, “ерліктерің ескеріледі” деп жымыды.

Тілмаш Кухаркиннің де жұмысы көбейді. Василий Никитич дереу іске кірісіп, қолға түскен тұтқындардан кезекпен жауап ала бастады.

Барлаушылар түнгі жорықтан әбден шаршап, сілелері қатып оралғанмен, мезгілсіз мерт болған асыл азамат, аяулы дос, ақтық демі біткенше жаумен нағыз ерлерше шайқасып, жеңіс жолын жалғастырған Владимир Мартыновтың денесі жанында таң атқанша кірпік ілмей, кезекпен күзетте тұрып шықты. Сәскеде батыл барлаушымен қабырғалары қайыса қоштасып, соңғы сапарға жонелтті. Марқұмның денесі Дунай өзені бойынан жай тапты. Алексей Никонов жарақаты ауыр болғандықтан медсанбат арқылы далалық госпитальға жеткізілді.

Барлау нәтижесі сол күні кешкілік-ақ белгілі болды. Алты “тіл” жарығымды ештеңе айта алмағанмен, офицер өздерінің аралда қалай бекінгендері, қай арада қанша күш бары, олар қалай орналасқаны жайлы құнды мәлімет беріпті. Мұны өңгімеге құлақ түрс жүретін Михаил айтып келді. Ол Қожабайға қарап:

- Кеш сені босағада күтіп алған офицер нағыз ашықауыз, көкмылжың скен. Гитлерден бастап өзінің жеті атасының тарихын түгел айтып шығыпты. “Осының өзі жеткілікті, жарайды, рахмет” десе де болмай, Василий Никитич жалынып-жалбарынып өзер тоқтатыпты, - деп, өзіл-шыны аралас тағы бір өңгіменің шетін көрсетті.

- Жосып тұрған сужұқпас болса, онда оны сенімен жеке қалдырып сөйлестіру керек скен, - деді Қожабай әріптесінің бүйірінен нұқып. Қытықшыл Михаил ытқып түсті...

Ертеңіне Жазықов барлаушылар отрядын бастап аралға қайта өтті. Бұл жолғы тапсырма барлау ғана емес, дұшпанға тұтқиылдан тиісіп, оларды аралдан ормен ысырып тастау, Будапешт пен Вац қаласы аралығындағы жолды атқылауына мүмкіндік бермеу, сөйтіп біздің әскерлерге жеделдете қару-жарақ жеткізетін транспортқа жол ашу. Кешегі барлаудың нәтижесіне сәйкес жасалған жоспар бойынша

кимылдау. Орнығып қалған жауды орнынан қозғау оңай емес, ол өліспей беріспейтіні белгілі. Дегенмен қаһарына мініп, құрыштай бекінген жауынгерлер бұл кезде қандай қиын сыннан да сүрінбей өтуге әбден машықтанып алғанды. Олар Берлинге жетпей, түпкі жеңісті тойламай тоқтайтын емес. Тск “Алга!” деп ұмтылады. Бүгінгі жорық соның бірі болатынына командир кәміл сенді.

Алда саперлер, отряд аралды сол жақ шетінен сүзіп келеді. Қолдағы карта бойынша көп ұзамай жау бекінісі болуға тиіс. Айсыз қараңғы түн. Қалың жауын-шашыннан кейін күн суытып, өзен бетінде мұз қата бастаған. Төңірек тым-тырыс. Қоршауда қалып, қорғанысқа көшкен дұшпан үстінен дөп түспесең, өздігінен тиіспей, жаралы жыртқыштай жасырынып жатқан түрі бар.

Межелі жерге жақын келдік-ау деген шамада Қожабай барлаушыларды біразырақ аялдатып, “төңірскті тез шолып қайтындар” деп алға екі жігіт жіберді. Олар қайтып оралғанша бос отырмай, дұшпанды аралдан аластау жайын әңгімеледі. “Кешегі барлаудан кейін жау қорғасыны” қаншалық “мықтылығы” біршама белгілі болды, - деді ол. — Бүгін түнде біздің басқа бөлімшелер де шешуші шабуылға шығады. Ал енді аралды тазарту барлаушылардың еншісіне тигені, күш, резерв жетіспегендіктен емес, біз оны барлап, шолып шықтық, жер жағдайы ептеп белгілі. Сол себепті штаб бастығы аралдағылармен “таныстықты” өздерің бастадыңдар, енді өздерің аяқтандар деп, осы операцияны сеніп тапсырды. Біз барлаушылардың жасырын жүріп “тіл” әкелуді, “бүлдіруді” ғана емес, реті келгенде гитлершілдермен бетпе-бет ашық шайқаса да білетінін, бұған батылдығы, табандылығы жететінін тағы да дәлелдеуіміз керек...”

Ентелей басып екі барлаушы жетті. Олардың айтқаны: иек астымыз жағалай окоп, траншея, онда жау әскері. Күзет

жоқ. Басқалай жүріс-тұрыс, қозғалыс байқалмайды... Апырмай, күзет қоймауларына қарағанда әдейі жол тосып жатулары ықтимал-ау, деген ой келді Қожабайға. – Мейлі, жерге жәлімделіп қалса да, жәлкелеп қумай қайтпаймыз. Тұтқиылдан тиісеміз. Аржағын ұрыс барысы көрсетер. Командир жауынгерлерге қазір шабуылға шығамыз, қару-жарақтарыңды сайландар, деп бұйырды.

Бозарып таң біліне бастаған. Барлаушылар дұшпанға көп әскер боп көріну үшін кең қанат жайып, траншеяларда қалғып-мүлгіп отырған гитлершілдерді келе оқ астына алып, дүрсе қоя берді. Алғашында абдырап қалған жау азырақ атысқан болды да, табан тіреп атысты. Траншеяларды тартып алған барлаушылар бұл бекіністі місс тұтпай, ілгерілей берді. Қол пулеметі, автомат, граната қабаттаса қаһар шашып, жер бетін осқылауда. Траншеядан шығып үлгіре алмай оққа үшқан фрицтер аяқ астында ыңырсиды. Барлаушылар жағында да жаралылар аз емес. Көкжисктен котерілген күн қанға боялғандай қып-қызыл.

- Бұлар бір ротадан артық емес. Қоршауға алуға үмтылыңдар! – деді Қожабай өзінен таяқ тастам жерде жатқан Сергеевке дауыстап. Ол әрмен қарай сәбектей жөнелді.

Атыса алға жылжып, қос қанаттан оқпесін қысқан сайын қарсы жақ қаша ұрыс салып шегіне түсті. Мүмкін осылай алдарқатып, бірте-бірте өз әскерлеріне жақындап, құтылуды ойлаған болар. Бірақ барлаушылар олардың бұл пиғылын ертерек сезіп қалды да, “Уралап!” алға лап қойды. Тағы да қым-қиғаш атыс. Қатары сиреген жау бір кезде алды-артына қарамай қашпасы бар ма. Барлаушылар оларды едәуір жер өкшелей қуып, біразын қолға түсірді, біразы оққа үшты. Қолға түскендердің арасында рота командирі – аға лейтенант және жай скі офицер бар. Барлығы да венгердің буржуазиялық - фашистік элементтерінен құралған жасақ. Қожабай тұтқынға берілгендерді штабқа айдатып жіберді.

Барлаушылар отряды осы бетімен тоқтаусыз шабуылдап, бұл күні Киш - ороги, Тотфалу, Сигетмоноштор деревняларын дұшпаннан тазартты. Соққыдан соққыға ұшырап, сазайын тартқан жау группировкасы скіге болінді. Вац – Будапешт аралығындағы жол гитлершілдерден тазартылған сон ағылған автомашиналар легі солтүстік батысқа бет алып, совет әскерлеріне қару-жарақ жеткізе бастады...

* * *

...Жем бойына Қожабаймен бірге оралған қос қарлығаштың осы үйдің шатырына ұя сала бастағанына бірер күн. Көктемде кең жайлауға шығып, шаруа қамына кіріскен шопандай, сртеден кешке дейін еңбектенген олар болашақ балапандарына жатар жай әзірлеп, тыным таппайды. Қанаттары талғанша қалықтап, қалжырағанда ғана бағана басындағы сымға қатарласа қонақтайды. Бетсегелі боз далаға биіктен қарайды. Ксйде Қожабай бой жазу үшін қыр басына бара қалса, қос қарлығаш оны төңіректеп, алды-артынан ойқастап, орағыта ұшады. Сүр шинельді жігіттің коңілін аулағысы келгендей, аспан коғінде қара ноқат боп қайта-қайта сорғалайды. Жұлдыздай ағады. Олар бүгін де сол дағдысынан жаңылған жоқ, сыртқа беттелген аға сержантты үй шатырында шиқылдап қарсы алды.

Қожабай есік алдындағы орындыққа отырған күйі, ақ тамақ қос қарлығашқа қарап қойып ойға шомды... Қайран бейбітшілік күстары. Бұларды да коретін күн бар екен. Қаздардың қаңқылын, үйректерінің сұңқылын, тырналардың тыруын сстімегелі неше жыл. Байғұстар бомбының гүрсілінен, оқтың зуылынан шошынып, жазғы жайлауынан жер түбіне безіп кетті ғой. Енді міне қашаннан бауыр басып, балапан ұшырған ыстық ұясына қатар түзеп келе жатыр. Бейне

майданнан елге асыққан жауынгердей, көгілдір қолге жағалай қонып жатыр.

Коктем. Май. Жеңіс. Коңіліңді шаттыққа болейтін осынау үш сөздің мамыр айында тоғысқаны қандай қуанышты. Жыл маусымның ең бір көркем, шабытты шағына түспәтүс келгені қандай жақсы. Коктем. Май. Жеңіс. Бұлар бейбітшілікке қызмет етеді, бұлар — дархан өмір бейнесі. Иә, бүкіл адамзат аңсап күткен осы жайсаң Жеңісті көпкөп бауырлар көре алмай кетті. Олар ұлы мақсат жолында мерт болды. Бірақ олар қасық қанымен, шыбын жанымен осы күнді жақындатты. Болашақ бақытын басқаларға қиды. Қыр басында асыр салған мынау қара домалақ балалар енді соның рақатын көретін болады.

Аға сержант барлаушыларын бастап Берлинге жете алмады. Ол үшін майдан жолы Будапеште бітті. Бұдан арғы жолды басқа жауынгерлер, өзінің өріптестері жалғастырды. Олардың арасында, әрине, 40-шы армияға қарасты 25-ші гвардиялық атқыштар дивизиясының ержүрек барлаушылары да бар. Қазір олар қайда екен?! Шіркін, хабарласса, қауышса, осынау шуақты көктемде мәз-мәйрам боп ойнап, балаша жүгірісер еді, күшәқтап көрісер еді. Сұрапыл соғыста бастан кешкен бар оқиғаны бастан-аяқ өңгімелеп, еске түсірер еді. Әттең, қанды көйлек қарулас достарынан Дунай бойында амалсыз айрылысты ғой. Жылап қоштасты ғой.

Оның соңғы рет қалай жараланғаны әлі есінде, тіпті көрген түстей көз алдында. Барлаушылар дұшпанды аралдан түре қуып тастаған соң бір күн тынығып, ертеңіне барлауға қайта шыққан. Буда жаудан тазартылып, енді Пешт қалған. Өзеннен мұз үстімен өтіп, екі қаланы жалғастырып тұрған көпірлердің бірімен ортадағы шағын аралда шамалы аялдап, әрмен қарай жүре бергенде қарсы беттен атылған миномет снаряды арқа түсынан жарылды. Белі кілт ете қалғандай

болды. Ол скі аттап барып отыра кетті. Тұла бойы ұйып, басы айналды, көз алды қарауытты. Сәлден кейін есін жиып еді, етбетінен жатыр. Жолдастары қаумалап, қоршап алған. Шинслін шешіп, белін мықтап таңып тастады. Сонан соң кезекпен арқалап, штабқа жеткізді. Жарақаты ауыр скен, снаряд жарықшағы беломыртқаның сол жақ қанатын сындырып, сүйскке қадалған. Қозғалтпайды.

Содан ол медсанбатта жатты. Далалық госпитальда оған операция жасалды. Румынияның Арад қаласында, кейін Ереванда емделді. Арада бес ай өткенде аяғына мініп, ауылға оралды. Бәрі сәтті. Оны өкіндірген жалғыз-ақ нәрсе, ол – соңғы жарақаты. Майданда болған үш жарым жылға жуық уақыт ішінде ол алты рет жараланған скен. Бәрі де жеңіл болды. Сауығып, қайтадан өз болімшесіне орала берді. Ал мына жетінші жарақаты тіпті айтуға ұят. Алғы шепте шайқаста жүріп жараланса бір сәрі. Талтүсте жайбарақат келе жатқанда адасқан жалғыз снаряд жарықшағы түп-тура кеп беломыртқасына қадалар ма. Жеңіске қол созым қалғанда сүріндірер ме. Осынысы өкінішті.

Бір қызығы – Жеңіс қуанышы ауылға Қожабайдан бұрын жеткен. Көктемгі жібск самалдай соғып өткен. Келсе жерлестерінің жүзі – жаз, көңілі – көктем, әсіресе аңсаған анасы Алтын он екі мүшесі сау келген жалғыз баласын көргенде көзінен қуаныш жасы моншақтап, етегіне сүріне берді. “Құлыным-ау, тірі екенсің ғой!...” деп қайта-қайта мойнына асылып, маңдайынан сүйеді. Қолындағы жалғыз қарасын сойып той жасағанша төзе алмай, қорші-көлемге жеті күлше пісіріп таратты.

Ауылда Қожабайды қос қуаныш қарсы алды. Оның бірі осынау Жеңіс. Ал, екіншісі... тіпті үш ұйықтаса түсіне енбеген жәйт. Егер ауылдастарының бірі айтпағанда, ол әлі де біразға дейін білмей жүруі ықтимал еді. “Правда” газетінің

жуықтағы номерлерін қарадың ба?!” дейді анау. “Жоқ”. “Онда қолыңды әкел, құттықтаймын! Совет Одағының Батыры атаныпсың!” Қожабай сснерін де, сенбесін де білмеді. Ауылдасы шын айтып тұрған тәрізді, араларында бұрын әзіл-қалжың жоқ-тын. Дегенмен жерлесіне сыр білдірмей, салмақты қалпын сақтап, “рахмет” айтты. Бстіне ыстық қан ойнап шыға келді. Жан-дүниесі астан-кестен, қуаныш толқыны кемерінен асып, тулап жатыр. “Жаным-ау, бұл жоғары атақ менің қай ерлігім үшін берілгені?!” дейді ол өзіне-өзі. “Соншалық мен қандай батырлық көрсеттім?”.

Қожабай “Правданың” өлгі номерін тауып алып, үйіне қарай құстай ұшты. Анасын қуантпақ...

Қос қарлығаш тіршілік қамында. Біресе ұшып, біресе қонып, бәйек боп жүр. Бейбіт күннің қадірін күйттай күс та біледі. Олар да желпініп, жаңа өмір құрып жатыр. Енді осы тыныштық баянды болғай. Қожабайдың қыр басынан құлаған салт аттыға көзі түсті. Жалпақ жолмен астындағы жорғасын теңселіп келеді. 1942 жылдың қаһарлы қысында Қожабай да осы жолмен майданға аттанған. Содан бері қанша жерді шарлады, қиын-қыстау, соқпақты қанша жолдан өтті. Бұл жолмен осы ауылдан соғысқа сапар шеккен алпыс азаматтан аман оралғаны оншақты адам. Дегенмен ел орнында, халық қалпында. Басқа олқылықтың орны толады ғой. Аманкелді атындағы колхоздан басталған бұл жол нағыз ерлік жолы екен.

***ЗАМАНДАСТАРЫ
ШЕРТКЕН СЫР***

Алтынбек Әкімжанов, Социалистік
Еңбек Ері, дербес зейнеткер

ЗИЯЛЫ ЗАМАНДАСЫМНЫҢ БІРІ ЕДІ

Қожабай Жазықовты мен 1950 жылдардың басынан бері білетін едім. Облыстық партия комитетінің аппаратында қызмет атқарып жүргенімде бірнеше рет Байғанин ауданына іссапармен баруыма тура келді.

Қожабаймен жасымыз қатар. Ауданға барған сайын онымен кездесіп, өткен-кеткенді еске алып, сырласатынбыз. Сол бірнеше іссапарлардың ішінен бір ғана жағдайды қысқаша баяндағалы отырмын. Жаңылмасам 1952 жыл болуы керек. Ұлы Отан соғысынан кейін партия ұйымдарында “демократиялық централизм” деп аталатын уставтық талапты бұлжытпай орындайтын жағдайға көшкен кез болатын. Бұл мәселенің бір саласы - есеп беру, сайлау жиналыстарының, аудандық партия конференцияларының уақытында отіп тұруы жолға қойылған. Олардың жоғары ұйымдастыру дәрежесі, сын мен өзара сынның кең өрістелген жағдайда отуі жоғарғы партия органдарының қатаң бақылауында болатын. Осындай кезекті есеп беру-сайлау науқанының барысында Байғанин ауданында партия Жарғысының талаптары орескел бұзылған фактілері туралы арыз Қазақстан Компартиясының Орталық Комитетіне дейін жеткен болып шықты. Арызды тексеруге Орталық Комитеттің Ақтобе облысы бой-

ынша жауапты ұйымдастырушы Г.Толкеев обкомға келіп тоқтады да, кеңесе, ақылдаса келіп арызды жан-жақты тергейтін комиссия құратын болды.

Негізгі тақырыбымыздан тыс кетсек те, орны келгенде айтуға тура келіп тұр. Жауапты ұйымдастырушы деген ол уақытта үлкен лауазым. Обкомның Орталық Комитетке кадрлар мәселесі бойынша қойған ұсыныстары жауапты ұйымдастырушының қатынасуымен ғана шешіледі. “Істің тетігін кадр шешеді” – деген ұран өзінің күшінде. Г.Төлкеев жоғары білікті, мәдениетті, партиялық принципі жоғары, орталық комитетте беделді қызметкер болатын. Кейінірек ол Орталық Комитеттің бөлім меңгерушісінің орынбасары, Қарағанды облыстық Советі атқару комитеті торағасының орынбасары қызметтерінде болды.

Арызды тексеруге шығатын комиссияның құрамына мені бір мүше стіп бекітті. Г.Толкеев комиссия мүшелерімен кездескенде, бұл арыздың Орталық партия комитетінің бірінші хатшысы Ж.Шаяхметовтің тікелсей бақылауында тұрғанын хабарлады. Ауданға келген соң райкомның жауапты қызметкерлерімен танысқаннан кейін, Г.Төлкеев комиссияның жұмысына көмектесуші ретінде арыздағы фактілерге қатынасы болмағандықтан Қожабайды қосуға шешім қабылдады. Комиссия мүшелеріне міндеттерін болған уақытта менің үлесіме арызда көрсетілген мына фактілерді анықтау тапсырылды да, қасыма Жазықовты қосты.

Арыздың бізге тапсырылған бөлігі қысқаша мынадай: Байғанин аудандық партия конференциясы дайындықсыз, жарғылық талаптар орескел бұзылу жағдайында өтті. Аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Ж.Дүйісовтің септі баяндамасы өзін-өзі мақтау, даурықпалы сипатта құрылды. Жұмысқа әділ талдау жасалмады. Дүйісов жеке билігімен

“сенімсіз” делегаттарды конференцияға жібермеді, олардың орнына сайланбаған коммунистер - Дүйісовтің жағымпаздары отырып, дауыс берді. Жарыс создерде сын-озара сын болмады т.т...

Қожабай екеуіміз іс-қимылымыздың жобасын неден бастаймыз, қанша ұйымды қамтимыз, кімді өңгімелесуге шақырамыз деген сияқтыларды белгілеп алып, кірісіп кеттік қой. Арызда корсетілген фактілердің тоқсан проценті анықталды. Ж.Дүйісовтің құлағына біреулер “сыбырлаған” болу керек. “Осылайша осылай...” конференцияда Сізге мыналарда мыналар қарсы шығып, жамандайын деп жатыр, сақ болуыңыз керек” деген сияқты. Содан кейін ол кісі аудан партия ұйымының бірінші басшысы бола тұра ешбір ақылға сиыспайтын қате шешім жасаған. Аудандық жоспарлау бөлімінің бастығы Аралбасевтың, уполминзагтың аудандық өкілі Каримовты, тағы басқа бастауыш ұйымдардан сайланған бірнеше делегатты ертең конференция ашылады деген күні райкомға шақырып алып “командировкіге колхоздарға барындар, қажет болып тұр” — деп болмашы тапсырмалар беріп жібереді де олардың орнына тап сол күні тиісті партия ұйымдарға делегат сайлаңдар деп шұғыл нұсқау беріпті. Ол орындалмай қалған. Сондықтан сайланбаса да, делегат деп басқа адамдарды қатыстарған.

“Жөке, бұл қате шешім” (Дүйісов Жұмабекті ауданда “Жөке” деп атайтын) деген бюро мүшелерін тыңдамаған. Тапсырманы орындау үшін көптеген партия ұйымдарында, ондаған коммунистермен сойлесуге тура келді. Қожабай мамандығы мұғалім, Отан соғысының от-жалынынан өткен, елге сыйлы, коммунистер арасында іскерлік беделі бар азамат екенін осы сапарымда жан-жақты білуіме мүмкіндік алдым. Ол күндерде Қожабай аупарткомның үгіт-насихат бөлімін басқарады екен. Менің козімнің жеткені - Қожабай

ойланбай сойлемейді, әділетсіздікпен қаны қас, негізсіз біреуді қаралау, жазықсыз жазалау, кек сақтау дегендердің ешбір белгісін сезе алмадым. Кіршіксіз адал коммунист екен деп Г.Төлкеевке баяндадым.

Тексеруіміздің қорытындысын жазбаша түрде қосымша нақты документтермен қоса комиссия басшысы Г.Төлкеевке тапсырдық. Ал оның өзі басқа комиссия мүшелерімен бірге аупарткомның жұмысына комплексті анализ беріпті, терең талдау жасап, көлемді анықтама дайындады. Көп ұзамай “Правда” газетінде шыққан Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Жұмабай Шаяхметовтың “Кадрлардың жауапкершілігі” атты мақаласында Байғанин ауданында орын алған келеңсіз жағдай туралы да айтылып өтті.

Жоғарыда баяндалған сапарда біз бас-аяғы бір жетідей болдық. Өзіміз 3-4 адамбыз. Жұмыс жұмыспен, бос уақытта дем алуға жағдай керек, жатар орын, шай-су деген сияқты, бәріміз де пендеміз ғой. Реті келген соң айта кетейін. Ол уақыттар еліміздің соғыстан кейінгі ауыр жылдары болатын. Жарқамыста қонақ үйі, қоғамдық асхана деген жоқ екен. Райкомның кеңсесінде койка қойылып, түнде сонда ұйықтайтын болдық. Халқымыздың қанына сіңген зор қасиеттерінің бірі - қазақтың қонақжайлығы деген қасиетті дәстүрінің арқасында комиссия мүшелерін майда-шүйде тірліктер ешбір аландатқан жоқ. Қожабайдың отбасында да болып, Қаншайым марқұмның қою күрсең шайын қанғанша ішкеніміз еске оралады.

Уақыт зымырап отіп жатты. 1959 жылы август айының басында облыстық партия комитеті мені Байғанин ауданына партия жұмысына жіберді, ол ауданның коммунистері аупарткомның бірінші хатшысы қызметін сеніп тапсырды. Мен келгенде Қожабай аудандық Совет атқару комитетінің

мәдениет мекемелері болімінің меңгерушісі скен. Осы жұмыста мен кеткенше жемісті қызмет етті. Жарқамыста конференция не басқадай үлкен жиналыс өткізуге клуб жоқ. Салуға қаржы жоқ. Мекемелерді ығыстырып бір үлкен жайды босатып, оны қайта жобалап, “жамап-жасқап” деген сияқты, әлгі жайдан сол уақыттың талгамына сай тым жақсы клуб пайда болды. Осы жұмыстың басында Қожабай өзі жүріп бітіріпті. Одан кейін сол клубтың алдындағы алаңға ағаш отырғызылып, Жарқамыстың ортасында керемет парк пайда болды. Жұмыс бабында тіл табысып, озара түсіністікпен, жұмыстан тыс отбасыларымыз араласып, дастархандас тілектес замандастығымыз ұзақ жыл жалғаса берді.

Байғанин ауданындағы үш жылдай уақыт менің өмірімдегі еңбек жолымды жемісті, қоңілді, қуанышты өткізген уақытым скен. Ондаған, жүздеген азаматтармен тіл табысып сыйластық. Ауданның бірінші басшысы ретінде өмір сынынан өттім. Кең байтақ Жем-Сағыз бойын мекендеген елді, оның қаһарман еңбекқор халқын таныдым. Үстірт, Сам, Матай, Тасастау, Қайнар, Доңызтау сияқты жерлердің әрбір атауларында қанша ұғым, тарихи сыр жатыр. Осы жерлерді аралағанда Қожабай үнемі қасымда бірге болушы еді.

Кейінгі уақытта да Қожабаймен алыстан хабарласуымыз үзілген жоқ. Мен екі рет Ленин орденімен, бір “Октябрь революциясының орденімен марапатталғанда, “Еңбек Ері” атағын алғанда, КПСС-тің XXIV съезінің делегаты болып сайланғанда Байғаниндіктердің, соның ішінде Қожабайдың құттықтаған телеграммалары ең қымбат ескерткіш ретінде облыстық мемлекеттік архивте, менің жеке қорымда сақтаулы.

Қожабаймен соңғы кездесуім сексенінші жылдардың басында Қарауылкелдіде, қыстың бір қатты аязы мен бораны қабат қысып тұрған күндерде болды. Менің балдызым Елеусізов Дәулетжанның анасы қайтыс болып, зайыбымыз

ексүміз Жарқамысқа көңіл айтуға шыққан сапарымыз болатын. Аудан орталығы мен Жарқамыс арасындағы жол жабық, боранда қар алып тастаған. Ақтөбеден шығарда Қожекенмен хабарласқанмын. Көптен көрмеген аса құрметті қонағы келе жатқандай Қаншайым екеуі дайындалып қойған екен. Қоярда қоймай бізді тоқтатып, дастархан жайып демалдырып жіберді. Бізді Жарқамыс жолының қауіпті, ауыр жерлерінен өзі бірге жүріп шығарып жіберіп кейін қайтып кеткен болатын.

Қожабай туралы көп жазуға болады. Естелік жазуға тілек білдірушілердің аз болмайтынына күмәнім жоқ. Оқырман қайталағанды жақтырмауы мүмкін. Дегенмен, Қожабайды елдің асыл азаматы екенін, халқымыздың зиялы қауымының қатарынан өзінің тиісті орнын табатын, оның биязы мінезін, кішіпейілділігін, ұлағатты ұстаз болып өткенін, ұлтжандылығын, халқын шексіз сүйіп, Отанының бостандығы үшін жанын, қанын аямай қан майданда қаһармандық көрсеткенін тағы басқа асыл қасиеттері мен имандылығын айтпай өтуде мүлде болмайды. Ол арамыздан ерте кетті. Бірақ арты қайырлы болып, ұрпақтары халқына, еліне әлі келгенше еңбек етіп жатыр.

Қожабайдың жарқын бейнесі оны білетін замандастарының есінде өмір бойына сақталады.

Қаншайым Нұрманова,
батырдың зайыбы

БАТЫРЫН ЕЛІ ҚҰРМЕТТЕЙДІ

“Ел басына күн туып, ер етігімен су кешкен” сонау Ұлы Отан соғысының сұрапыл шайқасын басынан түгел өткеріп, соғыстан кейінгі бейбіт ел еңбегіне белсене араласқан, ком-

мунист, еліміздің ардақты азаматтарының бірі Қожабай Жазықов болатын. Өмірден ертерек кеткен сол аяулы азамат “Мен туған республикамен күрдаспын. Өмірімді, оның өсіп жетілуімен бірдей көрсемін” деп отыратын марқұм. Шынында да, барлық өз замандастары сияқты Қожексең де, өз елімен, халқымен бірге жарқын өмір үшін күресті, еңбек етті, бірге жасады. Оның рухы халқымен бірге жасай беруге тиіс. Өйткені, ол өзінің тарихын, елін сүйген аяулы да ардақты ұлдарын есшуақытта ұмытпайды.

Қожексең майдандағы жауынгерлік жолын 1942 жылдың мартында Воронеж бағытында бастап, кейін Оңтүстік – Батыс майданында, III – II Украина майдандарында жауынгерлік азаматтық парызын аса зор абыроймен орындап шықты. Майданда жүріп сол 1942 жылы СОКП қатарына мүше болып өтті. Қожексеңнің жауынгерлік ерлік жолдарын баяндайтын құжаттарда Волчьє деревнясы маңында (1942 ж), Днепропетровск облысының Тегеловка деревнясында (1943 ж), Яссы ауданында (1944 ж.) және Дунай өзеніндегі Сентендресиген аралын азат студе ол басқарған барлаушылар тобының күрделі де қиын, аса жауапты тапсырмаларды ерен ерлікпен орындап, жаудың көп күшін талқандағандары, аса құнды материалдарды қолға түсіріп, жаудың жүздеген солдаттары мен офицерлерін тұтқынға алғандары көрсетілген. Ол кісіге Совет Одағының Батыры атағы дұшпанның Будапештегі тобын қоршауға алып, оны жоюға белсене қатысқаны үшін берілген.

Соғыстан кейінгі жылдардағы Қожексеңнің барлық өмірі, еңбек жолы, азаматтық-адамгершілік келбеті, мінез-құлқы, бүкіл болмысы қоз көрген барлық жерлестерінің есінде болар. Бұл шағын естелігімде ол кісінің азаматтық бейнесін еске түсіре отырып, оның жастар тәрбиесіне қозқарасы жоразолдас, ағайын-туғандармен сыйластығы жайлы айтуды жөн көрдім.

18 жасынан мұғалім болып еңбек жолын бастаған Қожекен жастар тәрбиесіне ерекше көңіл болетін. Азамат болып қалыптасуда жастардың бойында алдымен қандай қасиет-қылықтар болуы керек деп оқушылар бір кездесуде сұрақ берген еді. Сонда Қожекен “білімге ұмтылу, еңбекті сүйу және адамдарды бағалай білу” – деп, жауап бергені есімде.

Ол - жастардың сүйікті ұстазы, ақылшысы, қажетті жерінде олардың көмекшісі, сүйеніші бола білген адам. Жастардың өмірден өздеріне лайықты орындарын тауып қалыптасуына, семьялық жағдайларына көмектесу, тіпті қызметке орналасу сияқты жайларына да әр кезде ағалық ақылын, қолдан келген көмегін беріп отырды. Қожекеннің ағалық көмегін көрген жастар аз емес. Олардың аты-жөнін түстеудің қажеті болмас. Аудан еңбеккерлері, өз жерлестерімен 40 жылдай қатар жүріп, аудан өмірінің сан-саналы, күрделі, өр-алуан жұмыстарын атқарды. Қожекен қар жамылған ең даладағы жылқышылар көсінен, көктемгі қарбалас шаруасы мол шопандар қауымы арасынан, жастар мен механизаторлар ортасынан табылатын. Өмірінің соңғы кезінде, қатты науқастанып жүрген кезінің өзінде Ленинград, Дондағы-Ростов қалаларына облыс мүддесін көздеген әдейі командировкамен барып, тапсырылған істерді тындырып келгені бар. “Көрі солдатпын ғой, оқасы жоқ, тек саушылық болса” - деп отыратын. Осы сөзінің өзінен-ақ Қожекеннің бүкіл өмірінде еңбекті қастерлеп өткен, мейлінше қарапайым жан екенін тану қиын емес.

Үлкенді құрметтеп сыйлай білген, кішілерге ізетпен аға болған Қожекен үшін әлдене үшін араз болу, дауыс көтеріп сөйлеу, ксею сияқты мінез оның бойына жат қылық болатын. Қызметтес жолдастарымен, ағалы-інілі қатарларымен сыйластық қарым-қатынасын өз тірлігінде ешбір бұзбастан өтті десем, мұнымды қазіргі көзі тірі замандастары теріс

демейтіні кәміл. Ертеректе, аудандық партия конференциясы отіп жатқан кез болатын. Түске таман Қожекен үйге телефон шалады. “Мен жана хат алдым, жиналыстан кейін үйге барамыз” - дейді. Хаты несі, хат жазбай-ақ келетін қонақ келмей ме деп ойладым да қойдым. Кешке қарай Қожекен де қонақтарымен келді. Мынау хат деп бір қағазды маған ұстата салды. Хат иесі қонағымыз көп жылдар аудандық газеттің редакторы болған марқұм Жәкен Бейсембаев “Қарғым, мен мына Қожекенге қысқа ғана шумақтар жолдап едім, сонын үйде жаз деп ертіп келді” – деп күледі Жәкен. Бөріміз де күліп мәз болып жатырмыз. Оз шаруаммен айналысып жүріп Қожекен ұстатқан хат дегенін оқысам:

Басындағы ақ құлақшын,
Өз басыңа шақ құлақшын.
Сегіз қырлы сырбаз жігіт

Дастарханға мол бұлақсың, - деген жолдар екен. Жәкен тілді, откір өзілге шебер, ақын жанды адам еді. Менің бұл жолдарды еске алып жазғандағы мақсатым өзара шынайы сыйласқан азаматтардың арасындағы әдемі өзіл арқылы ұғынысқан парасаттылықты үлкен-кішіге, замандастарға үлгі еткім келеді. Өйткені, қазір біздерде жоғарыдағыдай сыйластық қарым-қатынас азайып барады. Ата-бабадан қалған өнегеге сай дәстүріміз, тауып айтылған әсем үйқастар мен түсініскен шынайы адамгершілік сезімдер адамдар бойынан табылса деген тілек.

Қожекен өзі туып-оскен Жем бойын, Байсары Егіндібұлақ, Қызылшоқыны өмір бойы қастерлеп өтті. Өзінің сонау 12-13 жасар бала шағында өгізге жеккен соқаның артын ұстап, аға-жеңгелерімен бірге жұмыс істегенін, ауылдағы алғашқы мектептің ашылуы жайын және туыстықты тарататын шежірені айтқанда балалар қызыға тыңдайтын. Ол балаларын, іні-келіндерін ертіп, Жем бойын, ата-бабала-

рының қоне қоныстарының орнын көрсетіп, ата-өжелері мәңгі мекен еткен қорымға тағзым еткізгені бар. “Балалар өзінің кім екенін, қайдан шыққанын, тіпті 7 атасын жатқа білуі керек, туған жерін сүю баланың азаматтық парызы” – деп отыратын Қожекен. Қазір ойлап отырсам, бұл үлкен тәрбиелік, онегелі үлгі етер іс екен. Окінішке орай, қазір үлкендер, ата-аналар бұл жайтқа көп мән бермейді.

Мен де мектепте мұғалім болып көп жыл Қожекенмен бірге жұмыс істедім. Бұл күндері мектеп оқушыларымен, жастармен кездесулерде болған әңгімелерде балалар Батыр атаның туған жерінде оның атын мәңгіге қалдыруға қандай шаралар алынғанын сұрайды. Батырға деген туған ауданының сүйіспеншілігін, қадір-құрметін жастар білгісі келеді. Онысы заңды да. Батырға арнап музей үйін салу қажетті нәрсе. Өйткені жас ұрпақтарды Отанын сүйіп осуге тәрбиелеуде оның зор роль атқаратынын ұмытпаған дұрыс.

Батырға зор құрмет көрсетіп, оны еске мәңгі сақтау шараларын іске асыру аудан әкімшілігінің, жұртшылығының, қоғамдық ұйымдардың азаматтық парызы. Мен де шағын әңгімемде осыларды олардың есіне салуды жөн көрдім.

Иә, әңгіме мектепке, көшеге Батырдың атын беруде емес. Ел ерлерімен танылады. Халқымыз өз тарихын өзі жасап, ерлікті, елдікті қастерлеп бізге жеткізді. Ерлік пен елдікті туғып көтерген халықтық дәстүрге бүгінгі заман иелері бәріміз де адал болуымыз керек. Қожекен халқының, елінің алдында, бүгінгі тірілер алдында өзінің азаматтық парызын әбден өтеп өткен азамат. “Елін сүйген ер болар” – дегендей Қожекен туралы әңгімемді оның майдандас, қарулас, жолдасы З.Б.Дровальдың қызымыз Лаураға жолдаған хатының мына бір сөздерімен аяқтайын. “Сіздің папаңыз ержүрек барлаушы, тамаша жауынгер болатын. Ол ерекше тапқыр, мол ақыл мен сабыр иесі - нағыз батыр еді.”

Ақберген Атағұлов,
Соғыс және еңбек ардагері

ҚАҺАРМАН ЖЕРЛЕСІМ ҚОЖАБАЙ

Бұл сұрапыл соғыстың екінші жыл отіп жатқан кезі болатын-ды.

1942-ші жылдың алғашқы айында Темір аудандық біріккен Әскери комиссариаты жерлесіміз Жазықов Қожабайды Жұмысшы-Шаруа Қызыл Армиясы (сол кезде осылай аталатын) жауынгерлері қатарына шақырды. Майданға аттандырылмай тұрып кіші командирлер дайындайтын қысқа курстардан отеді.

Ол кісі өзінің майдандық әскери міндетін барлаушы болудан бастайды. Бұл істе жүктелген әскери тапсырмаларды өрдайым зор жауапкершілікпен бұлжытпай, дер кезінде және батыл орындап, жоғары әскери командованиесінің бұйрықтарын мүлтіксіз іске асуына жәрдем көрсетіп отырды. 1943-ші жылды Воронез майданында қарсы алды. Гвардия аға сержанты Қожабай Жазықовтың жауынгерлік барлаушылықтан мол тәжірибе жинақтап, әдісшіл де алғыр, өте ысылған барлаушы болғандығын көрсететін ұрыс эпизодтарының бірі.

Бұл Венгрияның орталығы Будапешт түбінде болған еді. Осы жылы Қ.Жазықов басқарған он үш барлаушыға Дунай өзенінен отіп соғыстық-әскери маңызы бар “тіл” ұстап әкелу тапсырылды.

Душпан Будапешттен теріскей Сантендройсигет аралын табан тіресе қорғап, Вац-Будапешт жолымен ешкімді де жүргізбеу үшін пулеметтен үздіксіз оқ жаудырып бақылап тұр. Совет Армиясының Будапештке қару-жарақ, азық-түлік таситын автотранспорттарының отуіне ешбір мүмкіншілік бермей тұрған кезі болатын. Ойткені фашистердің мақсаты

- оздерінің Будапешттегі шоғырланған күшін аман алып қалу болатын. Міне сол үшін де неміс-фашист басқыншылары өте қатты жанталасып бақты. Бірақ барлаушылар Дунайдың арғы, оң жақ бетіндегі жаудың екі солдат, бір офицерін ұстап әкеледі.

Үлкен шабуылға аттанар алдында осындай өте зор, аса маңызды тапсырманы ешбір қорқып қобалжуды білмей, ерекше шеберлік және зор қаһармандық көрсетіп, асқан батылдықыпен орындағандары үшін барлаушыларға алғыстар айтылып, наградалар тапсырылып жатты. Ал, бөлімше командирі, гвардия аға сержанты Қ. Жазықов Совет Одағының Батыры атағын алуға ұсынылды. Бұған дейін ол аянбай көрсеткен жанқиярлық еңбектеріне сай екі “Қызыл Жұлдыз”, үшінші дәрежелі “Даңқ” ордендері және бірнеше жауынгерлік медальдарының иегері болатын.

1944-ші жылдың 8-ші тамызында Қ. Жазықов отряды тағы да барлау жұмысына жіберіледі. Барлаушылар зұлым фашист топтарының сұрқия, пасық-ой пигылдары жайында бағалы мәліметтер жинаумен бірге неміс фашист басқыншыларының 60 солдатпен бірге офицерлерін тұтқынға алып, оларды өзіміздің бұйрық берген командованиенің қарамағына өткізеді. Міне, Қожабай Жазықов және осыған ұқсас ержүрек барлаушылардың белгілі бір фактілерге негізделіп сүйенген рапорттарының нәтижесінде сол күндері аты шулы Екінші Украин майданының құрамасы мен бөлімдеріндегі қаһарман жауынгерлер, офицерлер мен генералдар Ясса ауданындағы қоршауға алынған дұшпан топтарының тас-талқанын шығарып құртып жібереді.

Осы жоғарыда айтылған дұшпанның Ясса-Кишинев тобы түгелдей талқандалғаннан кейін Жазықов Қожабайға оның полктық жолдасы Любимов Михаил Николасвич (ұлты беларус) хат жазады. Онда Қожабайдың Ясса-Кишинев ком-

паниясында корсеткен ерлік қимылдарына ерекше сүйсініп, Жазықовты айрықша құттықтайтынын, жеңістен кейін де айрылмас жандай дос болатындығын айтады. Олар кейін, ұлы жеңістің 20-25 жылдықтарында бірін-бірі үйлеріне қонаққа шақырысып, мүмкіндігінше өзара жиі-жиі байланыста болады, достықтарын бұрынғыдан да берік дамытып, жалғастыра түседі.

Батыр Жазықов тек қана майдандасы М.Н.Любимовпен ғана емес, басқалармен де достасып жүретін. Соғыстан кейін Қожабай заңғар жазушы Ғабит Мүсіреповтің “Қазақ солдаты” романындағы ең басты қаһарман Гурьевтік Қайырғали Смағұловпен танысып, онымен де сдәуір жолдастық қатынаста болды. Міне, осы азғана фактілердің өзі-ақ Жазықовтың достық, патриоттық қатынастарда қалайша түсініп, оны қалай іске асырғандығына үлкен дәлел іспеттес.

Біздің даңқты да қаһарман жерлесіміздің Отанға еткен қызметтері өте көп шексіз болды. Сондықтан да оның қымбатты да ардақты кеудесіне үкімет наградалары бірінен соң бірі кезектесіп тағыла берді. Қожабайдың омырауы жарқырап жауынгерлік бейнесі бірте-бірте өте сұлулана түседі, оның өзі аққұба, қызыл шырайлы қалың қабақты, тортпақ, тығыз денелі өрімдей әдемі жігіт еді.

Ал еліміздегі ең жоғары әскери атақ Совет Одағының Батыры атағына ол сұрапыл соғыс жылдары майданда жаумен кескілескен ұрыстарды ешбір мызғымай көрсеткен іс-әрекет, қайтпас-қайсар қажырлы қимылдары үшін ұсынылған-ды.

ССРО Жоғарғы Совет Президиумының 1945-ші жылғы 28-ші көкектегі Указы бойынша жалынды жерлесіміз, СОКП мүшесі, гвардия аға сержанты Жазықов Қожабайға Совет Одағының Батыры атағы берілді. Жазықов Қожабай Ұлы Отан соғысын аты шулы Екінші Украин майданы құрамында, Будапештте аяқтайды.

Фашизм оз үңгірі Рейхстакта тізе бүгіп, үзілді-кесілді талқандалып, жеңіліс тапқаннан соң, көп ұзамай-ақ, жерлесіміз, бауырымыз Жазықов Қожабай аман сау қайтып оралып, барлық ауылдастары мен ағайындарын, туған шешесі Сарыалтынды, ағасы Молдағұлды, жеңгесі Ажарды, інілері Бактығали, Шопендерді, тағы басқаларымызды өте қатты қуантып, мәз-мейрам етті. Батыр бауырымыздың туған ұясына абыройлы оралуының құрметіне үлкен той жасалынды.

Бұл үлкен қуаныш болғанмен таңқаларлық жай емес-ті. Өйткені, соғыс кезінде ол аяқталғаннан кейін біраз уақытқа дейін, майданнан бір адам оралса, бүкіл ауыл, аудан болып өз үйінің бірге туған адамы келгендей қатты қуанатын.

Ұзақ уақыт 4-5 жылға созылған ауыр соғыстан ауылына аман-есен оралған өзінің батыр ұлы Қожабайды ауыл адамдары құшып сүйемен болды. Өйткені Қызылбұлақ ауылының үйлері де, совет елі-жерінің басқа ауылдарындағыдай соғыс ауыртпалығынан мүлде қатты қажыған еді. Кейбір үйлерден майданға аттанған 5-6 адамының бірі де тірі оралмай, түндігі жабулы қалғаны мұнда да бар-ды. Мұны өз көзімізбен талай көрдік.

Балалық шағынан білімге құмар, талаптанып өскен Қожабай бауырымыз ауылға орала салысымен-ақ Ақтөбе педагогикалық училищесін толық тәмамдап, оны бітіргендігі туралы қызыл диплом алады. Байғанин аудандық партия комитетінде нұсқаушылық қызмет атқарады. Осы қызметте жүргенде де келешек жастарға тиянақты да сапалы білім беріп, оларды тәрбиелеу Қожабай ойынан ешбір шықпайды.

Оқу мақсатымен ол 1947-ші жылы Ақтөбе оқытушылар институтының тарих факультетіне қабылданады. Аталмыш оқу орнын 1949-шы жылы үздік, қызыл дипломмен аяқтап, сол жылдың қыркүйегінен 1950-ші жылдың ақырына дейін аудан орталығындағы Жарқамыс орта мектебінде тарих

пәнінен дөріс беріп, ұстаздығын әрмен қарай жемісті жалғастыра береді.

Ал, 1950-ші жылдың маусым айынан 1952-ші жылдың желтоқсанына дейін Байғанин аудандық оқу білім меңгерушісі міндетін атқара жүріп, А.С.Пушкин атындағы педагогикалық институтын тарих факультетінде сырттай оқып, оны да үздік бітіреді.

1953-1955-ші жылдары Ақтобе облыстық партия комитетінің шақыруымен мұнда нұсқаушылық және аймақтық партия комитеті секретарі міндетін үлгілі де қалтықсыз атқарады, еңбектері ескеріліп марапатталып жүрді.

1956-шы жылдан 1962-ші жылға дейін Жарқамыс орта мектебінде директорлық қызметте болады.

1959-шы жылы аталмыш орта мектептен қырық жеті жас түлск Совет Одағының Батыры Жазықов Қожабайдың директорлық лауазымды қол қойған көмсеттік аттестаттарын қолдарына ұстап, қиялға қанат қағады. Бұл өрендер ата-аналардың, ұстаздардың, мектептің өздеріне артқан сенімдерін қазір де толық ақтап жүр деп айта аламыз, сол топтың ішінен жиырма кісі жоғары дәрежелі білім алды.

Сонымен халқымыздың “Ерлік-ошпес мұра”, “Ер есімі әрқашанда ел есінде” деген аталық сөздері біздің заманымыздың шындығынан көрініп тұр.

Нұрлан Қалимағанбетов,
соғыс және еңбек ардагері

БАЛАЛЫҚ ШАҚТАН БІР ЕЛЕС

Адамзат әрқилы заманды бастан кешіріп келеді. Одақ тарағанға дейінгі орескел қатаң тәртіп кімнің кім екенін білуге, ата-бабаларды ажыратуға мүмкіндік бермеді. Оз әкең-

нен ары қарай аталарыңды жіктесең, рушылысың деп рухыңды төмендетіп, қыспаққа алатын-ды. Енді кейінгі жас ұрпаққа кімнің кім скенін түсіндіріп, бұрынғы ірі тұлғалардың, батырлар мен билердің игі істері мен жолдарын баяндап бере алатын болдық. Мұны сөз етіп отырған себебім - Совет Одағының Батыры Жазықов Қожабай ағамның шығу тегін айтып, түсіндіру еді.

Біз алты аталы Әлімнің ішінде Назар тайпасынан тарайтын Есентүгел тармағына жатамыз. Арғы атамыз Орынбайдан – Нәкібай, Майтоқ, Тоқсанбай, Байбосын, Жанай, Сары. Осындағы Тоқсанбай - Қожекеннің атасы. Одан Қарасай, Сарман, Жанбай, Жазық, Мұңалбек, Шолай атты алты бала болған. Жазық әкеміз - екі әйел алған. Алғашқысынан Нұрқасын, Нұрғали, Тәшен, Қоңыр, Молдагүл, Айтмырза туады. Бұлардың алдыңғы төртеуі бала кезінде қайтыс болып кеткен. Ал, Сарыалтын шешемізден Қожабай туған.

Біз Орынбайдың Сарысынан - Қалимағанбет - Мырзабек - Нұран болып тараймыз. Сонда Қалимағанбет пен Жазық белнемере болады да, Қожабай екеуіміз шобере туыспыз. Осы жерде мен бала кезімде өзімнің әжемнен естіген бір өңгімені айтып бергенді жөн көрсемін. Ол батыр ағамыздың аты Қожабай деп қойылғанына байланысты.

Қожабай дүниеге келер қарсаңында бірінші дүниежүзілік соғыс, азамат соғысы, одан Қазан төңкерісі, ақтар мен қызылдардың шайқасы дегендей дүрбелең шақтарды Жем-Сағыз өңірі өзі де бастан өткерген. Ақырында қызылдар жеңіп, билік жаңа өкіметтің қолына көшеді. Сойтіп, ел ішінде біршама тыныштық орнай бастайды. Дегенмен, қазақта жер дауы, жесір дауы, барымта-сырымта деген болып тұрған ғой. Сол сияқты Назар-Табын рулары арасында жесір дауы туып, күннен-күнге орши түсуінің әсерінен екі жақтан да кісі өлімі болады. Дау шешімі табылмай тұрған өр үй белдеуде

ат ұстап, бес қаруы сай сақ отырған кез скен. Темір уезінің Жем-Байсары болысына қарайтын біздің ауылымыз да осындай үрейдің үстінде отырыпты. Бұл болыстың төрағасы – Тоқсанбайдың Қарасайының Ешпаны скен. Бір күні болыс ауылының түстік жағынан суыт жүрісті үш салт атты келе жатады. Оны сыртта жүрген Жазықтың Молдағұлы кореді де, үйде шөй ішіп отырған болысқа хабарлайды.

- Жолаушылап жүрген адамдар шығар, аялдайтын болса, қарсы алыңдар, - дейді. Шынында да жүргіншілер осы ауылға маңдай тіреп келе жатқан адамдар скен. Ауылға жақындағанда аттарынан түсіп, тізгіндерін қарсы алушы жігіттерге бере салған олар үйге қарай жүрді. Молдағұл бұлардың Табын ауылының жігіттері скенін таниды.

- Ассалаумағалейкум, болыс аға, - деп қонақтар ішке кірді.

- Уағалейкумассалам, торге шығындар, - деп болыс солға таман ығысып отырады. Аmandық-саулық сұрасқаннан кейін Ешпан: - Барак батыр әулиенің ауылынан боларсындар, ана бір жылы Жазық ағама Сарыалтын жеңгемді алып берерде құдалыққа барғанымда танысқан Табынның қожасының балалары Қыдыр, Қожалы, Шәдіман деген жігіттерсіздер ғой, - деді.

- Дұрыс айтасыз, аға, ұмытпапсыз, - деп қосарлана жауап берді олар.

Бұл жігіттер Құлғара бидің сәлемін жеткізіп, скі рулы ел арасында оршіген жанжалды бітімгершілікпен шешуге Ешпан болыстың жәрдем стуін сұрай келген скен. Қыз алып қашқан жақтың рулас жігіттерін жіберсе, тағы да шатақ туып кете ме деген күдікпен, ол жақ қожаларды жұмсапты. Сонымен бірге бұлар Тоқсанбай әулетіне құда, Жазыққа балдыз болған соң, даудың оң шешілетініне үміттенген. Қонақтарын құрметтеген Ешпан Құлғара биге сәлем айтып, скі

жақтың ағайыншылықпен келісуіне барынша себепші боларына сендірді. Келген шаруаларының нәтижелі біткеніне қуанған қожалар енді апа-жездесіне сәлдемдесіп кету үшін Жазықтың ауылына ат басын бұрады. Осында қонақасы жеп, бір күн тынығады да, жол жүруге апа-жездесінен рұқсат сұрайды. Қожалардың аттанғалы жатқанын естіген Жабайдың әйелі - Бибіш (Сарыалтынның абысыны) бастаған келінкепшектер жиналып келіп, Шәдіман қожаға бал аштырды.

- Шырағым, Шәдіман, - дейді, - сабақты ине сәтіммен, деген, құдай айдап өзің келдің. Әруақты тұқымнан айтқаны күр кетпейтін бала дейміз. Мына апаң Сарыалтынның осы келін болып келгеніне 7-8 жыл болды. Өзі әуеліде де есейіңкіреп түскен еді. Сол әлі күнге дейін жас иісті бола алмай, қамығып жүр. Ойламаған жерден үшсуің бірдей келе қалдыңдар. Ой, құдай-ай, берді ғой, бала беретұғын әулиелер келді ғой. Аллаға сыйынайық, кітабыңды аш, Шәдіман.

- Апа, - деді Шәдіман кітабын ашып, - Аллатағала жарылқайын деп тұр. Жақын арада жүкті боласың, ұл табасың. Кітап-Нөмеге түсіп тұр. Ұлың ержеткен соң бүкіл елге аты жайылған азамат болады. Аллатағала осы айтқанымды қабыл етсін. - деп ықыласпен батасын берді. Жазық балдыздарына риза болып ат мінгізеді.

Жарықтық қожалар берген бата қабыл болып, келер жылы күзде, яғни 1920 жылы қазан айында Сарыалтын шешеміз ұл табады. Шілдеханаға бүкіл Орынбай әулеті түгел жиналады. Шат-шадыман болған көпшілік нәрестеге ат қою керек деген ұсыныс айтады. Осы кезде Ешпанның әйелі Әбила рұқсат болса, мен бір ауыз сөз айтайын дейді. Көпшілік: "Айтыңыз, айтыңыз" деп рұқсат етеді.

- Айтсам, бұл баланы қайынаға мен Сарыалтын жеңешеме әуелі құдай берді, қалды, құдай айдап келген Қарақойлының үш қожасы себепкер болды ғой. Сондықтан оның

атын Қожабай қояйық, - дейді. Бұл ұсыныс үлкендерге жетіп, олар да мақұлдайды. Шілдеханаға қатысып отырған Ідіріс ақын шарт жүгініп алып дұға оқып, нәрестенің құлағына “Сенің атың - Қожабай” деп үш рет айқайлап айтып, ақ батасын береді. Сол Қожабай жиырма бес жасында Совет Одағының Батыры атағын алып, елге зор абыроймен оралғанын, ауданда оның құрметіне ұлан-асыр той жасалғанын өзіміз араласып жүріп көргенбіз.

Жиырмамыншы жылдардың бас кезінде ашаршылықтан елдің біраз күйзелгені белгілі. “Жүт жеті ағайынды” дегендей оның үстіне тырысқақ ауруы шығып, біздің ауылға да үлкен апат әкелген ғой. Содан бас көтерген азаматтар Егіндібұлақтағы ата қонысын тастап, Жем бойына ауып келеді. Одан кейінгі мал-мүлікті төркілеу науқаны жүргізіліп, ол 1931-33 жылдардағы аштықпен ұласып кетті. Бұларды айтқандағы мақсатым — батырдың балалық шағының өте күрделі кезеңде өткендігін еске салу.

Солай десек те, Қожекеннің балғын бала кезіндегі оның өміріне қатысты елеулі оқиғалар атаусыз қалған жоқ. Әкден ерте айырылғанмен, ол ағасы Молдағұлдың тәрбиесінде ел тірлігіне көзі қарақты ұлан болып өсіп келе жатты. Оның алғашқы рет атқа мінуі, Молдағұлға еріп алғаш аңға шығуы, алғашқы рет жаңадан ашылған мектепке баруы сияқты рәсімдер шағын болса да той сәбінде аталып өтілетін.

Алғашқы мектеп демекші, 1928 жылы болыстық басқару жүйесі таратылып, аудандар құрылды. Ауылдық Кеңестер пайда болды. Сол жылы Мырзабек деген ағамыз Темір ауданы 36-аудандық Кеңесіне төраға болып сайланады. Соның басшылығымен ауылда кооператив бөлімшесі мен бастауыш мектеп ашылды. Мырзабек ағаның ауылда көзі ашық, әжпәтәуір оқыған Жанар, Ғани атты екі інісі болды. Солар алғашқы бастауыш мектептің ақысыз-пұлсыз ауыл балала-

рын оқытқан мұғалімдері болды. Осы мектепке Есен, Ол-дән, Құдайберген, Жарылғас, Қаубай, Рақыш, Ақберген, Қожабай және басқа балалар оқуға барды. Менің жасым Қожекеннен бірер жылдай кіші еді. Солай болса да балалық балдәурен шағымызды күліп-ойнап дегендей бірге откіздік. Мектеп табалдырығын да бірге аттадық. Сойтіп, біздің ауылымызда алғаш мектеп ашып, сауаттануымызға ықпал еткен Мырзабек аға отызыншы жылдардағы нәубеттің құрбаны болып кетті.

Бір жылы жазда ауылымызға Мырзалған Шәкір келді. Бұл кісі ауыл молдасынан хат танып, 15-16 жасына дейін Темірдегі Ахмет қалфедесі оқып, ескіше білім алған. Кейіннен Орынбордағы мұғалімдер даярлайтын оқуға барып, оны 1924 жылы бітіріп шығады да, Темір уезіндегі Қонжар балалар үйінің негізін қалап, соның директоры болып тағайындалады. Бес-алты жылда Қонжар мектебі үлгілі дәстүрі бар оқу орнына айналады. Осы келген сапарында Шәкір аға ауыл азаматтарына бастауыш білім сатысынан өткен балаларды Қонжар мектебіне жіберу жөнінде ақыл-кеңесін айтады. Осындай себеппен біздер Қонжар балалар үйінде оқуға аттандық, осында тәлім-тәрбие алдық. Шәкір аға басшылық еткен мектепте оқып, білім алған жастардың арасынан республикаға танымал кадрлар өсіп шықты. Олар – С.Бәйішев, А.Жаймурзин, Ж.Амантасов, С.Балмұқанов, Ы.Тондығұлов, К.Сұлтағалиев, Т.Бәсенов, С.Имашев, Р.Құтқожина және басқа ардагерлер еді. Ал біздің алдымызда және бізбен қатар Қасым Тілегенов, Жарылғас Қонақберген, Омірзақ Тағыберген, Қожабай Жазықовтар оқыды. Қожекен кейіннен Темір қаласындағы педучилищеге түсті. Онда бір жыл оқыған соң, Амангелді мектебіне мұғалім болып кетті. Осыдан бастап-ақ Қожабайдың өсу, орлеу жолы жалғасып жатады. Одан әрі оның майданға аттануымен, неміс-фашистерімен шайқас-

тардағы ерлік істермен ұласып кете барады. Ал елге оралғаннан кейінгі өмірі мен қызметі аудан жұртшылығының көз алдында өтті ғой...

Жарықтық, Қожекен қазан айында өмірге келіп еді, сол қазан айының 24-і күні (1982) мәңгілік ұйқыға кетті ғой. Жақсы адамды қайтпас сапарға шығарып салу қаншалықты ауыр болғанмен, жаратқанның ісінсә шара бар ма?! Көзінің тірісінде ұлын ұяға, қызын қияға қондырып кеткеніне шүкіршілік етеміз.

Ниетжан Берікұлы,
педагогика ғылымдарының
кандидаты, доцент, КСРО
және Қазақстан Республикасы
халық ағарту ісінің үздігі

ЖҮЛДЫЗДЫ ҒҰМЫР

Өзінен үлкенге риясыз іні болған, өзінен кішіге риясыз аға болған, қан туыстығын емес, жан туыстығын іздескен абзал жанды азамат, қоғам қайраткері Қожабай Жазықов бұл фәниде көп іс тындырған-ды. Ол Шолақ сайдай тасымайтын, адамның кемшіндігін қасымайтын, адамды алаламайтын, мейлінше қарапайым жан болатын. Алды ақжайлау, кісілігі – кішілік, кішілігі – кісілік болатын, осылардың жиынтығын бір сөзбен айтсақ ол тұла бойы тұнған ізгілік, ілтипаттылық, инабаттылық, яғни адами қасиеттердің ең жақсыларын бойына сіңірген-ді.

Аз өмір сүріп дүниеден өткен Қожекен “біреуді жазғырпты, не біреуді күндеп - көре алмапты, не біреудің сыртынан даттапты, не мансап дертіне ұшырапты, мансапкерліктің буына беріліпті, не біреуді қаралапты” дегенді ешбір құлақ естімеген де болар-ау! Өзін қоршаған-

дарға шынайы адал қалтықсыз қайырымды болды. Қ.Жазықұлын осы қасиеттері үшін де, табиғи мінсз-құлқы үшін де, өміршең істері үшін де аралас-күралас жүрген бәріміз жақсы кордік. Козі тірісінде ілтипат көрсетіп, олең жолдарын тізбектеп, жүрек жарды создерімізді арнаған болатынбыз. Айталық, Қожекен 50 жасқа толған мерсейтойында Ақтобден Байганинге әдейі сапармен барып, мынандай олең жолдарын арнаппыз:

Құттықтауға біз келдік,
Елуге шыққан жасында.
Қадірлеіміз әрқашан,
Бозғыл тартқан басыңды.
Сені көрсем күн сайын,
Қуанамын, шаттанам.
Қожекен біздің батыр деп,
Әлемге жар сан мақтанам.
Ақ қайран Жемнің басында,
Лүпілден көңіл басылмай,
Жиырмаға шыққан жасында
Аттандарлық асылдай.
Соғысқа кетті көп халық,
Жем – Сағызда ел налып.
Аялбай шаптың шын жауға,
Жанған отты қақ жарып.
Қолды бастап Днепрден,
Сен ашқан жол жап-жарық.
Жаудан алған көпірден,
Өте шықты көп халық,
Сен жасаған ерлікке
Қуанғаннан жас тамып,

- деп, ол кісінің Отан соғысындағы елді таңқалдырған асқан ерлігін атап өттік.

Жас жігіт қиян шеттегі Сам құмына шектес жатқан Оймауыт ойындағы халық батыры Амангелді Иманов атындағы бастауыш мектепте мұғалім болып бала оқытып жатқан-ды. Ел шетіне жау тигенде, өзі сұранып соғысқа аттанды. Қанды майданда бірнеше рет жараланса да саптан шықпай, ақыры арқыраған асау толқынды Днепрден әскерді өткізуде асқан ерлік көрсетіп, Кеңес Одағының Батыры атағына ие болды.

1945 жылдың жазында Жарқамысқа әскерден жараланып, соғыстан аман-есен Қожағали (ел ол кісінің ағасы Молдағалиге ұйқастырып осылай атайтын) келді, бірақ шын аты - Қожабай болатын, құжатта солай жазылатын. Атының екі түрлі аталуы ол кісіге оңайға түспеді. Оған батыр атағы берілген Указда “Қожабай” деп жазылған “Арызданушылар”: “Оның аты Қожабай емес Қожағали, Батыр атағы басқа кісіге тиісті демей ме?” Міне осының салдарынан орталыққа бірнеше шақырылды. “Алтын атын ақымақ сондіре алмайды” дегендей, Кеңес Одағының Батыры шынында Жазықов Қожабайға берілгендігі ақиқатталып жарты жылдан соң, бүкіл Жем-Сағыз бойы үлкен қуаныштың құшағына болғанды.

Кеңес Одағының Батыры Жазықов Қожабайға ел зор құрмет көрсетіп, халық өз перзентінің Ерлігіне сүйсінді. Ат шаптырып, ұлан-асыр той жасады. Елдің атын ері шығарады, ердің атын елі шығарады деген осы. Отан соғысының тарихында қазақ елінің ұрпағы, қазақ халқының тағы бір адал перзентінің есімі мәңгілік алтын әріппен жазылып қалды. Оның аты ұрпақтан-ұрпаққа ұласатын, мәңгі тірі тұлғаның есімі. Ол есім - Кеңес Одағының Батыры Жазықов Қожабай.

Соғыс аяқталды. Соғыстан қайтқан солдаттар да, соғыс кезінде сабан айдап егін еккен, мал бағып күнелткен жас наушалар да білім майданына аттанып жатты. Қожекен Ақтөбе мұғалімдер институтының тарих факультетіне оқуға қабыл-

данды. Қызылбұлақтағы жеңгесін, бір інісін Ақтөбеден кошіріп келеді екен. 1947 жылғы тамыздың соңғы күні Қарауылкелді станциясынан поезға отырдық. Сол поезда мұғалімдер институтында оқып жүрген Атырау, Байғанин аумағынан бір топ студенттер де келе жатыр екен. “Гурьев-Қандағаш” поезынан бәріміз де Қандағаш станциясынан түстік. Ақтөбеге жету үшін басқа поезға отыруымыз керек еді, бірақ билет болмады. Бірнеше поезға үмтылдык, сш-кайсысы билетсіз алмады. Милиционерлер тамбурға мінгендерді ұрып, сүйреп түсіреді. Әрине, заң қорғаушыларды кінәлауға болмайды, тәртіп әрқашан да тәртіп қой.

Кошкенде бәрі керек болар. Қожекендерде самаурын, қазан, ыдыс-аяқ, тосек-орын, киіз-текемет әйтеуір жүк көп. Студенттер 5-8 жігіт жүктерді бөлісіп алдық та, тамбурға жабысып, тиіс бастадық. Бір кездерде 3-4 жағалы келіп, шетімізден біздерді қуып, жүктерді лақтыра бастады. Бас сауғалап жүргенде, қол жүктеріміздің қайда қалғанын білмей, сандырақтап қалдық. Қолымда бір самаурын, өзімнің фанерден жасаған сандықшам, арқама таңып алған бір шелек сок, бір бүйен сарымай, неміс шинелім болған. Қызылжағалылар қуғанда сандықшамнан айырылып қалдым. Ішінде кітаптарым, жалғыз костюмім, 2-3 койлегім, тағы басқа дүниелерім бірге кетті. Тұттай жалаңаш қалдым, аяғымда тапочка, үстімдегі койлек пен жеңіл шалбармен ғана қалдым. Міне, соғыстан кейінгі азапты жылдардың біз бастан кешкен бір көрінісі осындай.

Қожекен институтта бірден беделге ие болды. Бәріміз соңынан еріп, оның алтын жұлдызының аясында басқалардың алдында өздерімізді ерекше мақтанышты сезінетінбіз. Қожекеннің жасы өнге қосып айтар қайран жиырма бестен өтіп бара жатқан кезі. Қыздармен таныса бастады.

Батыс Қазақстан облысының Жымпиты ауданынан келген қазақ тілі мен әдебиеті факультетінде оқитын көркем

келген Қаншайым Қожекенге қатты ұнады. Сұлулыққа жаны үйір халқымыз ғасырлар бойы ерге адал жар, сенімді серік болар қыз баланың сымбатты мен келбеттілігіне, мінезі мен ақылына, тәрбиссі мен онегесіне көп мән берген ғой. Қаншайым сол олшемдер мен талғамның бәріне дәл келетін-ді. Абай айтқандай сорақы ұзын да емес, қысқа да емес, оймақ ауыз, жайдары мінезді, бидайы онді, керілген ақ маңдайлы, сүрме қасты, маржан тісті, қыр мұрынды айтса, айтқандай қыз болатын Қаншайым. Менімен бір топта оқыды, бірге отырамыз. Жуастау оқытушылардың сабағы үстінде шымшып алып, кейде окпелетіп, кейде жылатып, болашақ жеңгемізбен ойнайтынбыз. “Қыз қору” - көдесін де біздер ұйымдастырдық. Текті жердің қызы өдепті, қорғенді, инабатты, іске шебер, өте жақсы оқиды, еті тірі, қиыншылыққа тозімді - деген мінездемелерді біз бердік Қаншайым туралы ағамыз сұрағанда. Шынында да солай болатын-ды. Қожекен өзі де бір оқу жылы бойына ол қыздың бүге-шегесіне терен үнілген болар, өзіне ұнайтын теңім деген болар оқу жылы аяқталып екі жылдық оқуын Қаншайым да аяқтағанда, атамекені Қызылбұлағына сол қалыңдығын ертіп кетті.

“Қосылса екі жақсы хан секілді, ләззаты бір-біріне бал секілді”, - дегендей Қожабай мен Қаншайым аз ғұмырларын ғасырдай ұзақ қуанышта өткізді десек, асыра айтқандық болмас. “Алған жарың жақсы болса, бірінші иманың, екінші – жиганың, үшінші – мейманның тұрағы” деп бұрынғылар айтқандай болды, олардың атбасы ұлдарын ұяға, қыздарын қияға қондырып, арттарына “туған балаң жақсы болса, екі көздің шырағы” дегендей ұрпақ өздерінің көздерін қалдырды. Қожекеннің жар таңдауы мен отбасы қызықтарының куәгері ретінде осы сәттер де ойымызға оңынан оралғасын еске алдық. Ол айып бола қоймас. Кезінде оғанмен былай деген едік:

Көп тілегі көл деген.
Сол тілектен нәр алған.
Баянды болсын бақытың,
Мәңгілікке жаралған.
Бақытты болсын ұрпағың,
Аты әлемге таралған.
Өмірінің жалғасы,
Қанатың боп қырандай.
Балалардың мамасы
Ақ жібек қиял құсылай,
Қаншайым ханым жайнасын,
Сәнді өмірдің тұсында-ай!

Ия, Қаншайым да ұзақ ғұмыр сүре алмады. Аз ғұмырында көп істер тындырды. Озінен де онген ұрпақтары, ұстаздың атын шығаратын онсегілі шәкірттері - Қазақстан Республикасы халық ағарту ісінің үздігі Қаншайым Нұрманованы - Кеңес Одағының Батыры Жазықов Қожабайдың асыл жарын ұмытпас! Оның аруағы алдында ордайым тағзым етуге тұрарлық тұлға.

Жазықов Қожабай туралы көп жазып, елге белгілі жәйттарды қайталамай-ақ оқушы қауымды жалықтырып алмау үшін, елу жылдығында өзі естіген жолдармен естелігімізді тәмамдауды жөн көрдік.

Оймауыттың ойында,
Жем – Сағыздың бойында.
Ақботаның қасында,
Ұлы Самның ортасында.
Мәстағаттың қырқасында,
Қоскөлдiң жағасында.
Еңейтiнiң сағасында,
Қызылбұлақ сайында.
Жылында емес айында,
Қөжексiң жүрген жатыр жол –
Үлкен жүрек Батыр-ол!

Евразияны шарлаған,
Ел бақытын барлаған.
Елі үшін терлеген,
Құлашын кеңге сермеген.
Батыры еді елімнің,
Кішіпейіл орқашан,
Сыйлайтын оны барша жан.
Ағарған шап ақылдан,
Мәртебесі биік баршадан.
Жаны таза молдірдей,
Қызылбұлақ осындай.
Қарапайым сал мінез,
Жаңа туған құлындай.
Ақылдың кені дана еді,
Абай-ата ұлындай.
Сексенге келіп отырсаң,
Корер-ек тағы толғанып.
Қасымызда сен тұрсаң,
Құшар едік қомданып.
Тілекті құдай бермеді,
Көп жыл өтті көрмедік
Жаның болсын жәннатта,
Жақсы керек ол жаққа!
Олсең де сен тірісің,
Әруағың керек қазаққа!

Сматолла Беркімбаев,
дербес зейнеткер

ЕСІМІ МӘҢГІ ӨШПЕЙТІН АЗАМАТ

СОКП Орталық Комитетінің 1954 жылғы қазан Плену-
мынан кейін бұрынғы территориялық-өкімшілік құрылым-
дар қалпына келтірілді. Кезінде таратылып, басқа аудандарға

косып жіберген аудандардың қатарында Байганин ауданы да қайтадан қалпына келіп, орталығы Қарауылкелді станциясында шаңырақ көтерді.

1965 жылы қаңтардың 12 жұлдызында Қарауылкелдіде Байганин ауданы коммунистерінің аудандық партия конференциясы өткізіліп, конференциясының делегаттары аудандық партия комитетінің құрамын сайлады. Аудандық партия комитетінің Пленумы мені аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы етіп сайлады. Сонымен бірге пленумда аупарткомның бөлім меңгерушілері мен нұсқаушылары бекітілді. Қожабай Жазықов нұсқаушының бірі болып тағайындалды.

Сойтіп мен 1965 жылдың қаңтар айынан бастап Кеңес Одағының батыры Қожабай Жазықовпен бірге қызметтес болдым. Ардақты ағамыз Қожабайдың бұл дүниеден озғанына бірнеше жылдар өтсе де, оның жарқын бейнесі, асыл тұлғасы, іс-әрекеттері онымен бірге қызметтес болған жолдастарының есінде мәңгі сақталуда. Қожекен тапсырылған іске үнсімі үлкен жауапкершілікпен қарайтын, тиянақты орындайтын. Көкірек көтеріп, мақтануды білмейтін жан еді.

Аудандық партия комитетінде аз уақыт қызмет істегеннен кейін, Қожекен аудандық атқару комитетінің төрағасының орынбасары қызметіне жоғарылатылды. Бұл жауапты жұмыста ол, туған ауданының мәдениетін, экономикасын көтеруге барлық білімін, күш-жігерін аямай жұмсап, мейлінше адал қызмет етті. Соның арқасында Қожекен аудан партия активімен еңбекшілері арасында үлкен абыройға ие болды.

1971 жылдың жазында аудан көлемінде мүлде жаңбыр жаумай, қатты қуаңшылық қалыптасты. “Оймауыт”, “Матайқұм” кеңшарлары өскери зонадағы Дауыл, Шошқакол өңірінен мал азығын дайындауға мәжбүр болды. Ал, бұл жақтан дайындалған қыруар мал азығын қыстақтарға тасып

жеткізуге кеңшарларда техника күші жеткіліксіз еді. Міне, сондықтан дайындалған пішеннің қар түскенше тасылмай, далада қалып қою қаупі тұрды. Сол кезде облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Н.И.Журинге алыс жерден дайындалған мал азығын тасымалдаудағы қалыптасқан қиын жағдайды мәлімдеп, “Оймауыт”, “Матайкүм” кеңшарларына фондыдан тыс қуатты бірнеше К-700 тракторларын беруді сұрадық. Н.И.Журин ондай мүмкіндіктің жоқ екендігін айтты. Біздер, олай болса Ленинград қалалық партия комитетінің атына қуаңшылыққа ұшырап, үлкен қиындық көріп жатқан шалғай шол далада орналасқан мал шаруашылығымен айналысатын ауданға обком атынан жәрдем көрсетуді сұраған қатынас қағаз беруді сұрадық. Осы жұмыспен Кеңес Одағының Батыры Қожабай Жазықовты жіберетінімізді айттық. Бұл ұсынысымыз қабылданды. Қожекен іссапармен Ленинградқа барып, қалалық партия комитеті хатшысының қабылдануында болып, шаруасын орындап, елге оралды. Көп кешікпей-ақ қуатты алты К-700 тракторлары ауданға келді.

Алыстағы әскери зонадан дайындалған мал азығын аталған совхоздар жылы күзде қыстақтарға тасып алды. Қожекеннің осы сәтті сапары арқасында бұл шаруашылыққа мал қыстату науқаны ұйымшылдықпен өткізіліп, саулықтар қыстан күйлі шығып, шопандар қауымы толді көп алды.

Аудандық Кеңес атқару комитетінің торағасы К.Алтаев басқа қызметке ауысып, орнына облыстық ауылшаруашылық басқармасы бастығының орынбасары болып қызмет атқарған Мұрат Жүсіпов келді. Ол бір жыл жұмыс істегеннен кейін, орта мектеп жанындағы ағаш өскен алаңның қасынан екі үй салғызады. Бұл үйлердің құрылысы біткен соң біреуіне өзі кіретінін, ал екіншісіне Сіз кірсеңіз қайтеді-десді. Мен ол үйге кіруден бас тарттым. Ол үйге аудандық

атқару комитетінің орынбасары Қожабай Жазықовтың кіргені лайықты болар дедім. Ол кезде Қожекен теміржолдың арғы бетіндегі жеке үйінде тұратын. Сонымен жаңа үйге Қожекеннің отбасы орналасты. Қазірде сол үйде үлкен баласы Балғали тұрып жатыр.

Зейнеткер болған ардақты ағамыз науқастанып, кенеттен қайтыс болды. Бүкіл аудан жұртшылығы жиналып, ақырғы сапарға шығарып салды, қайғылы қазасына ортақтасты.

Қожекеннің 75 жасқа толуына байланысты зайыбы Қаншайым, балалары, тума-туыстары ас беріп, атап өтті. Облыс орталығынан Қожекенмен бірге қызметтес болған бір топ азаматтарды облыстық соғыс және снбек ардагерлері Кеңесінің торағасы Асанғали Шынбаев бастап барды. Аудандық мәдениет үйіне көп халық жиналып, аудан әкімі Түрікпенбай Айжарықов мәжілісті бастап, Қожекеннің жолдастары сөз сойлеп, еске алдық. Кесенесінің басына барып, гүл шоқтары қойылып, күран оқылды.

Ақтобе қаласының әкімі Елсусін Сағындықов мырзадан Қожекенді бұрыннан білетін қазір қалада тұратын ардагерлер: Қалау Рыскелдин, Сәндіғали Хұсайынов, Ниетжан Беріков, Жадығұл Құлмағанбетов, Сматалла Беркімбаев, Шора Атантовтар қол қойып Қожекеннің есімін ұрпақтар есінде мәңгі қалдыру мақсатында қаланың бір кошесін Қожабай Жазықовтың атымен аталуын сұрап отініш жасадық. Қала әкімі бұл ұсынысты мақұлдады. Қалалық мәслихаттың сессиясы бұрынғы Донской кошесін Қожабай кошесі болып аталсын, деген шешім қабылдады. Сойтіп, Қожекеннің есімі Ақтобе қаласынан мәңгілік орын алды.

Қожекеннің зайыбы Қаншайым жеңгеміз ұлағатты ұстаз еді. Қарауылкелді орта мектебінде көп жылдар бойы қазақ тілі мен әдебиет пәнінен сабақ берді, ауданның озат оқытушысы болды.

Қожекен мен Қаншайым жеңеміз бес бала тәрбиелеп өсірді. Олардың бәріне жоғарғы дәрежелі білім алуларына жағдай жасады. Тамара, Балғали, Мақпал - ата-ана жолын куган ұстаз, Темірғали - инженер, Лаура - дәрігер, қаладағы N 2 емхананың бас дәрігері, қалалық мәслихаттың депутаты, қаланың қоғамдық өміріне белсене қатынасады.

Біздер жасы үлкен ағалары Қожекен балаларының жақсы істеріне сүйсініп отырмыз.

Ардақты азамат, Кеңес Одағының Батыры, Байғанин ауданы топырағының абзал перзенті, Қожабай Жазықовтың дүниесі салғанына көп жылдың жүзі болды. Мәңгілік өмір жоқ, ол табиғат заңы. Бірақ Қожекендей азаматтың есімі ұрпақтар есінде ұдайы сақталары сөзсіз.

**Орынбасар Мұңайтбасов,
дербес зейнеткер**

ҚОЖЕКЕН - ТАБИҒАТЫНДА ҰСТАЗ

Етек-жеңі жинақы келген, етсіз қыр мұрнына жақын орналасқан қос жанары ерекше түс беріп, астыңғы қайқылау ерні оны қоректендіре түскендей, келбетті, шағын денелі, ақ шашты кісі менің қоз алдыма кешегідей елестейді.

Осы бір жылы жүзді, асыл аға, абзал жанды үлкен де, кіші де, лауазымы жоғарылар да, қатардағы қарапайым еңбеккер де аса құрметпен “Қожекен” деп айтушы еді. Әрине, қазақта “Пәленшекке”, “түгеншекке” деп үлкенді сыйлау, құрметтеу белгісі ретінде ертеден-ақ өмірге енген, ол қазір де жалғасып келеді.

Алайда бұл сөз Қожекенге арнап айтылғанда одан адамның сол кісіге деген шынайы мейірімі, терең достығы, адал жолдастығы, ақ пейілі көзге ұрып тұрғандай айқын сезілетін.

Осындай дәрежеде еліне қадірлі болған азамат. Совет Одағының Батыры Қожабай Жазықовтың жасы жаңа ғасырдың басы - 2000 жылы дәл 80-ге толады екен. Ол Байғанин ауданының топырағында туып-өсіп, бүкіл саналы ғұмырының тыныс-тіршілігін, жалпы өз тағдырын соңғы демі біткенше туған жерінен ажыратып алғысыздай тығыз байланыстырған адам.

Батыр ағаны сырттай естігенім болмаса бұрын көрмегенмін. 1949-50 оқу жылында оныншы класта оқып жүргенімізде тарихтан сабақ берді. Сол жылы Ақтобе оқытушылар институтын бітіріп келген екен. Біз оған қызыға қарайтынбыз және оның сабағын асыға күтетінбіз. Басын шалқайта ұстап, ойлы көзімнен класты бір шолып шығып биязы да ырғақты дауыспен әр сөзін салмақтай түсіп жаңа сабақты бастап кеткенде оқушылардың назарын өзіне еріксіз аударып алатын. Оқиганың болған уақытың, оның мазмұны мен мәнін, жеке адамдардың аты-жөнін есте ұстау арқылы тарихты меңгеруге болатындығын жиі ескертіп отыратын. Біз де солай жасауға тырысатынбыз.

Менің өзім сол кісінің ықпалы ма, тарихшы болуды армандайтынмын. Есімде қатты сақталыпты, математикадан сабақ беретін бір ағай өз сабағы үстінде “Сені осы Қожекен тарихқа жақсы дейді ғой” - деп мысқылдағандай сынай танытқаны. Онысы орынсыз да емес еді, мен математикадан шорқақтау болдым, тіпті сол пәнді онша ұнатпайтын да едім.

Қожекеннің сабаққа енгенде көрсеткіш таяғы мен картасы қолынан қалмайтын. Әсіресе екінші дүниежүзілік соғыс тақырыбында айтқанда ерекше бір сезімге боленетін. Біз сол оқиғалардың бәрінің де бел ортасында Қожекен ағамыз жүргендей шынайы мақтаныш сезіміне боленетінбіз.

Оныншы класты бітіргесін, мен Орал педагогикалық институтына оқуға, тарих емес, сол кезеңде аудан

мектептерінде маман жетіспейтін жаратылыстану факультетіне түстім. Оны 1955 жылы бітіріп аудан орталығындағы өзім он жыл оқыған мектебіме жұмысқа орналастым, дәл сол жылы Қожекенмен жолымыз қайта тоғысты, бір жыл оқытушы, келесі жылы мектеп директоры болды. Содан 1961 жылға дейін мектепте бірге жұмыс жасадық. Бірде сабағыма келген Қожекен “Сені тарихшы болмады-ау дейтін едім, есесіне жақсы химик болып шыққаныңа көзім жетті” деген сөзін өлі күнге мақтанышпен еске түсірсемін.

Сол бір жылдары мектеп үшін Қожекеннің басшылығымен көптеген істер тындырылды, мектеп жанынан қосымша оқу корпусы, жаңа шеберхана салынып пайдалануға берілді, мектеп, жатақхана төңірегі көгалдандырылып, көріктендірілді.

“Жұбанияз бұлағы” деп аталатын Жем арнасына жақын жерден бақша участігі игерілді. Одан жылма-жыл мол өнім алынып, интернатқа қысқа керекті картоп дайындау, артық өнімді сатып, түскен қаржыны мектептің материалдық базасын нығайтуға жұмсау дағдыға айналды. Осы істердің басықасында болып, қолма-қол басқарған Қожекен тап осы жылдары өзінің ұстаздық-ұйымдастырушылық істі жетік білетін қабілетін айқын көрсетті. Сол жылдары мектепте ұстаздық еткен, кейін облыс, аудан көлемінде жауапты қызметтерде болған Нәріков Әйладір, Тойжанов Өтеміс, Сарыбаев Сүндет, Тасқынбаев Хамит, өмірден қыршын кеткен аяулы жазушы Жармағанбетов Тобық, үздік математиктің бірі Мұқанов Насыролла тағы басқаларымыз Қожекеннің ойлаған ісін жүзеге асыруға дұрыс қолғанат бола білдік деп ойлаймын. Етене жақындасып кеткеніміз сондай ол кісімен ағамыздай сыйласумен бірге, сөксілеп өзілдесуге де баратынбыз. Оны Қожекен жақсы түсінетін де еді. Оның мінезінің бір ерекшелігі – сөзге сарандығы, алғашқы көрінген адамға

тұйықтау көрініп, шешіліп сойлемсіздігі. Бірақ Қожекен белгілі бір тақырыпта талас туа қалса немесе бір нәрсеге басқа бірсудің көзін жеткізу қажеттігі туса ол өзінің логикалық шеберлігін айқын танытып, нақты фактілермен жан-жақты дәлелдейтін.

Әлі есімде жоғарыда аталған жолдастардың бірқатары бар, далалағы бақшаға балалармен бірге жұмысқа баратынбыз. Жемнің жағасында дем алып отырғанымызда бірде қайсысы екенін ұмытыппын, мүмкін Тобық болар: “Осы, Қожекен, Сіз батыр атағын қандай ерлігіңіз үшін алдыңыз” – деп тотеннен сұрақ қойды. Қожекен ойлы жүзімен айналаны бір шолып шығып, бәрімізді де ынтықтыратын сұрақ екенін түсінген кейіппен әңгімесін бастап кетті: Мен соғысқа 22 жасымда бардым. Оған дейін Оймауыт селолық Советіне қарасты Амангелді атындағы бастауыш мектепте оқытушы болып жасағанмын. 1942 жылы үш ай Бугурруслан қаласындағы атқыштар курсына дайындықтан өтіп, алты айдай Воронеж майданында пулеметшілер бөлімшесінің командирі болып соғысқа қатыстым. Осы шындалу мектебінен өткеннен соң, сол жылы тамыз айында атқыштар дивизиясының барлаушылар бөлімшесінің, кейін взвод командирі болдым. Содан үш ай бойы 1945 жылдың қаңтарына дейін осы қауіпкері мол жауынгерлік міндетті атқаруға тура келді. Кемнің қабырғасының қалыңдығын олшеп көріп бір философ: “Кемшілер өлімінен 4 елі ғана қашықтықта жүреді” екен дегендей барлаушылар да әрбір жорығында өліммен бетпесте кездесуге баратындай еді. Бір жақсы жері менің қарамағымдағы жігіттердің ынтымақшылдығы, батылдығы бір-біріне сай жастар еді. Олар тәртіпті бұлжытпай орындауымен қатар өзара тез ұғынысатын, қиындыққа мойымайтын, әр уақытта бір-біріне көмекке келетіндей дос-бауырға айналды. Менің олармен қатынасым да кіршіксіз достыққа

негізделді. Соның нәтижесі болар берілген өскери тапсырмаларды қобіне мүлтіксіз орындап отырдық. Жаудың стратегиялық бекіністерін, шабуылға қолайлы осал тұстарын, озендер мен батпақтарын, қолайлы арналарын анықтау, қажетті жағдайда өз өскерімізге кездесетін кедергі тосқауылдарды алдын-ала жою, “тіл” әкелу тапсырмаларын орындағанымыз үшін жігіттермен бірге өзім де, үш жыл ішінде “Ерлігі үшін” медальмен, “Қызыл жұлдыз”, үшінші дәрежелі “Данқ” ордендерімен наградталдым. Бірде жаудың блиндажына шабуыл жасап, бір неміс офицерін “олжалап” өз жағымызға бүкіл құрал-жабдықпен аман әкеліп тапсырдық. Сол офицердің планшетінен табылған мәлімет біздің дивизияның нәтижелі шабуылға шығуына мүмкіндік жасады. Осы еңбектеріміздің нәтижесі болар 1945 жылы 4 апрельде маған “Алтын жұлдыз” және “Ленин” ордені қоса тапсырылды, - деп Қожекен әңгімесін тиянақтады. Соғыста жойып жіберу, талқандау, қырып салу болмаса жеңіс те жоқ. Барлаушы да ондайдан қашық кете алмайды, бірақ талай кездесулерде трибунада ондай сөздерді айтуды өзіне қол көрмейтін, бұл туралы әңгімеде өзінің тұйық салмақты мінсінен ешбір ауытқымайтын Қожекеннің, ол басқарған взводтың ерлігі Қазақ Совет Энциклопедиясының 4-томынан 217 бетінде толық көрсетілген.

1961 жылы Қожекен аудандық мәдениет бөліміне бастық, одан аудандық партия комитетіне лектор-консультант болып кетті. Содан Темір, Байғанин аудандары қосылғанда Қожекен Темір өндірістік партия комитетіне нұсқаушы болып, үйі соған көшіп кетті.

1965 жылы Байғанин ауданы өз дербестігін қайта алып, Қарауылкелді станциясының басына қоныс тепкенде Қожекен аудандық партия комитетінде нұсқаушылыққа келіп, жолымыз қайта тоғысты. 1968 жылы Қожекен аудандық

Совет атқару комитеті торағасының мәдени жұмыстар жөніндегі орынбасары қызметіне барып, құрметті пенсияға шыққанша сол орында жасады. Мен бір жылдан соң аудандық партия комитетінің ұйымдастыру бөлімінің меңгерушілігіне бардым, осы жұмыста тапжылмастан 21 жыл жасаппын. Осы жылдарды да Қожекенмен жиі кездесіп кабинетіне барып солемдесіп, отбасылық жағдайда да аралас-құралас болып тұрдық.

Қожекен табиғатынан ұстаз еді. Ол оның ісінен, сөзінен көрініп тұратын. Бір күні әңгіме арыз жайлы болды. Сонда Қожекен арызды кімге тексерту және қалай тексеру керектігіне тоқтала келіп, ертеде грек философы Биант: “Екі досыңның арасындағы талас мәселесін шешкеннен, екі дұшпанның арасындағы мәселені шешкен жақсы, өйткені досыңның бірі жауына айналады, ал жауыңның бірі досына айналады” деген екен. Осындай жай өмірде кездесе берсе дегені бар. Осы мысалдың растығына талай рет көзім жетті.

Қожекеннің көзі тірісінде біз оны әрдайым ұстаз тұттық.

**Әйладір Нәрікұлы,
зейнеткер**

ҚАМҚОР АҒА

Совет Одағының Батыры, ардақты азамат, асыл аға Қожабай Жазықовпен бірнеше жылдар бірге қызметтес болдым. Мен 1955 жылы институтты бітіріп келгеннен кейін Жарқамыс орта мектебінде математика пәнінің мұғалімі болып орналастым. Қожекен 1956 жылы осы мектепке директор болып тағайындалды. Бір жылдан кейін мені өзіне жәрдемші, яғни оқу ісі жөніндегі орынбасары етіп, қалап алды. Содан 1960 жылдың қыркүйегіне дейін аудан орталығындағы ең

үлкен, талай ұрпақтар, елдің белгілі азаматтары (ғалым, ақын, жазушы, қоғам қайраткері) болған адамдар оқып, дәріс алып, тәрбиеленген білім ордасының ыстығы мен суығына, абырой-атағына бірдей ортақ болдық.

Мен Қожекенді жан-жақты, өте жетек білдім деп айта алмаймын. Ол қарапайым да кішіпейіл, аса ұстамды, байсалды, асып-саспайтын, мақтанып тасымайтын, көп сырлы тұлға еді. Сондықтан да ол кісінің сырын, жан дүниесін, қабілеті мен қасиетін толық біліп, түсіндім деп айту кімге де болса артық болар еді. Дегенмен Қожекен ағамызбен бірге жүріп, қызметтес болған жылдардағы есте қалған кезеңдерді, өзімнің ағаға деген шынайы сезімімді естелік кітапқа ұсынуды жөн көрдім.

Менің 1957 жылы 22 жасымда мектепте оқу ісінің меңгерушісі болып тағайындалуыма Қожекеннің қарсы болмай, құптағанын білсемін. Бір жылдай ғана қызметтес болған мерзім ішінде ағамыз кімнің кім екенін тани білген ғой деймін. Мен бұл жерде өзімді дарын едім деп мақтанудан өте аулақпын. Айтайын дегенім - Қожекеннің жаман менен жақсыны, ақ пенен қараны ажырата білетін, шалақ кесіп-пішпейтін, әр нәрсеге де терең үңілетін, жастарға шын мәнінде қамқоршы, ақылшы, сыншы болғандығы.

Мектептің сан қилы, ұшан-теңіз оқу-тәрбие жұмысына байланысты мәселелердің бәрін Қожекен маған сеніп тапсыратын. Мен де оны дұрыс түсініп, көрсетілген сенімді үлкен жауапкершілікпен, тындырымды ақтауға бар күшім мен білімімді аямадым.

Қожекенге көбіне мектептің шаруашылық жұмыстарымен айналысуға тура келді. Ойткені - отызыншы жылдарда салынған мектеп таршылық ете бастады. Қосымша класс бөлмелерін, еңбек сабақтарын өткізетін шеберханалар салу қажеттілігі туды. Оған ақша-қаражат табу керек болды. Ол

кезде де орталықтан коп қаржы беріле қоймайтын. Қожекен аудан басшыларымен, колхоз басқармаларымен сойлесіп, тіл табысып, ақша табу мәселесін шешті. Сойтіп, бір-скі жыл ішінде бастауыш кластар оқитын болмелер, балалар жатақханасының үіі, шеберханалар салынып, оларға құрал-жабдықтар алынды. Бұл оңай емес, қыруар еңбек болатын. Қожекен ерінбей-жалықпай, соңынан қалмай, жас оспірім ұрпақтың сапалы білім, саналы тәрбие алуына жағдай туғызуға белсене қызмет етіп, бітірді.

Үкімет басына Н.С.Хрушев тұрған жылдары жан басына шаққанда ет пен сүт өндіру жөнінде Американы қуып жетіп, озып шығу деген ұран тасталды. Осыған байланысты мектептерге де бірқатар істерді атқару жүктелді. Оқушыларды тез осетін үй қоянын өсіруге жұмылдыру жоспарланды. Ал оны іс жүзіне асыру үшін тағы да қаражат табу қажет болды.

Қожекен ағамыз мұның да ретін тапты. Алғашында қоян өсіру жатақхананың ескі үйінде қолға алынды. Оның едені жер болатын. Үй қояндары ін қазып алып, тағы болып кетуге айналды. Барсаң, інге кіріп, шықпай қояды. Олардың жер астындағы іні ішінде не күй кешіп жүргенін, кожектеп жатыр ма, жоқ па, саны қанша болды біле алмай, басымыз дал болды. Әрі қарай бұл қалпында қалдыруға болмайтын еді. Жаз шыға Қожекен “Ақжар” колхозының басқармасы Қ.Жұмағалиевтен қоян ұстайтын үй салуға керекті қаражатты сұрап алды. Тез арада шағын құрылыс аяқталып, едені цементтеліп, әр қоянға болек үйшік жасалынды. Енді қояндар ін қаза алмайтын болды. Барсаң, бұрынғыдай қаша жөнелмейді, сол жерде кожектейді. Бәрі коз алдында. Бір қиын болғаны, таршылық уақыт қой, отын тапшы, пеш салынбаған болатын. Қыстың аязды күндері жаңа туған көжектер тоңып, қатып қалып жатқан кездері де болып тұрды.

Тағы есте қалған жәйт мынау. Жоғарыда айтылғандай, Қожекен жастарды баулып, жөн сілтесп отыратын. Ол кезде жоғары класс оқушылары жазғы демалыс кезінде колхоз-совхоздарға өндірістік практика деген атпен жазғы маусымдық жұмыстарға жіберілетін-ді. Оқу жылының аяғына таман 1959 жылдың май айының ішінде аудандық мәдениет үйінде совпартактивтің жиналысы өтті. Онда шаруашылық басшылары, партия ұйымдарының жетекшілері түгел жиналды. Осы үлкен жиынды пайдаланып, оқушылардың өндірістік практикасын өз мәнінде, талапқа сай ұйымдастыру, оларға тұрмыстық жағдай туғызу туралы айту керек болды. Бұл міндетті Қожекеннің маған жүктегені бар емес пе. Шынымды айтсам, абыржыңқырап қалдым. Жас жігітке мұндай ауқымды топ алдында, елдің ығайы мен сығайы жиналған активте сөйлеу оңай болып па? Күмәнімді, жүрексінетінімді және ойдағы бар мақсатты жеткізе аламын ба деген күдігімді айтпай қалғаным жоқ. Қожекен болса, маған жігер беріп, қайрай түсті. “Ел азаматтары саған жас бала емес, басшы кадрлардың бірі деп қарайды. Аудан активтерімен, ел өмірімен араласып, өзінді де көрсете білуің керек” – деген ақыл-кеңесін білдірді. Ойлап қарасам, ол ағаның ініге деген шынайы қамқорлығы, болашақты ойлағаны екен. Көруге тура келді. Үлкен жауапкершілік жүктелгенін сезінгенім сондай, көп ойланып, айтар пікіріммен ойымды жинақтап, бір жүйеге келтіргенше маза таппадым. Әйтсеуір, абырой болғанда, бәрі де өз мәнінде, жақсы шықты деп баға берілді. Қатты қуандым.

Қожекен мінезі кең, алды ашық, асқан сабырлы, шамалыға апшып, қаймыға қоймайтын жан еді. Оған бір мысал 1958 жылдың қыс айының бірінде ата-аналар жиналысы шақырылды. Әдетінше, мектептегі оқу-тәрбие жұмысының жай-күйі, ата-аналардың міндеттері туралы сөз болмақшы.

Мұндай жиындарда баяндаманы мектеп директоры жасайтын. Бірақ сол күні Қожексең тығыз шаруасы килігіп, жиналыс откізуді маған жүктеп, кетіп қалған еді. Мен керекті материалдарды жинақтап, мықтап дайындалып-ақ алғанмын. Ойткені ата-аналар ішінде әртүрлі мінезді, түсініктері әр қилы адамдардың болатыны маған жақсы мәлім.

Корсетілген мерзімде, кешкі сағат 7.00-ге ата-аналар жинала бастады. Сол күні мектепте ғана емес, бүкіл аудан орталығында жарық болмай қалғаны. Ол кезде электр жарығын қараңғы түскеннен түнгі 12.00-1.00-ге дейін шағын дизель электростанциясы беретін. Соған сеніп кеткенбіз ғой, керосин шамдар дайындалмай қалыпты. Қырсыққанда, мектептің шаруашылық жөніндегі меңгерушісі де табыла қоймады. Амал жоқ, ата-аналарды таратуға тура келді. Қатты қысылдым, ұят болды, елді жинап, әлек еттік. Онымен қоса, сол күні жиналысқа ата-ана ретінде аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Н.Абатовтың келе қалғаны бар емес пе. Ертесіне болған жағдайды Қожексең айтып жатырмын. Маған дейін аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі А.Сойталин телефон соғып үлгерген екен. Әрине, оған Н. Абатовтың айтқаны көміл.

Қожексең менің қысылып тұрғанымды сезіп: “Әйладір, сен саспа, бұл жерде сенің кінәң жоқ. Электр жарығымен қамтамасыз етпей отырған аудан басшыларының өзі кінәлі. Мен оларға солай жауап бердім” – деді.

Қожексеңнің скеуіміз оңаша отырғанда шын нистімен ақыл ретінде маған айтқан мына бір сөздері ұмытылмай, есімде қалды. “Әйладір, - деді, - үйленіп, үй болу керек, “бас скеу болмай мал скеу болмайды” деген қазақтың ұлағатты қарттарынан қалған сөз бар. Жар таңдауда жаңылыспа, өзің тең, білімі бар, маман адамға үйленсең, бұралаң-бұлтарысы болмай тұрмайтын тұрмыс жолдарында түсінікпен, сыйластықпен өмір сүруге болады”.

Ат жалын тартып мініп, жұмыс істеген бес жыл ішінде (үйленгенге дейінгі) талай адамдар үйлесу туралы кеңес берді ғой. Бірақ солардың ішінде Қожекеннің жоғарыда келтірілген ақыл-кеңесі коңіліме ұялап қалыпты.

1965 жылы Байғанин ауданы қайтадан қалпына келтіргеннен кейін, Қожекенмен аудандық партия комитетінің аппаратында бірге жұмыс жасастық. Мен ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі болып сайландым да ол кісіні өзінің келісімі бойынша аудандағы партия комиссиясы председателінің міндетін атқаруды жүктеп қойдық. Бұл аса жауапты, адам тағдыры шешілетін жұмыс болғандықтан, өмірден коргені мен тоқығаны мол, тәжірибелі, білікті адам ретінде Қожекенге сенім корсетілді. Қандай бір шисленіскен, қиын да даулы мәселелерді шешуде Қожекен аса байсалдылық пен білгірлік корсететін.

Бір мысал. Абай атындағы совхоздың партком секретары А.Жаналиннің үстінен облыстық партия комитетінің атына арыз түскен екен. Совхоздан ішіп-жеп қойды, үйтті де бүйтті деген фактілерге толы. Арызды тексеруге Қожекен скеуіміз бардық. Ондағы ойымыз-арыз жазушы сол елдің адамы. Ондағылар Қожекеннің жерлестері, ағайын-тума, жекжаттары болып келеді. Ел азаматтарының ара-жігін, туыстығын, мінез-құлқын Қожекеннен артық білетін адамды табу қиын. Ауылдық жерде мұны ескермесе, ыңғайсыз жағдайға кезігіп қалуың қиын емес.

Жаз айы болатын. Арызда көп адамдар аты аталған: малшылар, механизаторлар, ауыл активтері. Олар әр жерде, мал жайылымдарында, дала қостарындағы жұмыс басында. Сондықтан да комиссия құрып, бір жағын өзім, бір жағын Қожекен басқарып, совхоздың партком мүшелерімен бірге тексеруге аттандық.

Қожекен кімнің кім екенін, кімге кім жақын, кім шындығын айтады, кім кімді жақтайды т.б. бәрін де алақанға жайғандай айтып берді. Бұл арызды жан-жақты тексеруге, дұрыс, объективті қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Тексерудің нәтижесімен аудандық партия комитетінің бюро мүжлісі өткізілді, тиісті шаралар алынды. Ал арыз иесі болса, біздің тексеру қорытындымызға риза болмай, Орталық партия комитетіне шағым жолдапты. Сол бойынша облыстық партия комитетінен жауапты қызметкер келіп, қайта тексеру жүргізіп, біздің жасаған қорытындымызды толығынан қуаттап кетті. Онысымен тұрмай, ол әдейі арызшының үйіне барып, қонақ болып, бір қойын шығындатып кетіпті.

Біз Қожекенмен Байганин ауданы тарап, Темір территориялық ауыл шаруашылығы өндірістік басқармасы құрылған кезде 1963-1964 жылдары Темір қаласында бір үйде қорші тұрдық. Бір қазаннан ас ішіп дегендей, отбасымыз, балаларымыз араласып, тату-тәтті күй кештік. Қожекеннің үйіндегі Қаншайым жеңгеміз ашық, ақ жарқын, адам жатырқамайтын, көпшіл адам болатын. Қожекеннің жастай қайтыс болған Оладан деген інісінің жалғыз баласы Серік пен оның әжесін қанаттарының астына алып, бағып, тәрбиелеп, өз қолы өз аузына жеткенше қамқорлық жасап, жеке үй қылып шығарғанын бүкіл жұрттың бәрі біледі.

Біз әр уақытта Қожекенмен сол Темірге көшіп келген ауылдың 2-3 үлкен ағаларын шақырып, қонақ еткенімізде, ол кісі: “Шырақтарым, біздерді үнемі шақыра бергенше, ел басқарып отырған ағаларыңды да ұмытпаған жөн,” - дейтін. Біздің жастығымыз шығар, бастық шығару - жағымпаздық белгісі деп ойлайтынбыз. Қамқор ағаның бұл да бізді ел, адам, орта танысын деген тілегінен туған ойы екен ғой.

Қожекеннің асылдың сынығы, тұлпардың тұяғындай балаларын көргенде, сонау алыста қалған жылдары, тату-тәтті

бірге өткізген күндері, асыл ағаның бейнесін есімізге аламыз.

Халқының мақтанышы болған ардақты азамат, ұзақ жылдар бойы ұстаздық еткен, партия, совет қызметінде мінсіз еңбек сіңірген Қожекеннің ұмытылмас келбеті халқына, еліне қызмет ететін азаматтардың талайына үлгі, өнеге болмақ.

Мұхамбет Молдағазин,
дербес зейнеткер

НАҒАШЫ ЖҮРТЫ – БАРАҚ БАТЫР

Қожабай ағамыз біздің әулетке туыстық жағынан жиен болады. Біздің тегіміз аталарымыз Табын руы Сатыбалдыұлы Барақ батырдан тарайды.

Қожабай ағамыздың анасы Сарыалтын біздің апамыз болады. Әкем Молдағазы айтып отыратын, біздің аталарымыздың жақсы қасиеттері апаларымыз, қыздарымыз арқылы жиендерімізге дарыған деп.

Қожабай ағамыздың анасы Сарыалтын апамыз бізді өлгенше төркін қылып жақын тұтты. Апамыз өте сабырлы ақылды адам еді. Әкем Молдағазы Қожабай ағамыз соғыстан келгесін “Даңқ” орденінің толық кавалері Ешбаев Сәрсенғали екеуіне бірігіп, ат шаптырып той жасады. (Ешбаев Сәрсенғали да бізге жиен еді.)

Қожабай ағамыз біздің семьямызды үлкен қамқорлыққа алып, материалдық жәрдем беріп отырды. Қожекен Жарқамыс орта мектебінде ұстаз, мектеп директоры болғанда сол мектепте оқыдым. Кейіннен партия, совет органдарында жоғарғы басшылық жұмыстарға ауысты.

Қожекен ағамыз өте кішіпейіл, сабырлы адам еді. Мол қабілеті, білімі бола тұрса да жоғарғы мансапқа ұмтылмай-

тын еді. Созді көп тыңдап, аз сөйлейтін. “Алтай” совхозында, кейінде жаңадан ұйымдасқан “Дияр” совхозына директор болып жұмыс жасап жүргенімде жұмыс бабымен ауылға, үйге жиі келіп тұрды. Бар ақылын аямай, сабырмен түсіндіріп отыратын.

Қожекеннің бірден-бір жақын нағашысы ретінде біздің әулетті Қаншайым жеңгеміз де қатты сыйлайтын.

Еліне, туған жеріне қалтықсыз қызмет етіп, артына жақсы сөз қалдырған Қожекен еске түскенде “Топырағы торқа болсын, пейіште нұрың шалқысын”, деп іштей дұға оқимын.

Бозша Әділов,
соғыс және еңбек ардагері

БАЛА КЕЗДЕН БІРГЕ ӨСТІК

1934-35 жылдары скеуіміз бір класта оқыдық. Тату-тәтті қатынаста болып, қимас дос-жолдас атандық. Бізбен бірге Мұқашев Жанабай, Нұрмағанбетов Алпысбай, Аманжолов Әжібай, Оразалин Ермекбай, тағы басқа азаматтар оқыды. 7-класты бітіргеннен кейін әркім әр жаққа білім, мамандық алу мақсатында аттанып кете барды.

Қожекен мектепте алдыңғы қатарлы озат оқушы атанды. Тәртіпті, қатар құрбыларына сыйлы, беделді болды. Онша көп сөйлемейтін, орынсыз сөзге тиіспейтін, мінезі салмақты еді. Мен 1938-39 оқу жылында Ақтөбе қаласындағы орыс-қазақ педагогикалық училищесіне түсіп, оны 1941 жылы бітіріп шықтым. Менен Қожекен бір жыл кейін Ж.Мұқашев екеуі Ақтөбедегі 2 жылдық оқытушылар институтының тарих факультетіне түсті.

Ұлы Отан Соғысы басталған күннің ертесіне барлық оқу орындарының түлектері мен студенттерін облыстық әскери

комиссариатқа шақырып алып әртүрлі әскери оқуларға жіберіп жатты. Сонда Қожабай досымды кездестірдім. Содан кейін одан көз жазып қалдым.

1946 жылдың мамыр айында соғыстан елге аман оралысымен-ақ бірге оқыған жолдастарымды, оның ішінде Қожаскенді іздестірдім. Керемет жаңалыққа кенелдім. Ол Совет Одағының Батыры атағын алыпты. Өзі бітіре алмай кеткен институттың тарих факультетінде оқуын жалғастырып жүр екен. Кейін оны бітіріп, ауданда жетекшілік қызмет жасады. Онымен өзара байланысымыз үзілген жоқ. Бас қосқан сәттерде өткен-кеткендерді айтып, қызық әңгімедүкен күрушы едік.

Озық ойлы, байсалды, өмірді терең түсінетін Қожаскенмен кейінгі өміріміз ортақ болды деуге негіз бар. Қыз беріп, туған құда болдық.

Көптілеу Бөлтеев,
соғыс және еңбек ардагері

БАТЫРЫМЫЗ БАР БАҚЫТТЫ ЕЛМІЗ

Әлі есімде, 1938 жылы Табын ауданына қарасты (біздің аудан 1940 жылғы дейін осылай аталған) Жем орталау мектебінің 7-класын бітіріп, күзде Темір қаласындағы педагогикалық техникумға оқуға түстім. Осы техникумның студенттерінің қатарынан біздің ауданымыздың бірқатар жігіттері мен қыздары да болды. Атап айтқанда Жазықов Қожабай, Измағанбетова Дәметкен, Мырзағұлова Инкәш, Кенбасев Мұқаш, Жарасбаев Тасым, тағы басқалары.

Техникум мұғалімдері әртүрлі пәндерден мол дайындығы бар дені жас кадрлар болды. Қожаскенмен бұрын бірге оқып, бірге болмағандықтан тек Қызылбұлақ ауылынан кендігін

сырттай білетінмін. Дегенмен оның ауылдастарының ішінде Жамантасв Қолғанатпен, Марат Берқалинмен, Жапақпен, О. Сармановтармен Жсм орталау мектебінде бірге оқыған едік. Мен 1940 жылы денсаулығыма байланысты техникумның II-курсынан ауылға қайтып кеттім.

Қожабай техникумды бітіріп, ауданға келіп Оймауыт жағында оқытушылық қызмет атқарды. Ол Ұлы Отан соғысы басталысымен қан майданға аттанып кетті. Мен ауданға келіп партия комитетіне алдымен техникалық қызметкер, кейіннен партия қатарына откеннен кейін жауапты қызметкер болып жұмыс жасадым. 1942 жылы мен де өз жерлестеріммен бірге соғысқа аттанып кеттім.

Торт жылға созылған соғыс біздің жеңісімізбен аяқталғаннан кейін Батыс Украинада жүрген жерімнен 1945 жылдың қараша айында демалыс алып елге оралдым. Аудан орталығында Республикамыздың 20 жылдық мерекесі аталып жатқан үлкен мерекеге тап болдым. Менің соғыстан аман-есен келген құрметіме ағайын-туыстарым шүкіршілік етіп, ірі мал сойып той жасады. Шешем, жеңгем, інім Естілсудің қуаныштарында шек жоқ, шайқастардан аман-сау қайтқаныма тәубә етіп, қуаныш құшағында жүрді.

Аудан орталығында откен жиында совет жауынгері, жерлесіміз Қожабай Жазықовтың Совет Одағының Батыры атағына ие болғандығы жөнінде қуанышты хабар естідім. Оның өзі де осында екен. Копшілік арасынан тауып алып амандасып, жоғары мәртебелі атаққа ие болуымен құттықтадым. Ексуіміз құшақтасып корісіп, қанды майдан жайында едәуір әңгімелестік. Қожекеннің үстінде сары шинелі бар екен, айналасына айрықша корініс беретіндей оңді киімі өзіне жарасып-ақ тұр. Ұстамды, байсалды жігіт, менмендігі жоқ, ашылып та, асырып та сөйлесмейді. Үш-торт күн бірге жүріп мекемелерде, жеке үйлердің шақыруында бірге болып көңіл көтердік.

Содан мен офицер ретінде әскери қатарда қалыңқырап, елге 1947 жылы оралдым да аудандық партия комитетіне қызметке орналастым. Қожекен де партия комитетінің бөлім бастығы болды, бірге қызмет атқарыстық. Аудандарды біріктіру кезінде мәдениет саласын басқарды. Ал 1965 жылы аудан қайта құрылғанда ауданның партия, совет органдарында жауапты қызмет атқарды. Содан өмірінің соңғы кездеріне дейін ауатком төрағасының орынбасары болып қызмет жасады.

Қожекен ашық мінсзді, ақ көңіл адамдармен қарым-қатынасқа құшағы ашық азамат еді. Жауапты қызметте қанша жыл қызмет жасағанда мінсз көрсетіп, жөнсіз талап қойды дегенді өз басым естіген емеспін. 1948 жылы Қожекеннің үйлесу тойында жан жары Қаншайымды ауылына алып баруға қатысқаным да күні кешегідей есімде. Сонда шешесі, ағасы Молдағұл, тағы басқа туыстары Қызылшоқыда ат шаптырып, үлкен той жасаған еді.

Батыры бар ел-бақытты ел. Оның рухы, шапағаты кейінгі ұрпақтарға дари берсін.

Атағұлла Жаналин,
еңбек ардагері, дербес зейнеткер

ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ МАҚТАНЫШЫ

Қарапайым қазақтың жанұясынан шыққан қаһарман Қожабай Жазықов артына ошпестей із қалдырған дара тұлға дер едім. Ол бүкіл аудан, облысымыздың, еліміздің мақтанышы. Оның соғыстағы ерлік жолдары болашақ жастарға үлгі-өнеге.

Оны сонау жылдары Родников ауданында қызмет жасаған кезімнен жақсы білемін. Жақсы қатынаста болып,

ксііннен жекжат болып кеттік. Ешқандай менмендігі жоқ, асыра сөйлесуді білмейтін, салмақты азамат еді. Ол ісіне үлкен жауапкершілікпен қарайтын. Бірсуді көре алмау, сыртынан жамандау, көкіректе кек сақтау сияқты көріністерге жаны қас еді. Сыйласып өттік, әңгімелері әсерлі еді.

1965 жылдан бастап партия, Совет органдарында бірге қызмет жасастық. Оны бәрі де құрметтеп үлгі тұтатын. Ешкімге қиянаты жоқ, ақ пейіл азаматпен жолығып сөйлесуге бәріміз де құмар болдық. Оның жарқын бейнесі күні кешегідей көз алдымда тұр. Туған елінің, халқының, ұрпақтардың жадында мәңгі сақталып, жарқырай түсетіндігіне еш күмән жоқ.

Қалдыбай Төлебаев,
соғыс және еңбек ардагері

ПЕЙІЛІ КЕҢ ҚАЗАҚТЫҢ ДАЛАСЫНДАЙ

Өзім жасының үлкендігін еске алғаным ба, әлде бір-бірімізді қадірлей сыйлайтындығымыз ба, әйтсеуір оның есімін толық атамай ылғи да Қожекен дейтінмін.

Менің қадірлі Қожекенім жөнінде кезінде баспасөз бетінде талай хабарлар берілді. Олардың бәрінде де оның өз Отанын қорғаудағы ерліктері, ата жаумен шайқастағы батылдығы мен ожеттігі, өлімнен қорықпай, оған қасқайып қарсы тұратын батырлығы туралы нақты деректер айтылып, оның ерлігі бүкіл елімізге паш етілді. Қожекен Совет Одағының Батыры атанды. Демек, Қожекен халқымыздың мақтанышына лайық, ардақты ұлы бола алды. Сондықтан да аудан жұртшылығы өзінің осы батыр ұлын еш уақытта есінен шығармай, құрметтейтініне мен кәміл сенемін.

Қожекенді мен ертеректен сонау соғыстан бұрын Жарқа-

мыс мектебінде оқып жүрген балғын балалық кезінен білемін. Ол кезде біздер осы Байғанин топырағында бірге еңбек еттік, бірге қызмет істедік. Тіпті өмірінің соңғы сәттерінде жан жары-Қаншайым жеңгей, баласы Балғалимен бірге ақтық демі біткенше мен де қасында болдым.

Ардақты ағамыздың өмірі тұтас тарих. Оның бәрін баяндау мүмкін емес. Мен оның соғыстағы ерліктері емес, өзін білетін, адамдар ғибрат аларлық адамгершілік, азаматтық кейбір жақсы қасиеттерін сөз етпекпін. Қожекен қазағымның кең даласындай пейілі де кең, менмендігі жоқ, кішіпейіл азамат еді. Ол осы қасиетін көп жыл бойы жауапты жұмыс учаскелерін басқарған кезде көрсете білді. Қанша жыл бойы қатар қызметтес болғанда оның дауыс көтеріп керіскенін, не адам намысына тиетін қатты сөз айтқанын естігенім жоқ. Қашан да оның кабинетіне кірген адам одан ризалық кейіппен, жайдары қалыппен шығатын еді. Мен ол туралы оны жамандаған, не оны гайбаттап өсектеген сөзді де ешкімнен естіген емеспін. Ол өзінің қарауындағыларға бағыныштылармен ешқашан да дауыс көтеріп, кейіп, ашу шақырып сөйлеспейтін. Жай сөзбен-ақ оның кемшілігін айтып, жұмысты қалай жақсартуға болатынын түсіндіріп отыратын.

Ол жұмысты беріле істейтін еді. Басқаны айтпағанның өзінде оған қайтыс болар қарсаңында бір кездескенде мен:

- Қожекен сырқаттанып жүрсіз ғой, жүдеп кетіпсіз. Демалыс алмайсыз ба, ең болмаса бюллетень алып, күтініп, дем алу керек қой. Ең дұрысы жақсы білетін дәрігерлерге көрініп, емделу қажет қой, - дегенімде ол:

- Ой, жас ұлғайған соң организм әлсірейді ғойі. Бұрында остіп шамалы ауырып, кейін сауығып кетіп жүретінмін. Не қылар дейсің. Әлі-ақ тәуірленіп кетермін, - деп еді.

Осы кездескеннен кейін көп ұзамай-ақ қайтыс болды. Сойтіп, соңғы демі біткенше, жұмыстан қол үзбеді ғой жарықтық.

Қожекен дүниеге, ақшаға қызықпайтын еді. Оған мысал, 1981 жылдың басы еді. Ағамыз ол кезде аудандық Советі атқару комитеті председателінің орынбасары болатын. Ал, мен аудандық өлеуметтік қамсыздандыру бөлімінің меңгерушісі едім. Жұмысымыз тығыз байланысты. Бірде жұмыспен кірдім. Басқа адам жоқ екен. Біраз өңгімелесіп отырдық. Сөз арасында мен оған:

- Қожекен, Сіз Отан соғысының ардагерісіз. Оларға байланысты шығарылған бір өкімет қаулысында соғыс мүгедектері 55 жаста пенсияға шыға алады. Одан кейін де жұмыс істей беруіне болады. Ондай болған күннің өзінде пенсиясын да, жалақысын да түгел алады, - делінген. Сіз 60-тан асып барасыз. Неге осы жеңілдікпен артықшылықты пайдаланбайсыз, - дегенімде:

- Азға берекесі берсін, екеуін бірдей қармап қалайын деп жүрмін бе, әзірге жұмыс істеп жүрмін ғой. Жолдасым екеуіміздің айлығымыз өзімізге жетеді, - дей салды. Қожекен үлгілі шаңырақтың үлкен басшысы еді. Педагог мамандығы бар ағамыз інілері мен балаларының лайықты тәрбиешісі бола білді. Оларға үнемі ақылын айтып, бағыт-бағдар беріп отыратын. Сондықтан да болар Қожекеннің інілері мен балаларының бәрі жоғарғы оқу орындарын бітірді. Лаурасы медицина институтын қызыл дипломмен бітірсе, Тамарасы мен Мақпалы жоғарғы білімді педагог мамандығы бойынша алып шықты. Ұлдары Балғали мен Теміргали да жоғарғы білімді маман. Үш қызын да өзі барында құтты ұяларына қондырып, әкелік борышын өтеді. Екі ұлы да өзі барында үйленді. Қазір бұлардың бәрі де үлгілі отбасы басшылары. Олардан тараған Қожекеннің немерелері өсіп-өніп келеді.

Қожекен еліміздің сыйлысы еді. Оны Абай атындағы совхоздағы алғашында өзі дәріс алған орта мектепке Батырдың есімі берілген салтанатта көрдім. Сонда жерлестері мен

туыстары және балалары Қожекен жоніндегі жан тсбірентерлік естеліктер айтып, мектептен Жазықов Қожабайға мұражай болмесін жабдықтады.

Соз соңында айтарым: бойына адамшылық қасиеттер мол дарыған, ел мақтанышы болуға лайық Қожекен батырдай перзенттер Байганин жерінде туа берсе екен деймін.

Мәжит Тәжігүлов,
“Бейбітшілік және келісім кеңесі” қоғамдық бірлестігі
Ақтөбе облыстық филиалының
президиумының төрағасы

ЖАНЫ ЖАЙСАҢ АҒА

1978 жылдың күзінде мені Байганин ауданына қызметке ауыстырды. Мұнда әуелі аудандық Кеңес атқару комитетінің төрағасы, екі-үш жылдан кейін аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы болып қызмет жасадым. Осында келген соң менің алғашқы жақсы танысқан адамым, уақыт өте келе ағалы-інілідей сырлас болған кісім – Кеңес Одағының Батыры Қожабай Жазықов еді. Сол кезде ол аудандық Кеңес атқару комитеті төрағасының орынбасары болатын. Бізді жақындастыра түскен тағы бір жағдай: екеуіміз үй арасында үй жоқ қорші тұрдық.

Қожекен өте парасатты, жайсаң жанды, жұмсақ мінсзді кісі еді. Солай десек те, жұмыс бабында төртіп пен жауапкершілікті қатаң талап ететін. Ол өзі басқаратын мәдениет, ағарту, денсаулық сақтау мәселелеріне жіті назар аударып, бұл салалардың жәй-күйін жетік білетін.

Атқару комитетінің мәжілістерінде пікір таласы туа қалса, Қожекен өзінің анық білетін жағдайларын ғана соз ететін және айтқан ұсыныс-пікірінен айнымайтын. Қожекеннің ағалық ақыл-кеңесі менің аудан жұртшылығымен жақын араласуыма, ел мен жерді бір кісідей танып білуіме ықпал

етті. Қожскенмен қатар қызметтес, жақын досы болғанымды мен әрдайым мақтаныш ететінмін.

Қожскеннің зайыбы Қаншайым жеңгеміз де алаштың озық ойлы, үлгілі қыздарының бірі еді. Екі жақсы адамның отбасынан өрбіген ұрпақтары бүгінде ел таныған азаматтар болып отыр.

Ара-тұра Байғанин ауданына сапарлай калсам, ұзақ жыл қызмет жасаған ортам маған ерекше ыстық көрінді. Ескі достармен сағынысып табысамыз. Солардың арасында абзал аға Қожабайдың болмауы көңілге қаяу. Өзім тұрған үйді барып қорғенімде, қасында Қожскеннің мекені де тұрады. Қожскен үйден жайлап басып шығып, жаныма күлімсірей келіп, жанға жылы әзіл айтатындай болып көзіме елестейді. Қожскеннің туганына 75 жылдығын аудан орталығында атап өту тойын өткізді.

Қожскен ағамыз Қаншайым жеңгеміз екеуі жақсы ұл мен қыз тәрбиелеп өсірді.

Қожскен ағамыз бен Қаншайым жеңгесінің қамқорлығын еш уақытта ұмытпаймыз.

Келешекте біздің тәуелсіз Қазақстанда Қожскендей ұлдар көп бола берсе, иншалла, ешкімнен кем болмасымыз анық.

**Нүрдәулет Ермеков,
зейнеткер**

АҒАНЫҢ АЯЛЫ АЛАҚАНЫ

1945 жылдың қоңыр күзі еді. Мәдениет колхозының “Оймақшы” деген қыстауында тұратынбыз. Үлкен әкем Ыбырашқа сәлем беруге барғанда, қуанышты сәтке тап болдым. “Қызылбұлақ” колхозынан Қожскеннің ағасы Молдағұл бастаған бір топ адамдар келе жатыр екен. Ішінде Қожабай, Есен, Әлден ағаларымыз бар болып шықты. Ата-

мыз осы хабарды естіп үйде отыра алмай, бүкіл ауылға жар салып жатты. 9-10 жасар балалар не істерге білмей аңтарылып тұрғанда, атамыз “Барындар, алдарыңнан шығып қарсы алыңдар! Пәшпестерді жеңіп, елге аман-есен қайтып келе жатқан ағаларыңды көріңдер,” - деп біздерге жол сілтеді.

Сол кездегі колхоздың торағасы Жармағанбетов Сәрсеннің ұйымдастыруымен қонақтарға құрмет көрсетіліп, кішігірім той болды. Жаумен талай шайқасқан ағалардың, әсіресе Қожекеннің әңгімелерін тындап үлкен әсерге бөленгенім әлі есімде.

Кейіннен Қожабай ағамыз мектеп директоры болды, аудандық әртүрлі мекемелерде қызмет етті. Батырға лайық байсалды, салмақты, бауырмал, кішіпсйіл адам еді. Ел ағасы болды, оның ақыл-кеңестерін көп көріп, талай қамқорлығына бөлендім.

Біздің туған-туыстарымыз 1937 жылдың нәубетінің талай зардаптарын шекті. Соғысқа кеткен 4 ағамыздың біреуі ғана қайтып оралды. Біз жоқшылықты, жетімдікті бастан кешіп өстік. Сондай қамқоңіл кездерде қол ұшын беріп қатарымыздан кем болмауға, білім алуға, тұрмыс құруға қамқорлық жасаған Қожабай ағамыз еді. Ағаның аялы алақанының табын сезініп өскен ұрпақпыз!

Эра Канафина,

Ақтөбе облыстық баспасөзде құпиялықты сақтау басқармасының бұрынғы бастығы, республикалық дәрежедегі дербес зейнеткер

ЖАҚСЫНЫҢ ЖАҚСЫЛЫҒЫН АЙТ...

“Жақсының аты олмейді” деген сөз бар.

Ұлы Отан соғысының Батыры Қожабай Жазықов пен бұрынғы облыстық атқару комитеті торағасының орынбасары Физзат Ибатовтың бақилық болғанына да көп жылдар өткенімен, олардың есімі әлі де ел аузында, көп көңілінен өшкен жоқ. Екеуі қызметтес, сыйлас болған жандар еді.

Қожскен өмірден өткенде Физзат Ибатұлы оның отбасымен жиі хабарласып, зайыбы Қаншайымның, балаларының амандығын біліп әрі қолынан келген жәрдемін көрсетіп тұрды.

Қай кезде де жиын ортасында Қожскенді үнемі есіне алып: “Жұмыстағы іскерлік қабілетімен көзге түскен кесем, қалың жұрттың алдында сөйлегенде шешен және тума-туыс, дос-жаран, жолдастарының арасында беделді болған мінезге бай азаматтың бейнесі мәңгілік ұмытылмайды ғой деп айта-тын.

Батырға белгі орнату жөнінде Қаншайыммен және мүсіншімен сөйлесіп, ескерткіштің қандай болуы, қай жерге орнатылуы керектігі турасында кеңес береді. Ал мүсінші бұрынғы Қазақстан орталық партия комитетінің бірінші хатшысы Ж.Шаяхметовтың баласы болатын.

Қазір Қожскен өзі де ортада жоқ. Бірақ сол бір ескерткішті көрген сайын, кейде бір онашада асыл азаматтардың бейнесі қатар еске түседі.

“Жақсы адамның екінші өмірі ел аузында жасайды” дейді. Тағы “Халық айта, қалт айтпайды” деген емес пе? Ұлы Отан соғысы жылдарындағы жаумен шайқаста Кеңестер Одағының Батыры атағына ие болған Жазықов Қожабайды “дүние тұрғанда ешқашан ұмытылмайтын адам” дер едім.

Маркүм Қожскен де, Қаншайым да өмірден ертерек озды. Бірақ, “орнында бар, оналар” дегендей, олардың балалары ардақты әке-шешесінің жоғын білдірмей, орнын жоқтатпай, жақсы істерін жалғастыруда. Кенже қызы Мақпал – Ақтөбедегі Қ.Жұбанов атындағы университетте жас ұрпақты оқытып-тәрбиелейтін аға оқытушы. Ортаншы қызы Лаура – адам өміріне араша түсетін абзал дәрігер. Ұлы Балғали мен келіні Мәрия – оқытушы. Батырдың өсіп-өнген ұрпағы отбасының тағылымды онегесімен үлкенді сыйлап, кішіні ізет тұтады.

Менің аналық әрі апалық тілегім: осылар аман-есен жүріп, еңбекте абыройлы бола берсе екен деймін.

ҰРПАҚТАР ҮНІ

“АЛДЫМДА АСҚАР ТАУ БОП СЕН ТҮРАСЫҢ”

Тарих үлкен таразы. Жылдар жылжып, уақыт өткен сайын бүгінгі ұрпақ өкелер даңқын, адам бақыты үшін бақыл болғандардың ерлігі мен орлігі жайында қанша шежіре, қаншама дастан жазса да артықтық етпесі анық. Мен үшін әкемнің асыл бейнесі көз алдымнан кетпейді. Мен кешегі “ат ауыздықпен су ішкен, ер етікпен су кешкен” шақта әкемнің қас жаумен айқасқан кездерінен, озі айтып кеткен өмір жолдарынан есімде қалған эпизодтарын айтқалы отырмын. Аласа бойлы, арықша келген жас жігіт, асып-тасыған күші де жоқ. Бірінші рет 1942 жылы желтоқсанда оңтүстік Батыс майданында ұрысқа кіріпті. Айтуынша “ұрыс даласында тыныштық сәл орнаған сияқты, анда-санда бір-скі жау самолеттері үстімізден ерсілі-қарсылы ұшып отіп жүр, бір кезде күн батар жағымыздан көп самолеттер көрінеді деген старшинамыздың даусын естідім де, трашеяға түсіп, орнымды ыңғайластыра бастаған едім, тобемізден бомбалар жауа бастады. Көп ұзамай жау солдаттары біздің бескінісімізге лап қойды. Олар 100-150 метр жерге жақындағанда оқ ата бастады. Майдандас жолдастарым Сергеев, Кузнецов, Ивановтар “ал Коля мықты бол” — деп жауға қарсы оқтарын боратты, мен де кірісіп кеттім. Бір кезде сол жақ қанаттағылар, Мария Михайлова сан-инструктор шығар дейім ұмыт-

пасам. “Коля, сен тірімісің, неге қозғалмастан жатып алдың?” деген даусын естідім, бірақ сөйлеуге “қорықтым ба?” әлде шынымен жарақаттым ба? Еш жауап қатпастан шалқамнан жатырмын. Арада бір-екі сағат отті ме, әлде одан да көбірек пе, дәл білмеймін көзімді ашсам далалық госпитальда жатырмын. Бұл менің бірінші ұрысқа қатынасуым еді және қол мен аяғымнан жеңіл жарақат алдым. 1943 жылы қай ай екені есімде жоқ, біздің полк және дивизия Днепр өзенінің жағасына жеттік. Бәрімізді де ойландырған бір-ақ мәселе. Қалай Днепрден өтеміз деп отырғанымызда офицерлерді дивизия командирі шақырып жатыр деген хабар да келді. Әр полктен жиналғандардың арасында мен де бармын. “Барлығыңды жинағаным – деді, дивизия командирі Преманов: Отанымыз бізге зор құрмет енім артып отыр, Днепрден бірінші болып біздің дивизия өтуі керек. Ол үшін Радуль деген жерден откел жасауымыз керек, бізге дейін де бұл жерде басқа дивизия жауынгерлері болған екен, бірақ олар ештеңе шығара алмады, себебі жау үнемі қатер төндіріп отырған”. Мен взводыммен 4-5 күн барлау жұмыстарын жүргіздім, түн жамыла балықшылар қайығыма мініп 30-40 адам келсеі жағаға бет алдық. Днепрдің қақ ортасынан аса бергенімізде немістер траншеясында оқ боратты. Жағаға 15-20 адам жеттік. Үн-түнсіз алға жылжып келеміз, бір кезде жау батареясын байқадық та күзетшісің жойып жертолеге кіріп келіп ұйықтап жатқан он шақты неміс артиллеристерін тұтқындадық, арасында бір унтер офицер бар. Оларды өзіміздің жаққа апару үшін Сидоров, Кузнецовтарға бұйрық бердім де, екінші шепке жеттім. Осы кезде біздің жақтан “Катюшалар” іске кірісті. Амал не құдайымызға бір сиынып алып, белшемізден балшық аралас суға етпетімізден жата қалдық. Катюшаның концерті аяқталды-ау деген кезде жақын жердегі траншея ішімен блиндажға

кіріп келдім, келсек немістер әлі естерін жинай алмай, сасқалақтап не істерін білмей, “Орыс гуд, Орыс гуд! Гитлер капут” дегенмен басқа ештеңе айтпай қолдарын котеріп тұр. Міне, осы операция үшін маған “Қызыл ту” ордені берілді, жолдастарым “Медаль за отвагу” орденімен наградталды.

Ұмытпасам 1945 жылдың жаз айы, ол кезде Байганин аудандық партия комитетінде нұсқаушы болып жұмыс істеймін. Кабинетке Мұқашев Жанабай “Известия” әлде “Правда” ма газеті қолында “Сүйінші, Сізге Отанымыздың ең жоғарғы наградасы беріліпті!” – деп кіріп келді. Арада көп уақыт отпей-ақ Мәскеуге де шақыртты. Міне, Мәскеу қаласы. Кремль, маршалдар, генералдар, офицерлер мен сияқты азаматша киінгендер бірінен кейін бірі барып мінбеден наградаларын алып келіп жатыр. Бір есімде қалғаны Н.Шверник қолымды қатты қысып, А.Горкиннің омырауына Алтын жұлдыз таққаны.

- Әке, осы сіз “Отан” деген сөздің мағынасын қалай түсінесіз деп сұрағанымда ол – Балам, туып-өскен, балалық шағымды өткізген Жем бойы, өзім өмір сүріп, жұмыс істеп жүрген ортам, бала-шағам өрген Ақтобе облысының жері мен үшін Отан. Осы жерден Отаным басталады. Бірақ, Отан дегеннің шегі, шеті жоқ.

Тағы бірде әксем анама: “Қаншайым мен осы бақыттымын-ау деймін. Ойткені от-жалынға оранған сұрапыл соғыстан аман-есен елге келіп, қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған осы заманды да көрдім. Тек тәңірім біз көрген қасіретті балаларым, немерелерім қорғасын деп тілеймін. Еліміз бен ұлтымыздың болашағы солар ғой. Солар тыныш күнде өз Отанына, халқына қызмет етіп, аға ұрпақтың ізгі дәстүрін жалғастырса екен, бабалар рухына сай азамат болып өссе екен деп ойлаймын”, - дегенін естіген едім.

Міне ерлік дастаны осылайша ұрпақтан-ұрпаққа жетіп келеді.

Өмір көшінің керуені қанша алға жылжыса да, менің көз алдымнан әкемнің асыл бейнесі кетпейді. Базарлы өміріміздің жарқын күні - Жеңіс күнін жақындатқан әке даңқы, халқының ұлы бола алған азамат даңқы елінің ішіне тарап отыр. Әке даңқы ғасырдан-ғасырға кетері хақ. Соның бөрінде алдымда асқар тау боп сенің бейнесі тұрады.

Тамара Жазықова

ӘКЕ МЕЙІРІМІ

Әкем Кеңес Одағының Батыры Жазықов Қожабайдың майдандағы ерліктері туралы аз жазылып жүрген жоқ. Жерлес жазушымыз М.Құрманалиннің “Ерлік жолы” деректі повесінде әкемнің соғыс алдында қарапайым мұғалім болып жүрген кезінен бастап, майдандағы ерліктері толық суреттелген. Ал әкеміздің бейбіт өмірдегі еңбегінің өзі бір бөлек әңгіме... Еңбектес жолдастарының, қатар құрбыларының естеліктерінен әкеміздің жайсаң мінезді, кішіпейіл жан екенін көрсеміз.

Балалық шақты еске алсам, алдымен әке мен бала арасындағы махаббатқа толы шуақты күндердің жылылығын әлі күнге сезінгендей боламын. Әсіресе, жоғарғы сыныптарда оқып жүргенде әкем менен болашақта қандай мамандық алуға талпынып жүргенімді сұрай отырып, өзінше жол сілтегені әлі есімде. Әрқашан мектепте, институтта болып жататын қызықты кештер, пікір-таластар туралы айта отырып, әкемнің пікірін қобірек тыңдауға тырысатынымын. Сол кезде әкем тек тыңдаушы ғана емес, ақылшы да бола білді. Мұның өзі әкемнің отбасына деген үлкен құрметі, балала-

рына деген ерекше мейірімі скен ғой. Отбасындағы әртүрлі проблемаларды шешуде де балалардың үлкендерін қатыстырып, біздің және анамыздың пікірімен әрқашан санасып отыратын. Ал анам Қаншайым ексуінің арасындағы сыйластық өзім де ана болып, бала сүйіп отырған маған үнемі үлгі. Мен балалық, жастық шағымда ата-анам берген тәрбиеге сүйеніп отырып, балаларымды мейірімділік, адамгершілік, отансүйгіштік қасиеттерге баулуға тырысамын. Оларға әрқашан ата рухы жар болсын деймін.

Лаура Жазықова

ӨНЕГЕЛІ ӨМІР

Абзал әкеміз Қожабай Жазықов 1920 жылғы қыркүйекте қазіргі Ақтобе облысы, Байғанин ауданындағы Коктүбек ауылында қарапайым шаруа Жазық пен Сарыалтынның отбасында екінші ұл болып дүниеге келіпті. Арғы тегі - Қалмақтың ханы Контажыны жекпе-жекте олтіріп, даңқы бүкіл кіші жүзге таралған Бұжыр бабамыз. Әкем сол жарықтының сегізінші ұрпағы.

Атам Жазық кенжесі жасқа жетпестен дүние салады да, екі ұлын әжем Сарыалтын тума-туысқандарының ортасында өзі өсіріп, ер жеткізеді.

Папам балалық шағын терең толғаныспен еске алып отырушы еді. Ол кісі дүниеге келерде ауылына үш қожа келіп, қонақтап жатады. Сонын құрметіне есімін әкесі Қожабай деп атапты.

Еліміз ашаршылықтан күйзелген шақтарында да балаларының оқу оқып, азамат болғанын көксепті. Әкемнің жақын інілерінің бірі, әлі козі тірі, соғыс ардагері Қалимағамбетов Нұран атамыз балалық кездерін былай деп есіне ала-

ды: “Әлі есімде, аштықтан аман қалған қырық шақты бала оқу іздеп, арып-ашып, біздің ауылдан 140 шақырым жердегі Қонжар балалар үйіне он күн жаяу жүріп, әрсең жеттік. Жаны жаннатта болғыр Қожекең жолшыбай әбден әлсіреген бізді анда-санда арқалап алып, аяғымызды суытып отырушы еді. Сол балалар үйінде оқып, тәлім-тәрбие алдық”. (Байғанин аудандық “Жем-Сағыз” газеті, №26, 25.10.95 ж. 2-ші бет.)

Мектеп бітіргесін, Темірдегі педучилищеде оқып, содан соң бастауыш сыныпқа мұғалім болып қызметке орналасады.

1941 жылдың маусымында сұрапыл соғыс басталып, қару ұстауға жараған ер-азаматтар майданға аттанады. Көкем Молдағұл (папамның ағасы) денсаулығы жарамай елде қалады да, әкем 1942 жылдың қаңтарында әскерге аттанады.

Кішкене бойлы, арықша келген, қарапайым қазақтың кара баласы намысты қолдан бермей, ата-бабаларының аруағы қолдап, үш жарым жыл қан кешкен майданнан халқы алдындағы борышын абыройымен орындап БАТЫР болып оралады.

Бүкіл Байғанин өңірі, туысқандары, ауданнан шыққан жалғыз Советтер Одағының Батырын мақтанышпен күшәк жая қуанып қарсы алады.

1948 жылы ұстаздар институтында оқып жүріп, Оралдың Жымпиты ауданынан келіп, оқып жүрген, біздің болашақ анамыз, 21 жасар Қаншайымға үйленеді. Қалыңдығын елге әкеліп, Қызылшоқыда ат шаптырылып, дүбірлі той жасалады.

Екеуі отыз бес жыл қосақтасып, сыйластықта, мағыналы, тату-тәтті өмір сүріп, 5 бала тәрбиелеп өсірді. Әкем көп жылдар бойы партия, Совет, атқару комитеттерінде адал қызмет жасап, халқының құрметін ақтады.

Анам айтқандай “... бармын деп таспады, жоқпын деп саспады...”

Бірге қызметтес, жолдас болған замандастарының барлығы да бір ауыздан әкемің ақжарқын ашық мінезін, ақ көңілін, парасаттылығын, иненің жасуындай да пендешілігі-күншілдігі жоқ, ары таза азамат екендігін айтып “жаны жайсаң, пейілі қазақтың кең даласындай еді” деп отырады.

Артында ошпестей із қалдырған дара тұлға әкеміз 1982 жылдың қыркүйегінде дүниеден өтті.

Абзал анамыз 1995 жылы көзі жұмылғанша ұстаздық етіп, шәкірттеріне, балаларына, немерелеріне қастерлі қасиетті мол әке өмірінің әр белестерін үздіксіз түсіндіріп, оларды халқына сыйлы азамат болуға баулыды. “Орны бар – оңалар” дегендей тұлғасы бәйтеректей әкенің жапырағы жайқалып, кейінгі ұрпақтары ерен еңбегін ұмытпай, атын қастерлеп келеді. Өзі оқып, білім алған, қазіргі Байғанин ауданының Абай атындағы кеңшарының орта мектебі Қожабай Жазықов есімінде. Байғанин поселкісіндегі орталық көшелердің бірі, Ақтөбе қаласындағы тағы бір коше Батыр әкеміздің атында. “Ер есімі-ел есінде” деген осы емес пе?!

Туған елі мен халқының құрметіне бөленген әкеміз Қожабайдың есімі кейінгі ұрпақтардың да жанында мәңгі сақталып, жарқырай түсетініне сенемін.

Мақпал Жазықова

РУХЫНА ТАҒЫМ ЕТЕМІН

Ұлы Отан соғысының Жеңіспен аяқталғанына да жарты ғасырдан асты. Бұл меркені бүкіл дүние жүзі атап өтті. Сол қырғында талай боздақтарынан айырылған қазақ халқы

үшін бұл мерекенің орны ерекше. Ата-өкелеріміздің ерен ерлігіне тағзым етіп, оны кейінгі ұрпаққа жеткізу – бәріміздің қасиетті борышымыз.

Жеңіс күнін жақындату үшін күресіп, сол соғыста Кеңес Одағының Батыры атанған әкемнің - Қожабай Жазықовтың өмірі, майдандағы ерлігі, жалпы жорық жолдары туралы өзінің көзі тірісінде де, кейінгі кездері де әр жерде жазылып жүр. Шағын мақалалармен қатар белгілі ақын-жазушылар Мұхтар Құрманалин, Сәбит Баймолдин ағаларымыздың қорқем шығармалары да жарық көрді.

Біз әкеміздің көзі тірісінде одан майдан эпизодтары, жорық жолдары туралы көп сұрамаппыз. Өзі де соғыс туралы көп айта қоймайтын. Кейін анамыздың қолында сарғайған құжаттар мен фотосуреттерді қарай отырып, әкеміздің жорық жолдары, қарулас жолдастары туралы мағлұмат алғандаймыз.

Жем бойында туып-өскен қарапайым шаруа баласы Темірдегі педагогикалық училищені бітіріп, ауылда ұстаздық етіп жүрген кезінде Ұлы Отан соғысы басталып, майданға алынды. Барлаушылар взводының командирі болып, қиын тапсырмаларды бұлжытпай орындап, көзге түсті. Воронежді, Украинаны, Венгрияны азат етуге қатысып, осы жолдағы ерліктері ескеріліп, жалындаған 25 жасында батыр атанды. Сұрапыл соғыстан аман келіп, ұзақ жыл жас жеткіншектерді оқытып-тәрбиелеу жолында аянбай еңбек етті. Өмірінің соңғы күндеріне дейін еңбектен қол үзген жоқ. Байғанин ауданында партия-совет қызметінде болды. Қай жерде жүрсе де, қандай салада еңбек етсе де, өзінің қарапайымдылығымен, мейірбандылығымен халық арасында сыйлы болды. Әкеммен әр жылдары қызметтес, үзеңгілес болған үлкен кісілердің қай-қайсысымен сөйлесіп, әңгімелессең де, оның істеген жақсылығын, қамқорлығын

естіп, мәртебең өсе түседі. Әкемнің жақын жолдастарының арасында малшы, механизаторлар сияқты қарапайым еңбек адамдарымен қатар ірі ғылым қайраткерлері, әр жылдарда басшы қызметте болған азаматтар бар еді. Әке өмірінің эпизодтарын зерттеп жүрген кезімде қазіргі үлкен ғалым-лингвист, академик апамыз Рабиға Сыздықованың әкеммен бірге бір педучилищеде оқып, білім алған дерегіне жолықтым. Осының өзін зор мақтаныш етемін. Елімізге танымал басқа да көптеген азаматтар әкеммен қызметтес, жолдас, дос-жаран болған.

Олардың ішінде аттары облыс, Республика көлеміне кең танымал О.Қозыбасев, Ғ.Ибатов, А.Әкімжанов, С.Еламанова сияқты аға-апалардың орны ерекше.

Қазіргі кезде Жазықовтар ұрпағы Ақтобе топырағында халық шаруашылығының әртүрлі салаларында еңбек етіп жүрміз. Балғали мен Тамара – мектепте ұстаз. Мен Мақпал – жоғарғы оқу орнында оқытушымын, Темірғали теміржол инженері, ал Лаура – облысқа белгілі дәрігер, қалалық мәслихатының депутаты. Осы үл мен қыздарынан тараған 12 немересінің ортасында, қара шаңырағында отырып анамыз Қаншайым 1995 жылы өмірден отті. Абзал анамыз да көп жыл бойы Байғанин ауданының мектептерінде жемісті еңбек еткен ардақты ұстаз еді.

Өмірден өткеніне бірталай уақыт болғанымен, әкемізді туған елі ұмытпапты. Әкеміздің есімімен мектеп, коше аттары аталады. Мұның барлығы оның ұрпақтары, біздерге үлкен жауапкершілік жүктейді. Тек атасының ұлы ғана болып қоймай, елінің ұлы бола білген бәйтеректей әкеміздің рухына тағзым ете отырып, ол кісінің атына ешқашан кір келтірмейміз деп сендірсемін.

ЕСІМІН МАҚТАН ТҮТАМЫН

Мен қан құйлы соғыста ер ерлігімен ерекшеленіп, халқының алдындағы борышын абыроймен атқарып, жалындаған 25 жасында Кеңестер Одағының Батыры атанған үлкен тұлғаның ұрпағы болғанымды мақтан тұтып, өзімді бақыттымын деп санаймын.

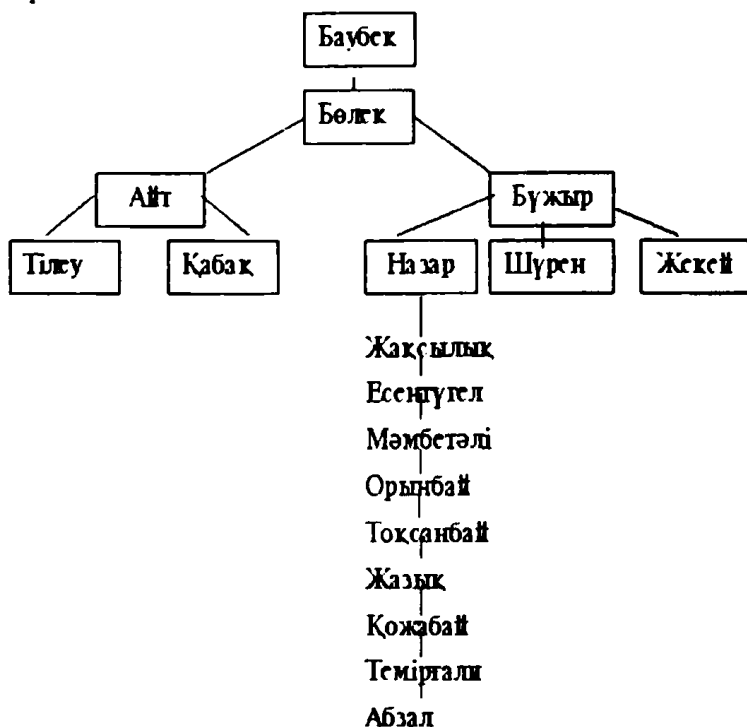
Әкем Жазықов Қожабай мен абзал анам Нұрманова Қаншайымның кенжесі - қарашаңырақтың иссімін. Өзім бала болып, ес білгелі көргенім - әкем байсалды, мейірімді, айналасында болып жатқан оқиғаларды сараптап, ой елегінен өткізіп отыратын ақылды кісі еді.

Ойлап отырсам әкемнің - шыр етіп жерге түскеннен, көзін жұмғанша кешкен өмірі өз алдына бір шежіре екен. Ол аумалы-төкпелі заманда дүниеге келіп, анасы мен жалғыз ағасының тәрбиесінде ер жетіп, өзінің жігерлілігімен оқу оқып, мамандық алып, өзі сұранып майданға аттанып, соғыста фашизммен шайқаста 4 рет жарақат алып, өмірдің сондай бір тозағынан тірі қалып, абыроймен еліне оралып, өмірінің ақырғы күндеріне дейін халқына қалтықсыз қызмет етіп кетті.

Мен бала кезімде әкемнен ананы-мынаны сұрап жиі мазасын алатынмын. Сонда ол кісі асықпай отырып соғысқа қалай кіргенін, соғысты қай жерден бастап, қай жерде аяқтанын, жаумен қоян-қолтық шайқасқан тұстарын, алған наградаларының қандай ерліктеріне берілгенін ерекше толғаныстармен айтып беруші еді.

Әкелік өнегесінің ерекшелігінің бірі - оның бауырларына, өке-шешесіне, ата-бабаларына деген сүйіспеншілігі еді. Оның: “Балам, әр адамның өз тарихы бар. Шыққан тегін,

ата-бабанды ұмытпа, қазақта “жеті атасын білмеген жетесіз” – деген сөз бар, соны білуің керек, оны ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отыру біздің әкелік парызымыз” - дегені есімде. Өзінің көзінің тірісінде жазып алған шежірем бар еді. Соның бір тұсы былай:

Жақында І-і класта оқитын балам Абзал “Ата дәстүр” сабағында 26 баланың ішінде өзінің ғана 7 атасын атап бергенін айтып келгенде, әкемнің берген тәліміне тағы бір бас игендей болдым.

Тағы бір есімде қалғаны үлкен ағам балалы болып, немересі Мейірбектің фамилиясын әкемнің атына жаздырғымыз келгенде, ол: “Бір атаның балаларының, одан тараған ұрпақтың қолдан келсе бір фамилиядан тарағаны дұрыс,

мысалы: Романовтар өулеті 300 жыл бойы Россияны билеген, ал Черчель 5-ші атасының сағатын мұра қылып ұстаған екен”, - деп өз ойын айтып еді. Қарап отырсаң бұл да ата-текке деген құрметі іспетті.

Әкем өз сезіміне көп бой бере бермейтін ұстамды, жауапкершілігі басым кісі болды. Сонда да кейде жұмыс барысымен, не қыдырып елге - қазіргі Абай атындағы кең-шарға, Жем бойына барғанда кең даланың торінде атқа мініп желгенді, құс атып, аң аулағанды ұнататын. Ол бізге өзінің ағасы Молдағұлмен соғысқа дейінгі жылдарды тазы салып /тазының аты “Васька” болған екен/ қасқыр аулағандарын, қоян, түлкі атқандарын, сондағы өзінің жақсы мергендігін әсерлі айтып беруші еді. Маған да мылтық атуды әкем Сағыз бойына балық аулауға барған бір сәтінде өз қолымен үйретіп еді. “Әкеге қарап үл әсер, анаға қарап қыз әсер” - дейді қазақ. Сол айтқан әсиеттерін өз балаларымызға, ұрпақтарымызға жеткізіп отырсақ, сшқашан да ұмытылмақ емес.

Осы естелікті жаза отырып, онегелі әке өмірінің кейбір сәттерін, ерекше қасиеттерін атап өткім келді.

Артында ошпес ерлігі, орнын басар ұрпағы қалған Батырды халқы, елі ұмытпайды деп сенеміз!

Ұлы Отан соғысының Жеңісіне 30 жыл.
Майдандас достар арасында.

Жазықов Қожабай, Сабырқұлов Әбен, Ешбаев
Сәрсенғали. 1975 ж.

Москва. Ерлік жолын еске алған сәт.

Ұлағатты ұстаздар қауымы.

МАЗМҰНЫ

ЖАҚСЫНЫҢ АТЫ ӨЛМЕЙДІ

Түрікпенбай Айжарықов	
Киелі топырақ нерзенті.....	3
Мұхтар Құрманалин	
“ЕРЛІК ЖОЛЫ” деректі хикая.....	17
ЗАМАНДАСТАРЫ ШЕРТКЕН СЫР	
Алтынбек Әкімжанов	
Зиялы замандасымның бірі еді.....	88
Қаншайым Нұрманова	
Батырын елі құрметтейді.....	94
Ақберген Атағұлов	
Қаһарман жерлесім Қожабай.....	99
Нұран Қалимағанбетов	
Балалық шақтан бір елес.....	103
Ниятжан Берікұлы	
Жұлдызды ғұмыр.....	109
Сматолла Беркімбаев	
Есімі монғи ошпейтін азамат.....	115
Орынбасар Мұнайғасов	
Қожекен - табиғатында ұстаз.....	119
Әйлапир Нәрікұлы	
Қамқор аға.....	124
Мұхамбет Молдағалин	
Нағашы жұрты – Барак батыр.....	131
Бозша Әділов	
Бала кезден бірге өстік.....	132
Қоптілеу Бөлгеев	
Батырымыз бар бақытты елміз.....	133
Атағұлла Жапалын	
Халқымыздың мақтанышы.....	135
Қалдыбай Төлсбаев	
Пейілі кең қазақтың даласындай.....	136
Мәжит Тәжігүлов	
Жаны жайсаң аға.....	139
Нүрәулет Ермеков	
Ағаның айлы алақаны.....	140
Эра Қанафина	
Жақсының жақсылығын айт.....	141
ҮРПАҚТАР ҮНІ	
Балғали Жазықов	
“Алдымда асқар тау боп сен тұрасың”.....	144
Тамара Жазықова	
Әке мейірімі.....	147
Лаура Жазықова	
Онегелі өмір етемін.....	148
Мақпал Жазықова	
Рухына тағзым.....	150
Теміргали Жазықов	
Есімін мақтан тұтамын.....	153

Сборник документальных рассказов

Кожабай Жазыков

ПОДВИГА НЕГАСИМЫЙ СВЕТ

(на казахском языке)

Редакторы *Б. Беделханұлы*

Техникалық редакторы *С. Бейсенова*

Корректоры *Т. Хасенова*

ИБ № 24

Теруге 15.05.2000 ж. жіберілді. Басуға 18.07.2000 ж. кол қойылды. Пішімі 70x108 1/32. Қағазы офсеттік. Басылымы офсеттік. Шартты баспа табағы 7. Есептік баспа табағы 6,83. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс N 2905.

Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігі

“Елорда” баспасы, Астана қаласы, Бейбітшілік көшесі, 25.

“Ақмола полиграфия” жабық акционерлік қоғамы,
473000, Астана қаласы, Бейбітшілік көшесі, 25.